

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 135 leden, te weten:

Aarts, Alders, Andela-Baur, Van Baars, Beckers-de Bruijn, De Beer, Beinema, Van den Bergh, J. D. Blaauw, P. M. Blauw, De Boer, De Boois, Borgman, Braams, Brouwer, Van der Burg, Castricum, Cornelissen, Couprie, Dales, G. C. van Dam, M. P. A. van Dam, Dees, Van Dijk, Dijkman, Dijkstal, Van der Doef, Dolman, Engwirda, Ernsting, Van Erp, Van Es, Eshuis, Evenhuis, Evenhuis-van Essen, Eversdijk, Franssen, Frinking, Gerritse, De Grave, Groenman, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Van der Hek, Hennekam, Herfkens, Hermans, Hermes, Hermsen, Hummel, Van Iersel, Jabaaij, Jacobse, Janmaat, Janmaat-Abee, Joekes, Jorritsma-Lebbink, Kamp, Keja, Knol, De Kok, Konings, Van der Kooij, Korthals, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krajenbrink, De Kwaadsteniet, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Lauxtermann, Leerling, Leijnse, Van der Linden, Linschoten, Lucassen-Stauttener, Mateman, Meijer, Metz, Mik, Moor, Van Muiden, Müller-van Ast, Niessen, Van Nieuwenhoven, Nijhuis, Nijland, Nijpels, Van Noord, Nypels, Van Ooijen, Oomen-Ruijten, Paulis, Poppe, De Pree, Rempt-Halmmans de Jongh, Van Rey, Rienks, Van Rossum, Van der Sanden, Schartman, Scholten, Schutte, Van der Spek, Spieker, Stemerink, Stoffelen, Tazelaar, Terpstra, Tommel, Tous-saint, Ubels-Veen, Ter Veld, Veldhoen, Te Veldhuis, Vermeend, De Visser, Van der Vlies, Voorhoeve, Vos, B. de Vries, K. G. de Vries, Wagenaar, Wallage, Weijers, Weisglas, Wessel-Tuinstra, Wiebenga, Willems, Wolters, Worrell en Zijlstra,

en de heren Van den Broek, minister van Buitenlandse Zaken, De Koning, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Van Eekelen, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, Van Leijenhorst, staatssecre-

taris van Onderwijs en Wetenschappen.

De **Voorzitter**: Waarde medeleden! Gisteren overleed onze vroegere collega Pieter Jongeling, van 1963 tot 1977 fractievoorzitter van het Gereformeerd Politiek Verbond: een van de drie volksvertegenwoordigers die deze partij tot dusver heeft gekandideerd.

In 1959 scheelde het enkele stemmen. Vier jaar later haalde Jongeling de kiesdeler en in 1971 werd zijn fractie verdubbeld. Reeds zonder toelichting getuigt deze groei van succesrijk optreden, van een zekere populariteit. In dit geval echter is iets heel bijzonders aan de hand. Immers, meer dan enige andere politieke groepering is het GPV verbonden met een vast kiezerskorps; één bepaald kerkgenootschap.

Men zou dus een zeer stabiele aanhang kunnen verwachten. Maar zo verzuild is Nederland al lang niet meer. Buiten de ijzeren voorraad kon ook de partij van Jongeling bij anderen stemmen weghalen. Het kon dank zij hard werken en goede propaganda. In de Kamer kreeg de partijleider uitgebreide kansen. Geheel nieuw was de activiteit in deze omgeving toch niet voor hem. Hard werken en goede propaganda hadden zijn leven reeds tientallen jaren voordien gestuwd.

Opgeleid voor onderwijzer werd hij al spoedig journalist. In 1948 trad hij op als hoofdredacteur van wat het Gereformeerd Gezinsblad zou worden, later herdoopt tot Nederlands Dagblad. Die functie hield hij vol tot zijn 65ste, 26 jaar lang, waarvan 11 jaar gecombineerd met het kamerlidmaatschap. Een ook in die tijd ongeëvenaarde prestatie, die te meer bewondering afdwingt wanneer men weet dat zijn gezondheid toen al te wensen overliet.

Het werk drukte Jongeling niet, hij genoot ervan. De zojuist genoemde cijfers behelzen nog iets: hij werd kamerlid op een leeftijd waarop

andere partijen hun leden zelfs beletten, de fractie als specialist te versterken. Hoeveel meer wordt van een eenling of van de eerste van twee gevergd. Pieter Jongeling is geslaagd: niet alleen naar de mening van hen die instemming in een stem vastlegden, maar ook in de ogen van vele andersdenkenden.

Zijn vaste overtuiging en gedegen kennis, gepaard aan een vlotte toon gaven hem bekendheid in en buiten de Kamer. Over de kwantiteit van het aantal partijen wordt in deze vergadering zeer verschillend gedacht, maar de kwaliteit van leden der kleine fracties is een der sterkste argumenten voor hun voortbestaan.

Toen Jongeling hier binnentrad, had hij meer meegemaakt dan ons allen lief zou zijn. De oprichting van zijn kerk, die later zou leiden tot de vorming van zijn partij, had hij gevolgd vanuit Sachsenhausen-Oranienburg waar hij drie jaar verbleef. Moge zijn vasthoudendheid en zijn blijmoedigheid ons ten voorbeeld strekken.

Zijn echtgenote en zijn kinderen wensen wij de hoop en het vertrouwen toe waartoe het geloof en de liefde in staat stellen.

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Namens de regering sluit ik mij aan bij de woorden die u zojuist heeft willen wijden aan het oud-lid van deze Kamer, Pieter Jongeling, veertien jaar lid van deze Kamer; acht jaar vormde hij een eenmansfractie. In die lange tijd was hij de spreekbuis van de vrijgemaakt gereformeerden in het Gereformeerd Politiek Verbond, dat in Jongeling een bekwaam vertegenwoordiger had gevonden, een kamerlid dat ook indruk maakte op menigeen buiten de kleine, homogene groep van zijn directe geestverwanten. Als journalist en als schrijver is hij het grootste deel van zijn leven een man van de pen geweest. Zijn opvattingen heeft hij neergelegd in een indrukwekkend aantal hoofdartikelen en politiek-ethische beschouwingen.

Van den Broek

Als kamerlid bewees hij ook een meester van het gesproken woord te zijn. Meestal ging hij met slechts enkele aantekeningen naar het spreekgestoelte, maar zijn doorwrochte betogen getuigden van een grote kennis van zaken en een diep inzicht in de onderwerpen die hij behandelde. Zijn hecht gefundeerde opvattingen die hij, schijnbaar improviserend, zo gloedvol wist te vertolken, trokken brede aandacht. Hij beoefde politiek zonder compromis, omdat zijn beginselen geen compromissen kenden. Maar hij combineerde zijn rechtzinnigheid met een groot gevoel voor geestelijke vrijheid. Hij beschouwde de overheid als Gods dienaressen, maar eiste van diezelfde overheid, zich niet te mengen in het geestelijke en particuliere leven.

Als lidmaat van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, hoofdredacteur van het Nederlands Dagblad en als fractievoorzitter van het GPV in deze Kamer was hij een vertegenwoordiger van een kerkelijke en politieke kleine minderheid. Het gezag dat hij zich heeft verworven, kon hij zich niet ontnemen aan het getal van degenen die hij representeerde.

Men moet als politicus een hoog gehalte hebben om bij tegenstanders zoveel respect af te dwingen als Jongeling deed. Mede oorzaak van de waardering die hij genoot, waren zijn persoonlijke eigenschappen: beminnelijkheid, bescheiden, nooit kwetsend.

Mogen degenen die hij achterlaat troost vinden in de overtuiging die Jongeling de inspiratie gaf voor zijn werk.

(De aanwezigen nemen staande enkele ogenblikken stilte in acht.)

De vergadering wordt enkele minuten geschorst.

De Voorzitter: In het begin van het reces overleed de heer Jan de Quay, oud-minister-president. Namens de Staten-Generaal is hij zojuist herdacht in de Eerste Kamer, waarvan hij lid is geweest.

Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van Dis, wegens het bijwonen van een begrafenis;

Ter Beek, Den Uyl, Wöltgens, Buurmeijer en Van Vlijmen, wegens verblijf buitenslands, de hele week;

Bruggeman, wegens ziekte, de hele week;

Salomons, wegens ziekte, tot en met 14 oktober a.s.;

De Waart, wegens ziekte.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De Voorzitter: De ingekomen stukken staan op een lijst die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 122 van het Reglement van Orde door de leden Scholten en Wallage aan de minister van Buitenlandse Zaken, **over Zuid-Afrika**.

De heer Scholten: Mijnheer de Voorzitter! Mijn vragen luiden als volgt.

1. Moet het terugroepen van de 10 EG-ambassadeurs uit Zuid-Afrika worden gezien als een ernstige waarschuwing aan het adres van Zuid-Afrika?

2. Is het het voornemen de ambassadeurs c.q. de Nederlandse ambassadeur niet terug te zenden alvorens aan bepaalde voorwaarden is voldaan b.v. het opheffen van de nootdoestand, de onvoorwaardelijke vrijlating van Nelson Mandela of het staken van de processen wegens hoogverraad tegen de UDF-leiders?

3. Is het waar, dat de 10 landen van de EG niet tot een gemeenschappelijke politiek tegen Zuid-Afrika hebben kunnen besluiten, maar wel hebben besloten een delegatie van 3 ministers naar Zuid-Afrika te zenden, m.a.w. woorden in plaats van daden te stellen?

4. Is het waar, dat weliswaar dit besluit werd genomen, maar dat de instructie voor de delegatie nog moet worden vastgesteld?

5. Wat is de reden dat de EG-landen inclusief Nederland hebben besloten de sinds het bloedbad van Sharpeville traditionele lijn, namelijk geen bezoeken aan Zuid-Afrika door ministers te laten brengen, te doorbreken?

6. Wordt hiermee na de EG door Nederland de zogenaamde politiek van kritische dialoog weer van stal gehaald?

7. Wat verwacht de regering als resultaat van het bezoek aan Zuid-Afrika?

8. Acht de regering het bij nader inzien wellicht tegenstrijdig, enerzijds de ambassadeurs terug te roepen en anderzijds op ministerieel niveau een delegatie naar Zuid-Afrika te sturen?

9. Is het waar, dat Zuid-Afrika voorwaarden aan het bezoek heeft gesteld, zoals niet-inmenging in zogenaamde 'binnenlandse aangelegenheden'?

10. Zo ja, wat is het antwoord van de regering op deze voorwaarden?

De heer Wallage (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou aan de minister van Buitenlandse Zaken de volgende vragen willen stellen.

1. Hoe beoordeelt de regering thans de situatie in Zuid-Afrika?

2. Wat is het doel van de EG-missie?

3. Hoe zal de missie voorkomen dat haar bezoek in Zuid-Afrika uitgelegd zal worden als steun aan het regime?

4. Kan de missie concrete sanctie-maatregelen aankondigen namens de EG als blijkt dat Zuid-Afrika niet bereid is de apartheid te ontmantelen?

5. Heeft de delegatie zich ervan vergewist dat Nelson Mandela haar wil ontvangen, dit tegen de achtergrond van de ernstige kritiek van het ANC op de reis van de delegatie?

6. Waarom heeft Nederland zich nog steeds niet aangesloten bij het Franse initiatief nieuwe investeringen in Zuid-Afrika te verbieden; welke betekenis moet in dit verband worden toegekend aan uitlatingen van de minister-president dat eenzijdige Nederlandse economische sancties tegen Zuid-Afrika niet kunnen worden uitgesloten?

7. Hoe beoordeelt de minister zijn eigen bezoek aan Zuid-Afrika tegen de achtergrond van het feit, dat leden van deze Kamer bij herhaling de toegang tot Zuid-Afrika wordt ontzegd?

8. Op welke wijze denkt de delegatie in haar programma tot uitdrukking te brengen – nu zij Nelson Mandela niet mag bezoeken – dat haar missie in het teken staat van de bestrijding van de apartheid?

9. Hoe beoordeelt de regering recente uitlatingen van de Zuidafrikaanse minister van Buitenlandse Zaken, waaruit blijkt dat de regering van Zuid-Afrika voorwaarden stelt aan het bezoek van de delegatie?

□

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik neem aan dat de geachte afgevaardigde de heer Scholten er geen bezwaar tegen heeft dat ik eerst de vragen van de heer Wallage beantwoord. In de logische opbouw van de beantwoording past het mijns inziens dat ik eerst de vragen van de heer Wallage beantwoord.

De heer Wallage heeft mij gevraagd, hoe ik de huidige situatie in Zuid-Afrika beoordeel. Ik kan daarover geen enkele opbeurende mededeling doen. Ik zeg hiermee echter niets nieuws. De media berichten ons uitvoerig over de zorgwekkende ontwikkelingen in Zuid-Afrika en vooral over de constante voortgang in de escalatie van het geweld. Juist deze situatie is voor de tien EPS-ministers die in Helsinki bijeen waren, aanleiding geweest te besluiten zelf een missie naar Zuid-Afrika af te vaardigen.

Vervolgens is er de vraag naar het doel van de EG-missie. Het is bekend dat er in het afgelopen weekeinde politiek vooroverleg heeft plaatsgevonden. Op grond daarvan kunnen de volgende doelstellingen voor de reis worden gekarakteriseerd. In de eerste plaats is er het direct en persoonlijk overbrengen van de ernstige bezorgdheid die er bij de Tien leeft over de situatie ter plaatse. Daarbij is het ook de bedoeling, nog eens de aandacht te vestigen op eerder door de Tien uitgegeven verklaringen waarin de apartheid wordt veroordeeld en waarin op afschaffing ervan wordt aangedrongen.

In de tweede plaats zal een dergelijk bezoek natuurlijk door de drie afgevaardigde ministers worden benut om zich van de situatie ter plaatse op de hoogte te stellen. In de derde plaats lijkt het ons zinvol, in de gesprekken die met de regering aldaar zullen worden gevoerd, een nadere toelichting te verkrijgen op

onderdelen van de rede die president Botha onlangs heeft gehouden en die toen ook door de Nederlandse regering is bekritiseerd. Daarnaast ligt het in ons voornemen, te trachten bij de Zuidafrikaanse regering meer begrip te wekken voor de noodzaak om te komen tot een dialoog met de oppositie en vooral met de onofficiële oppositie en representatieve zwarte leiders daarvan. Een uitgangspunt van de Tien is namelijk dat het uiterste gedaan moet worden om te streven naar vreedzame en dus niet naar gewelddadige oplossingen.

Ten slotte zal het bezoek worden benut voor gesprekken met genoemde representatieve leiders. In het kader van de voorbereiding van het bezoek worden er nog afspraken gemaakt. Op een enkele uitzondering na staat nog niet geheel vast met wie gesprekken kunnen worden gevoerd. Het ligt voor de hand dat de meest representatieve bewegingen en de leidende persoonlijkheden hiervan op ons verzoeklijstje staan.

Minister Van den Broek (Buitenlandse Zaken)

Van den Broek

De derde vraag van de heer Wallage was, hoe de missie zal voorkomen dat haar bezoek in Zuid-Afrika als regimebevestigend wordt uitgelegd. Na hetgeen ik zojuist heb meegedeeld over de doelstellingen die de Tien voor ogen hadden bij het bezoek, zal duidelijk zijn dat van een dergelijk regimebevestigend karakter geen sprake kan zijn. Zowel de opvattingen van de Tien enerzijds als de gesprekken die wij zullen hebben met niet-leden van de regering en de aandrang die door de Tien is uitgeoefend om het totale bezoek een sober karakter en een werkkarakter te geven anderzijds, dienen er voldoende borg voor te staan dat de door heer Wallage uitgesproken vrees niet wordt bewaarheid.

Kan de missie concrete sanctie-maatregelen aankondigen namens de EG, was de volgende vraag van de heer Wallage. Hiertoe is door de Tien niet besloten in Helsinki. Het spreekt vanzelf dat de bevindingen van het bezoek een rol zullen spelen bij de verdere werkzaamheden op dit punt binnen het EPS. Daarop wil ik op dit moment niet vooruitlopen.

Men heeft overigens in de EPS-verklaring van Luxemburg kunnen lezen, dat de Tien van mening zijn dat haar positie kan worden heroverwogen indien na afloop van het bezoek zou moeten worden geconstateerd dat in feite elk perspectief op weg naar vreedzame oplossingen ontbreekt. Ik vraag echter of men zich ervan bewust wil zijn, dat ik hier straks weliswaar als Nederlands minister sta maar spreek in het kader van een bezoek dat namens de 10 EG-landen en Spanje en Portugal wordt uitgevoerd. Het gaat dus minder om het uitdragen van specifiek nationale opvattingen als wel om de Europese consensus, daar waar deze bestaat.

Intussen is bekend geworden – dit in antwoord op vraag 5 – dat het verzoek van de Trojka om een gesprek met Nelson Mandela door de Zuidafrikaanse overheid is afgewezen. Ik meen, dat aan de vraag van de heer Wallage nog was toegevoegd of wij ons tevoren ervan hebben verzekerd in hoeverre de heer Mandela bereid zou zijn om de vertegenwoordigers van de Tien te ontvangen. Ik meen, dat dit niet het geval is maar ik zeg dit met enige terughoudendheid wat betreft de concrete details van de voorbereiding, omdat dit voornamelijk door het voorzitterschap vanuit Luxemburg gebeurt.

Ik betreur het echter zeer, dat aan dit verzoek door de Zuidafrikaanse regering geen gevolg wordt gegeven en wel om twee redenen. In de eerste plaats – dit is echter overbodig om te zeggen – wordt Nelson Mandela door grote delen van de internationale gemeenschap als een representatieve persoonlijkheid gezien in de totale strijd tegen de apartheid. Echter, in de tweede plaats kan niet worden gezegd, dat alle opvattingen van de heer Nelson Mandela, voorzover deze naar buiten komen en aan ons overkomen, ook zonder meer de instemming zouden hebben van de Europese Tien.

Ik wijs in dit verband op de methoden die zouden moeten worden gevolgd tot afschaffing van de apartheid. Wij hadden gemeend, dat een dergelijke dialoog met de heer Mandela zowel aan het ene als aan het andere aspect recht zou kunnen doen. Wij betreuren het, dat dit niet mogelijk is gebleken.

De zesde vraag van de heer Wallage is waarom Nederland zich nog steeds niet heeft aangesloten bij het Franse initiatief om nieuwe investeringen in Zuid-Afrika te verbieden. Ik wil verwijzen naar de uitvoerige discussie die wij hier op 27 juni jl. hebben gehad, waarin ik namens het kabinet nog eens uitvoerig ben ingegaan op het beleid van Nederland ten aanzien van de investeringsproblematiek in Zuid-Afrika.

Naar mijn mening is het niet verstandig om te trachten nationale beleidslijnen verder aan te scherpen, juist daar waar wij niet geheel zonder succes trachten om de discussie over Zuid-Afrika en over al dan niet te nemen maatregelen binnen de EPS in een versnelling te brengen, daartoe natuurlijk ook gedrongen door de ontwikkelingen in Zuid-Afrika zelf. Ik handhaaf onverkort wat dat betreft de uitgangspunten van het debat van 27 juni jl.

De zevende vraag wijst nog eens op het weigeren door de Zuidafrikaanse regering van een aantal aanvragen voor visa door kamerleden. Gevraagd wordt hoe ik zulks beoordeel tegen de achtergrond van mijn eigen bezoek. Laat ik beginnen met te zeggen, dat ik het weigeren van dergelijke visa betreur, zonder meer. Anderzijds gaat het hier om een bezoek, dat duidelijk namens de Europese Tien wordt afgelegd en dat in de eerste plaats gaat, zeker in de Zuidafrikaanse opvattingen, om contacten met de Zuidafrikaanse regering. De weigering van visa aan

kamerleden heeft waarschijnlijk ook iets te maken met de bilaterale verhoudingen tussen ons land en Zuid-Afrika, die op zijn minst als zo nu en dan enigszins moeizaam kunnen worden gekenschetst.

Voorzitter! De heer Wallage heeft aanvullende vragen gesteld, onder andere die over de wijze waarop de delegatie in haar programma tot uitdrukking wil brengen dat de missie in het teken staat van de bestrijding van de apartheid nu zij Nelson Mandela niet mag bezoeken. Ik meen, dat ik deze vraag eigenlijk al heb beantwoord, namelijk dat wij trachten met een aantal andere leden van de onofficiële oppositie in Zuid-Afrika te spreken.

Dan kom ik bij de beantwoording van de vraag hoe de regering de recente uitlatingen van de Zuidafrikaanse minister van Buitenlandse Zaken beoordeelt, waaruit blijkt dat de regering van Zuid-Afrika voorwaardelijk stelt aan het bezoek.

Voorzitter! Ik heb hedenochtend kennis genomen van de uitspraken van de heer Roelof Botha, minister van Buitenlandse Zaken, waarin inderdaad formules zijn opgenomen die men als voorwaarden zou kunnen uitleggen die aan het bezoek worden verbonden; voorwaarden van de zijde van de Zuidafrikaanse regering om mee te werken aan het bezoek. Het is mij moeilijk daarover mededelingen te doen, omdat het overleg dienaangaande tussen de Trojka in de eerste plaats maar ook met de andere leden van de Tien op dit moment nog voortgang vindt.

Ik veroorloof mij echter de opmerking, Voorzitter, dat naar mijn indruk de verklaring van de EPS na het beraad in Luxemburg – waarvan ik eerder melding heb gemaakt – het voor mij niet gemakkelijk verklaarbaar maakt waarom daarop deze reactie is gekomen van de kant van de Zuidafrikaanse overheid. Die Zuidafrikaanse overheid rept met name in haar persverklaring van hedenochtend over de wens van de Europese Tien om Zuid-Afrika zaken voor te schrijven – er staat letterlijk 'to prescribe' – en verder om zeer strakke tijdschema's aan de Zuidafrikaanse regering op te leggen.

Voorzitter! Het zal duidelijk zijn dat de Tien deze reis hebben voorgenomen op basis van een kritische boodschap, zoals die ook eerder in verklaringen is vastgelegd. Wij zijn echter ook ten opzichte van Zuid-Afrika gehouden de gangbare regels van het internationale, volkenrechtelijke en diplomatieke verkeer in acht

Van den Broek

te nemen. Het is derhalve op zichzelf juist dat de Zuidafrikaanse regering niet behoeft te accepteren dat er een dictaat van de Tien in Zuid-Afrika op tafel wordt gelegd.

Ik denk dat geen enkele, onafhankelijke regering zal accepteren dat op die basis een bezoek wordt georganiseerd. Dat brengt mij terug bij de vraag of ik er dan zodanig kritiekloos (zo zeg ik in mijn eigen woorden) naar toe ga, dat voor regimebevestiging behoeft te worden gevreesd. Voor het antwoord op deze vraag, verwijs ik wederom naar de EPS-verklaring met alle elementen die ik in antwoord op vraag 2 van de heer Wallage nog eens heb opgesomd. Ik ben van mening dat die vrees geenszins behoeft te bestaan.

Voorzitter! Dan kom ik nu toe aan de beantwoording van de vragen van de heer Scholten. Zijn eerste vraag luidt: 'Moet het terugroepen van de 10 EG-ambassadeurs uit Zuid-Afrika worden gezien als een ernstige waarschuwing aan het adres van Zuid-Afrika?' Voorzitter! Ik vertaal die terugroeping als een signaal van ernstige verontrusting.

In antwoord op vraag 2 van de heer Scholten moet ik zeggen, dat die voorwaarde niet gesteld is. Met andere woorden: er is geen afspraak gemaakt, dat na het overleg van het politiek comité waarbij de ambassadeurs aanwezig zouden zijn om de reis van tien ministers voor te bereiden, de ambassadeur daarna in Nederland zou moeten blijven en niet zou terugkeren alvorens aan nadere condities zou zijn voldaan.

Is het waar, zo vraagt de heer Scholten in vraag 3, dat de 10 landen van de EG niet tot een gemeenschappelijke politiek tegen Zuid-Afrika hebben kunnen besluiten maar wel hebben besloten een delegatie van drie ministers daarheen te zenden. Voorzitter! Uit mijn eerder gegeven antwoorden blijkt dat de missie gezien moet worden als een onderdeel van het gezamenlijk optreden van de Tien jegens Zuid-Afrika. De bevindingen van de missie zullen worden ingebracht in het voortgaand overleg van de Tien, in welk kader de Nederlandse regering de totstandkoming van een krachtig gemeenschappelijke politiek zoals eerder gezegd actief tracht te bevorderen.

Op de vraag of de instructie reeds is vastgesteld, verzoek ik u, Voorzitter, de EPS-verklaring van Luxemburg als zodanig te willen zien. Het mandaat staat daarin omschreven; het doel van de reis staat daarin omschreven.

Wat is de reden, zo vraagt de heer Scholten in vraag 5, dat de EG-landen inclusief Nederland hebben besloten de sinds het bloedbad van Sharpeville traditionele lijn, geen bezoeken aan Zuid-Afrika door ministers te laten afleggen, te doorbreken. Wordt hiermee, zo stelt hij in vraag 6, eigenlijk niet de zogenaamde politiek van kritische dialoog van stal gehaald.

Ik denk dat die beide vragen wederom hun antwoord vinden in de omschrijving van het doel van de missie. Wij kunnen een hele discussie houden over de vraag, in hoeverre die missie zich ook leent voor het houden van een kritische dialoog. Ik denk dat er, daar waar tijdens het bezoek sprake is van een dialoog, ook sprake zal zijn van een kritische dialoog. Ik lees deze vragen ook vanuit mijn indruk, dat de heer Scholten tot diegenen behoort die in feite het gaan van de trojka naar Zuid-Afrika betreuren en die in feite elk contact met de Zuidafrikaanse overheid willen vermijden. Het oordeel van de Tien is een ander geweest, vandaar de beslissing om deze missie te sturen.

Wat verwacht de regering als resultaat? Dat zijn doorgaans niet de gemakkelijkste vragen. Ik kan wel nader uitleggen, wat de Tien met de missie beogen. Zij willen daarmee in ieder geval bijdragen, ook in Zuid-Afrika, aan een groeiend besef, ook bij de regering daar, van de toenemende internationale druk op de Zuidafrikaanse regering om op afzienbare termijn tot afschaffing van de apartheid over te gaan. Zij beogen daarmee evenzeer, na te gaan of de EPS zelf door deze reis nadere informatie kan inwinnen, die van belang kan zijn bij de formulering van verdere beleidsvoornemens.

Acht de regering, zo vraagt de heer Scholten in vraag 8, het bij nader inzien misschien tegenstrijdig om enerzijds de ambassadeurs terug te roepen en anderzijds op ministerieel niveau een delegatie naar Zuid-Afrika te sturen? Ik denk dat van die tegenstrijdigheid geen sprake is, want beide maatregelen liggen in feite in elkaars verlengde. Zij zijn nauw met elkaar verbonden. De ambassadeurs zijn namelijk, zoals ik eerder heb opgemerkt, naar Europa teruggeroepen om de missie van de ministers naar Zuid-Afrika voor te bereiden.

Ik dacht dat vraag 9 van de heer Scholten over de eventuele voorwaarden die door Zuid-Afrika voor dit bezoek zouden zijn gesteld, al door

mij was beantwoord in antwoord op vraag 9 van de heer Wallage.

De heer **Scholten**: Voorzitter! Uit een recent contact tussen de Zuidafrikaanse Raad van Kerken – een delegatie van kerkleiders, om precies te zijn – en de staatspresident de heer Botha is nog eens gebleken dat er eigenlijk geen perspectief is, hoe droevig het ook is om dat vast te stellen. Desondanks stuurt de EG een verkenning missie in plaats van datgene te doen wat de Veiligheidsraad onlangs heeft gevraagd, namelijk de economische presentie van Europa in Zuid-Afrika als een drukmiddel aan te wenden.

Je zou zo'n missie misschien nog kunnen billijken als een soort vertwijfeld gebaar, wanneer zij onderdeel zou uitmaken van een bepaalde strategie, een strategie waarin de strafmaatregelen waarover ik sprak, alsmede de heer Aarts in een artikel in Trouw, in het vooruitzicht zouden zijn gesteld. Nu dit alles echter ontbreekt, wil ik aan de minister van Buitenlandse Zaken vragen: waarin onderscheidt deze nieuwe politiek van de Europese Gemeenschap zich wezenlijk van de Amerikaanse politiek van constructieve betrokkenheid, een oude politiek die heeft gefaald?

Mijn tweede vraag is de volgende. Als straks blijkt – de minister van Buitenlandse Zaken heeft daarover in de pers diverse verklaringen afgelegd – dat de Europese Gemeenschap niet op redelijke termijn tot een sanctiebeleid kan komen ten opzichte van Zuid-Afrika, is de regering dan bereid om te voldoen aan de oproep van 17 juni, één dag na ons kamerdebat, van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken? Daarin wordt gesteld, dat bestaande patronen van macht en bevoorrechtiging door economische presentie in Zuid-Afrika worden ondersteund. Ik zou bijna zeggen: onze oude strijdvraag! Dan gaat het niet om effectiviteit alleen, maar ook om morele verantwoordelijkheid.

Ten slotte: is de minister van Buitenlandse Zaken bereid om zich in te zetten voor de realisering van de oproep van president Nyerere om een EG-missie te sturen naar de frontlijnstaten teneinde daarmee overleg te plegen over een gemeenschappelijke politiek tegen Zuid-Afrika?

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! De verwijzing van de heer Scholten naar uitspraken van de Raad van Kerken, na zijn ontmoeting recentelijk met president Botha, bevestigen mijn eerdere indruk dat

Van den Broek

ook de heer Scholten behoort tot diegenen, die elk verder contact met de Zuidafrikaanse regering overbodig, zinloos en daarom inopportuun vinden. Het is maar wie je citeert!

Recentelijk, dat wil zeggen vanochtend, heb ik in ieder geval mogen vernemen dat één van de belangrijkste voormannen van het UDF, Alan Boesak, geconfronteerd met de afwijzing door Zuid-Afrika van het verzoek om Mandela te bezoeken, op de vraag of de reis van de drie ministers doorgang moest vinden, een zeer pertinent, duidelijk en categorisch 'ja' heeft laten horen.

Natuurlijk zal ik de heer Boesak niet meer in de mond leggen dan hij heeft gezegd, maar één ding is duidelijk, namelijk dat de heer Busak bekend was met de doelstellingen waarmee de Europese Tien hun afvaardiging naar Zuid-Afrika sturen en dat hij achter dit bezoek staat. Het zou overigens interessant zijn om ook de geluiden te horen binnen de Nederlandse vakbeweging, waarbij voor zover mijn informatie strekt ook het hele kader waarbinnen de Tien dit bezoek wensen af te leggen, niet negatief – dat zeg ik maar even voorzichtig – wordt beoordeeld.

Wat is nu het verschil tussen de politiek van 'constructive engagement' en die welke de Europese Tien thans wensen te voeren ten aanzien van Zuid-Afrika? De Verenigde Staten en haar administratie dragen een geheel eigen verantwoordelijkheid voor en onderhouden een geheel eigen relatie met Zuid-Afrika, die in veel opzichten niet te vergelijken is met de bilaterale relaties die de onderscheiden landen van de EG met Zuid-Afrika onderhouden. Een ander punt is dat juist door de verslechtering van de situatie aldaar, in feite zeer tot onze instemming nu eindelijk ook de Europese Tien zich meer inhoudelijk en meer gericht op gezamenlijk optreden hebben willen bezinnen op de situatie in Zuid-Afrika en op wat de Tien te doen staat. Ik geef grif toe dat dit een proces is dat nog volop in ontwikkeling is.

De heer Scholten heeft mij gevraagd of Nederland, als na dit bezoek blijkt dat de Europese Tien, straks Twaalf, niet kunnen besluiten tot gemeenschappelijke economische sancties tegen Zuid-Afrika, bereid is eenzijdige stappen te nemen. Ik heb zijn vraag althans zo begrepen. Deze vraag is voorbarig. De minister-president heeft in zijn uitlatingen van een aantal weken geleden laten blijken

dat eenzijdige stappen van de zijde van Nederland nooit volledig kunnen worden uitgesloten. Het zou onverstandig zijn om het zo te formuleren. Laat er echter geen misverstand over bestaan – ook dat is door de minister-president tijdens de persconferentie duidelijk gemaakt –: de eerste lijn van actie is, wat Nederland betreft, op dit moment de inspanning om te proberen, een gemeenschappelijke actie van de Tien te ondernemen. Daar blijft ook mijn inspanning voluit op gericht.

De laatste vraag van de heer Scholten was of ik bereid ben om te bevorderen dat gevolg wordt gegeven aan het verzoek van president Nyerere van Tanzania om te komen tot een gesprek tussen de Tien en de frontlijnstaten. Dit is eerder onderwerp van bespreking geweest binnen het EPS. Ik kan verder zeggen dat daarvoor wordt gevoeld. Deze discussie is nog niet afgesloten; zij hangt met name samen met het feit dat het zo bijster moeilijk is om op korte termijn een dergelijke ontmoeting te organiseren, gezien de overbelaste agenda's van vele collega's, inclusief die van mijzelf. Dat neemt niet weg dat ik juist ook probeer van mijn aanwezigheid bij de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aan het eind van deze maand gebruik te maken om met vertegenwoordigers van de frontstaten te spreken.

De heer **Wallage** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de minister voor de gegeven antwoorden, al hebben die ons niet geheel gerust kunnen stellen, met name niet bij de omschrijving van de reis. Ik miste daarin: 'Wij wensen druk uit te oefenen, wij wensen veranderingen tot stand gebracht te zien en daaraan willen wij onze eigen effectiviteit gemeten hebben'.

De vraag is inderdaad of die reis werkt als een bemoediging van degenen die zich te weer stellen tegen de apartheid of als een bemoediging van het regime. De minister heeft zijn intentie duidelijk neergezet; wij kunnen niet anders dan bij terugkeer te meten en te onderzoeken of die intentie is waar gemaakt. Ik stel vast dat wie naar Zuid-Afrika gaat onder deze omstandigheden en geen veranderingen bewerkstelligt, nu niet en op termijn niet, geconfronteerd wordt met uitspraken zoals de collega's Aarts en De Boer die recentelijk in het openbaar hebben gedaan, dat voor dit land en deze Kamer dan de route naar nadere drukmiddelen, economische sanctie maatregelen onvermijdelijk lijkt. Ik denk – dit is ook een vraag aan de minister – dat die politieke context, die werkelijkheid van waaruit hij vertrekt, net zo'n gegeven behoort te zijn als de werkelijkheid waar hij naartoe gaat.

De heer Wallage (PvdA)

Wallage

Mijn slotvraag is deze. De minister zegt: wij sluiten ons nu nog niet aan bij de Fransen, want wij willen 'gezamenlijkheid'. Erkent hij daarmee ook dat er ook voor hem een moment komt waarop het nemen van verantwoordelijkheid voor economische vervlechting van Nederlandse belangen en apartheidsbelangen een eind kan krijgen? Met andere woorden: is zijn reis naar Zuid-Afrika ook een reis naar een moment waarop dit land zijn eigen verantwoordelijkheid in de strijd tegen de apartheid zal nemen?

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Voordat de reis is aangevangen, bestaat er bij zeer velen in ons land, maar ook in Zuid-Afrika en daarbuiten al verschil van mening over de zinvolheid, de opportuniteit van deze reis. Ik vrees nu al te moeten uitspreken, dat ook na terugkeer, omdat het niet zal betekenen dat de dag na ons bezoek aldaar de apartheid is afgeschaft, die zelfde verschillen van mening zullen blijven bestaan. Ik denk dat het goed is gewoon open uit te spreken dat ook Europa zich geconfronteerd ziet met verschillende stromingen op dit gebied. Bij mijn eerdere beantwoording heb ik dit al aangeduid.

Luisterend naar vertegenwoordigers van het ANC, wordt die reis ons niet alleen ontraden maar ook zonder meer afgekeurd. Ik heb de ANC-vertegenwoordiger in de Benelux een week geleden door de radio horen zeggen dat er in feite nog maar een oplossing is, en dat is de gewelddadige; dat is dan de 'sieg of power', zoals hij het zelf uitdrukte. Het is overbodig te zeggen dat dit niet de invalshoek en het kader is waarbinnen de Europese Tien zich op weg begeven naar Zuid-Afrika.

Ten aanzien van de investeringsproblematiek merk ik het volgende op. Het vragenuur leent zich niet om erg zorgvuldig en in detail nu weer in te gaan op de exacte Nederlandse standpunten, die dacht ik wel zorgvuldig en uitvoerig zijn verwoord tijdens het debat met deze Kamer op 17 juni jongstleden. De heer Wallage vroeg of er ook voor de Nederlandse regering een moment kan aanbreken waarop zij niet langer de verantwoordelijkheid wenst te dragen voor de economische vervlechting van Nederlandse belangen met die in Zuid-Afrika. Dit is een vraagstelling waarop ik zo geen ja of neen kan antwoorden zonder misverstanden te wekken.

Het gaat erom – dat is uitgangspunt van Nederlands beleid – dat wij ons hebben bekend in internationaal kader voor opvoering niet alleen van de politieke maar ook van de economische druk en dat wij daarbij de effectiviteitsmaatstaf als belangrijk hebben aangeduid. Met andere woorden: ook van Nederland zal en behoeft niet gemakkelijk te worden gevraagd economische sancties te nemen die niet het beoogde effect sorteren; vandaar ook onze totale inzet voor de internationale en meer in het bijzonder de Europese aanpak.

Ik kan mij zeer levendig voorstellen dat wij ten aanzien van deze problematiek nog meermalen met elkaar zullen spreken. Ik zal in ieder geval na de reis onze bevindingen uitvoerig in EPS-kader aan de orde willen stellen en gezamenlijk zien hoe een meer gezamenlijk beleid dan tot dusverre binnen de Europese Tien kan worden ontwikkeld, want dat lijkt mij inderdaad van grote betekenis te kunnen zijn.

De heer Aarts (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Wij achten de situatie in Zuid-Afrika uiterst zorgwekkend, niet alleen omdat het geweld almaar toeneemt. In het debat van juni jongstleden heeft de CDA-fractie een motie ingediend die is aangenomen en waarin van de regering acties werden gevraagd binnen de Europese Gemeenschap. Wij waarderen het bijzonder dat de minister zich de laatste maanden heeft ingezet om de EG in beweging te krijgen. Het eerste resultaat is dat er is besloten om de EG-code te versterken.

De tweede stap was het terugroepen van de ambassadeurs. De derde stap is het zenden van een missie. Wij zijn bijzonder blij met deze Europese stappen, omdat wij – misschien tegen beter weten in – hopen dat de EG in samenwerking met andere goedwillende landen verandering kan brengen in de heilloze toekomst die Zuid-Afrika nu te wachten staat.

De Voorzitter: Uw tijd is om.

De heer Aarts (CDA): Mag ik nog een vraag stellen?

De Voorzitter: Neen, uw tijd is om. Laat u een ander lid van uw fractie die vraag maar stellen. Wenst de minister hierop te reageren?

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het met instemming aangehoord.

De heer Wagenaar: Mijnheer de Voorzitter! Indien de missie van de

Tien ten doel heeft, zoals uit de antwoorden van de regering blijkt, om de verschillende aspecten van de binnenlandse situatie in Zuid-Afrika te bespreken, verwacht de minister dan niet dat de regering in Zuid-Afrika de gelegenheid zal aangrijpen om de binnenlandse situatie in Nederland aan de orde te stellen? Ik denk daarbij met name aan de toenemende gewelddadige acties tegen Zuidafrikaanse instellingen en tegen bedrijven die zaken doen met Zuid-Afrika. Wil de minister een oordeel te geven over deze verontrustende ontwikkelingen in Nederland?

Wordt de missie bovendien niet onnodig gehinderd c.q. bemoeilijkt door de kritiek die Zuid-Afrika heeft op Nederland, met inbegrip van de 'Klaas de Jonge-affaire'?

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Ik neem aan dat als de Zuidafrikaanse regering behoefte voelt om verontrustende toestanden in dit deel van de wereld aan de orde te stellen, zij dit zal doen ten aanzien van de verontrustende situaties in Europa, omdat wij daar als troika optreden.

De volgende vraag was in hoeverre de missie wordt belast met het enkele feit dat in onze bilaterale relatie een probleem bestaat ten aanzien van de situatie van Klaas de Jonge. Ik ben voornemens tijdens mijn verblijf daar ook over deze situatie te spreken. Het is duidelijk dat uitsluitend en alleen via diplomatiek overleg tot een oplossing kan worden gekomen. Nederland kan niet gedwongen worden om Klaas de Jonge over te dragen. Zuid-Afrika kan niet gedwongen worden om Klaas de Jonge een vrijgeleide te geven. Dat is het decor waartegen dat gesprek zich zal voltrekken.

De heer Van der Spek (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Verwacht de minister niet dat men na de weigering van de Zuidafrikaanse regering om de drie ministers te laten spreken met Nelson Mandela, ook gesprekken met andere oppositieleden zal verbieden of belemmeren misschien zelfs op de laatste nipper? Is dat geen aanleiding om af te zien van het bezoek?

Hetzelfde geldt voor de reacties van officiële Zuidafrikaanse zijde op het bezoek en de toegeschreven bedoelingen van de drie. Zijn die reacties niet zo dat het verstandig is om ervan af te zien? Is bij de EPS-bespreking van de vraag wat wij ten aanzien van Zuid-Afrika moeten doen, ook bezorgdheid tot uiting gekomen op een ander punt

Van den Broek

dan het door de minister genoemde, namelijk ten aanzien van de economische belangen van de Tien in Zuid-Afrika? Anders gezegd, heeft de missie van de drie ministers niet ook een functie ten aanzien van het veiligstellen van de economische belangen zoals investeringen van de Tien in Zuid-Afrika?

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Zoals ik, in antwoord op vragen van andere afgevaardigden reeds heb vermeld, is het overleg met de Zuidafrikaanse regering over mogelijke andere gesprekspartners dan regeringsvertegenwoordigers nog volop aan de gang. Ik kan daarover op dit moment geen mededelingen doen. Ik heb geen aanwijzingen dat de gesprekken met degenen die wij verder willen spreken van meet af aan door de Zuidafrikaanse regering zullen worden bemoeilijkt. Ik heb evenmin enige aanleiding om te veronderstellen dat deze missie op enigerlei wijze kan worden uitgelegd als een missie om namens Europa de economische belangen in Zuid-Afrika van een of meer Europese landen veilig te stellen.

Mevrouw Brouwer (CPN): Mijnheer de Voorzitter! De situatie in Zuid-Afrika verandert met de dag. Allan

Boesak, inmiddels gearresteerde UDF-leiders en ANC-leiders en de blanke oppositie hebben gezamenlijk opgeroepen om morgen een vreedzame mars naar de gevangenis van Nelson Mandela te houden. Bekend is dat die demonstratie illegaal is en dat premier Botha heeft gedreigd met alle middelen op te zullen treden. Wat dat in Zuid-Afrika betekent weten wij.

Volgt de minister deze ontwikkelingen? Kunnen de ontwikkelingen van morgen, die wij nu nog niet kunnen overzien, van invloed zijn op het afreizen van de minister, samen met de andere ministers, of op de voortgang van de reis? Hoe denkt de minister de reis onder alle omstandigheden aan te wenden ter bescherming van het ook door de Tien erkende recht op vreedzame demonstratie en verzet van de Zuidafrikaanse bevolking?

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! De EPS heeft zich eerder uitgelaten over de massale golf van arrestaties van de afgelopen maanden, ook naar aanleiding van het ingrijpen in demonstraties en in het algemeen de wijze waarop tegen onlusten is opgetreden. Het zal dan ook volstrekt duidelijk zijn hoe de Europese Tien daarover denkt en dan vooral over het vrije recht van demonstratie. Ik heb uit het radioge-

sprek met de heer Boesak begrepen dat hij op dit moment nog pogingen onderneemt de Zuidafrikaanse autoriteiten te overtuigen van het vreedzame karakter van deze demonstratie.

Hij doet een heel indringend beroep op de Zuidafrikaanse overheid ook harerzijds dit vreedzame karakter te respecteren. Bij die oproep sluit ik mij graag aan, ook al zijn wij daarbij op dit moment niet rechtstreeks betrokken.

Ik kan absoluut niet vooruitlopen op de vraag of mogelijke gewelddadige ontwikkelingen naar aanleiding van of tijdens die demonstratie ons bezoek kunnen beïnvloeden.

De heer Weisglas (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het behoeft geen betoog dat ook de fractie van de VVD zich grote zorgen maakt over al hetgeen zich tijdens ons afgelopen reces in Zuid-Afrika heeft afgespeeld. De fractie van de VVD steunt het beleid van de minister van Buitenlandse Zaken, waarin de EG-benadering in alle facetten zo duidelijk voorop staat. Wij vinden een missie namens de EG een zeer goede zaak. Wij zijn er verheugd over dat de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken onderdeel uitmaakt van die missie.

Wil de minister, namens Nederland, alles op alles blijven zetten om ook na die missie de EG bijeen te houden, dus ook in het veel moeilijker stadium waarin de EG conclusies zal moeten trekken uit deze missie? De fractie van de VVD blijft ervan overtuigd dat slechts een gezamenlijke EG-aanpak effectief is.

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Uiteraard kan de heer Weisglas overtuigd zijn van mijn voornemen mij in te blijven spannen om de EPS op één lijn te krijgen. Het valt te bezien of dat ook zal lukken. Hij weet ook dat ik zijn gevoelens deel dat een gemeenschappelijk Europees optreden verre de voorkeur verdient boven een nationaal optreden. Een kleine stap in Europees verband betekent meer dan een grote stap in nationaal verband. Ik herhaal mijn eerdere woorden: als een dergelijke gemeenschappelijke lijn in het geheel niet te vinden zou zijn dan kan er een nieuwe situatie ontstaan die om nieuwe beslissingen vraagt. Daarover zal ik dan zeker met de Kamer spreken.

De heer Van Rossum (SGP): Mijnheer de Voorzitter. Onze fractie heeft in het verleden meermalen gevraagd om een persoonlijk bezoek

Mevr. Brouwer, fractievoorzitter van de CPN aan het woord

Van den Broek

van de minister van Buitenlandse Zaken aan Zuid-Afrika. Dat de minister nu een persoonlijk bezoek zal brengen, verheugt ons ten zeerste. Er rijzen natuurlijk wel enkele vragen. Hij moet daar niet met een zeker vooroordeel naar toe gaan, maar met een objectieve opstelling. In Zuid-Afrika is een noodtoestand; dat is ernstig genoeg. Ik wijs erop, dat die noodtoestand niet in geheel Zuid-Afrika heerst. Er zou onder meer objectief kunnen worden waargenomen, in welke delen van het land zulks het geval is.

De problematiek betreft niet alleen de verhouding blank-zwart, maar ook die van zwart-waak. Dat is wel gebleken in Zimbabwe. Daar is politieke onafhankelijkheid gekomen, maar het is daar bepaald niet goed leven. Dat moet in Zuid-Afrika worden voorkomen.

Als de minister gaat spreken met kerkelijke leiders, moet hij niet alleen spreken met de Raad van kerken, maar ook met de grote zwarte groep kerken, die wel in overleg wil treden met de Zuidafrikaanse regering en dit ook geregeld doet.

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter. Ik verzeker de heer Van Rossum, dat ik probeer zonder vooroordeel naar Zuid-Afrika te gaan, maar wel met een oordeel, met name over de apartheid.

Het is inderdaad te betreuren, dat ook de verdeeldheid binnen de zwarte Zuidafrikaanse samenleving eerder lijkt toe te nemen dan af te nemen, hetgeen de bijdrage aan een vreedzame oplossing bemoeilijkt.

Ik neem goede nota van zijn opmerking over de contacten met andere kerken dan die, welke zijn aangesloten bij de Raad van kerken.

De heer **Engwirda** (D'66):
Mijnheer de Voorzitter. Ik heb nog een aanvullende vraag over het mandaat van de missie. De minister heeft gezegd, dat in de EPS-verklaring van Luxemburg hierover iets is gezegd. Nu is er een andere EPS-verklaring, namelijk van Brussel van 22 juli 1985. Daarin worden een aantal stellige dingen gezegd. Ik vraag aan de minister of hij die tijdens het bezoek aan de orde wil stellen. Het betreft de onmiddellijke en onvoorwaardelijke vrijlating van Nelson Mandela, het beëindigen van arrestaties zonder proces en van gedwongen verhuizingen. Staat die verklaring nog recht overeind? Zal de minister dit tijdens het bezoek bepleiten?

Mijn fractie staat niet bij voorbaat negatief tegenover het bezoek. Wel zijn onze verwachtingen buitengewoon gering na de recente Zuidafrikaanse reacties. Ik zou de minister willen vragen – het spreekt eigenlijk vanzelf – om een verslag van zijn bezoek aan de Kamer toe te zenden.

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter. Ik wil graag een verslag naar de Kamer zenden. Het lijkt mij correct eerst verslag uit te brengen aan de Europese collega's. Dit kan nagenoeg parallel gebeuren.

In de verklaring van Luxemburg wordt melding gemaakt van de EPS-verklaring van 22 juli. Er is gezegd, dat het bezoek zal plaatsvinden mede in het kader van eerder afgelegde verklaringen, waarin de punten, genoemd door de heer Engwirda zijn opgesomd.

De heer **Meijer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter. De minister gaat in het verband van een EG-missie naar Zuid-Afrika. Het zal duidelijk zijn, dat hij staatsrechtelijk en politiek aan deze Kamer verantwoording verschuldigd is over zijn reis. Gelet op de toelichting, het programma en de omstandigheden van dit moment lijkt het mij bijna 100% zeker dat de Kamer daarover met de minister wil debatteren. Ik verzoek de minister aansluitend aan zijn reis aan de Kamer te rapporteren. Ik heb begrip voor enige coördinatie met zijn collega's, maar ik hoop, dat wij binnen een week na terugkomst over het verslag beschikken en aansluitend een kamerdebat kunnen houden.

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Ik zal mijn uiterste best doen om het in die richting te leiden.

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Op dit moment zijn ons inziens de EG en de EPS aan zet. Een heropening van het debat van 17 juni is dan ook niet aan de orde. Na de terugkeer van de minister en de daarop volgende besluitvorming binnen EG en EPS spreken wij elkaar wel nader.

Wèl wil ik op dit moment de minister de volgende vragen voorleggen. Wat is het standpunt van de EG-ministerraad geweest ten aanzien van de resolutie, die door het Europese Parlement werd aangenomen en waarmee de Commissie wordt verzocht om een aantal economische maatregelen tegen Zuid-Afrika te overwegen? Wordt er reeds op dit moment op deze problematiek gestudeerd?

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Ik weet slechts dat er binnen de kring van de Europese Commissie naar deze zaak wordt gekeken en dat eerder hierover door Commissaris Willy de Clercq bepaalde uitspraken zijn gedaan. Over deze zaken heeft nog geen beraad plaatsgevonden tussen de Europese ministers.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 122 van het Reglement van Orde door de leden Jabaaïj, Spieker en Knol aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, **over voorkeuren van werkgevers bij de vervulling van vacatures.**

Mevrouw **Jabaaïj** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter!

1. Heeft de minister kennis genomen van het bericht in 'de Volkskrant' van 24 augustus 1985 over registratie van werkgevers waarin voorkeur wordt uitgesproken voor blanke medewerkers of medewerksters?

2. Is het waar, dat dergelijke voorselecties bij het Gewestelijke Arbeidsbureau te Assen plaatsvinden?

3. Zo ja, zijn er ook andere arbeidsbureaus die zulke voorkeuren registreren?

4. Is de minister bereid te onderzoeken, of dit ook het geval is bij uitzendbureaus?

5. Welke maatregelen zal de minister nemen om een en ander in de toekomst te voorkomen?

Minister De Koning: Ik heb inderdaad kennis genomen van het artikel in 'de Volkskrant' van zaterdag 24 augustus jongstleden. Ik heb mij uiteraard ook nader geïnformeerd over de gang van zaken. Een werkgever, die sollicitanten opriep om een functie in de horeca te vervullen, heeft zich bij het arbeidsbureau gemeld. Het is gebruik dat in het 'open' gedeelte van het GAB de aanvraag op een werkformulier wordt genoteerd. Dit is in de vakantietijd gebeurd, wellicht door een niet met deze handelingen vertrouwde medewerker of een vakantiëkracht. Op dit werkformulier is inderdaad vermeld: 'bij voorkeur een blanke'.

Uit een eerste onderzoek van het GAB Assen naar de invulling van werkformulieren van de melding van vacatures is gebleken dat dergelijke aantekeningen verder niet voorkomen. Het gaat om een incidentele vermelding. De GAB's zijn ook bekend met

De Koning

de richtlijn 'beëindiging actieve arbeidsbemiddeling' waarin uitdrukkelijk wordt meegedeeld dat GAB's niet mogen meewerken aan wensen van werkgevers die in strijd zijn met de wet. Op het GAB-Assen heeft men in dit specifieke geval dus geheel onjuist gehandeld. Ik betreur dat zeer.

Voorzitter! In antwoord op de tweede vraag kan ik zeggen dat het GAB-Assen geen selectie op basis van huidskleur pleegt. Ook in dit specifieke geval heeft geen selectie op basis van huidskleur plaatsgevonden. Kandidaten, die al eerder voor soortgelijke werkzaamheden waren geselecteerd, zijn naar de desbetreffende werkgever verwezen.

Op vraag 3 kan ik antwoorden dat mij geen gevallen bekend zijn waarin andere GAB's voorkeuren van de werkgever ten aanzien van huidskleur registreren. Mede gezien de alertheid die in het algemeen binnen het arbeidsvoorzieningsapparaat ten aanzien van dergelijke ongewenste situaties bestaat, acht ik de kans zeer gering, zo niet uitgesloten, dat dergelijke registraties vaker voorkomen. Het mag in ieder geval uitdrukkelijk niet voorkomen. Ik verwijs in dit verband naar een circulaire van de directeur-generaal van 22 december 1978, waarin hij vermeldt wat mijn voorganger, de heer Albeda, bij een debat in deze Kamer heeft gezegd. De toenmalige minister heeft destijds bij een soortgelijke zaak gezegd dat arbeidsbureaus beslist niet mogen meewerken aan deze niet relevante wensen van werkgevers.

In antwoord op vraag 4 deel ik mede dat mij geen gevallen bekend zijn van uitzendbureaus die een hier bedoelde voorkeur van werkgevers registreren. Het feit dat dit bij het GAB te Assen is gebeurd, geeft mij aanleiding om daarover contact op te nemen met de Algemene Bond van Uitzendbureaus om te bekijken of stappen moeten worden ondernomen tegen individuele uitzendbureaus.

Naar aanleiding van vraag 5 zal ik de directeur-generaal Arbeidsvoorziening vragen, de GAB's er nogmaals op te wijzen dat registratie en selectie op huidskleur onwettig en dus volstrekt onjuist zijn. Het GAB te Assen voert inmiddels een diepgaand intern onderzoek uit naar de omstandigheden rondom deze registratie. Er zal vanavond een gesprek plaatsvinden tussen de HID Arbeidsvoorziening in Drenthe en de directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Assen

met vertegenwoordigers van minderheidsgroeperingen.

Tijdens dat gesprek zal uit de doeken worden gedaan hoe dit heeft kunnen gebeuren. Vooral zal worden benadrukt dat dit niet weer zal gebeuren, omdat dit volstrekt afkeurenswaardig is. Ik hoop dat dan de schade van deze ongelukkige gebeurtenis beperkt kan blijven. De gebeurtenis is met name voor het GAB te Assen ongelukkig. Dit GAB besteedt erg veel aandacht aan de moeilijke situatie op de arbeidsmarkt voor Molukkers en Molukse jongeren en heeft hier allerlei extra programma's voor gestart. Dat juist bij dit GAB een dergelijke ontsporing moest voorkomen, betreur ik ten diepste.

Mevrouw **Jabaaij** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het onderzoek bij Justitie is al in gang gezet. Aan dat aspect heb ik dus welbewust geen aandacht besteed. Wij wachten de resultaten van het onderzoek van de Officier van Justitie vol vertrouwen af.

Een arbeidsbureau dat bereid is voorselecties te maken voor een vacature maakt zich schuldig aan discriminatie. De toevoeging 'donker huidtype' op een kaart bij een uitzendbureau of het uitspreken van een voorkeur door werkgevers voor blanke medewerkers is discriminatie. De minister heeft dit volmondig erkend. Wat de uitzendbureaus

betreft, mij is zo'n geval dat zich bij een uitzendbureau voordeed, gemeld.

Er is nu sprake van een circulaire uit 1978. Het is een goede zaak wanneer de minister opnieuw een circulaire zendt naar allen die zich met arbeidsbemiddeling bezighouden. In die circulaire dienen nog eens duidelijk de wetsartikelen te worden vermeld. Uit de krant heb ik begrepen dat het realiteit is dat werkgevers soms hun voorkeur aangeven. Ik zou de minister uitermate dankbaar zijn als hij bereid is een toezegging te doen omtrent zo'n geactualiseerde circulaire. Het gaat erom dat zwarte mensen weten wat er wordt bedoeld.

In een demonstratie die gehouden werd ter afsluiting van de actieweek 'Nooit meer racisme' afgelopen zaterdag, droegen kinderen borden met leuzen die oproepen tot strijd tegen het racisme. 'Touche pas à mon pote', kom niet aan mijn makker. Dat is een oproep van veel jongeren aan ons allen. Na afloop zal ik voor de goede beantwoording de minister uit solidariteit een speldje geven met deze tekst erop.

Minister **De Koning**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb vernomen dat de Hoofdofficier van Justitie de vraag onderzoekt of een officieel onderzoek moet worden ingesteld. Ik ben het met mevrouw Jabaaij eens dat de uitkomst van dat vooronderzoek moet worden afgewacht.

Mevr. Jabaaij (PvdA)

Minister De Koning van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Uit het feit dat in één geval bij een uitzendbureau iets dergelijks is gesignaleerd, leid ik met nog meer zekerheid af dat het nuttig is, daarover met de ABU te spreken.

De directeur-generaal zal inderdaad de circulaire van 1978 doen herleven. Naast de passage die ik zojuist heb voorgelezen 'arbeidsbureaus zullen beslist niet mogen meewerken aan deze niet relevante wensen van werkgevers' is het nuttig dat tevens wordt gewezen op een andere uitspraak van de toenmalige minister. Wensen van werkgevers, als boven omschreven, moeten voor het arbeidsbureau aanleiding zijn met deze bedrijven in overleg te treden met de bedoeling om aanwezige vooroordelen te elimineren. Dan is de zaak pas goed aangepakt.

Ik ben ten slotte zeer erkentelijk voor de toezegging over het speldje.

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Ik stel voor, volgende week dinsdag te stemmen over:

- de UCV-moties Verslag Algemene Rekenkamer (18918);
- de UCV-moties Samenhang Grote Operaties e.a. (17966 e.a.);
- de UCV-moties Dierproevenbeleid (18450);
- de UCV-moties Landbouwonderwijs (18816).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Aangezien geen van beide Kamers der Staten-Generaal de wens te kennen heeft gegeven om de overeenkomst, gedrukt onder nr. 19004, die op 29 mei aan de Kamer is overgelegd, aan de uitdrukkelijke goedkeuring van de Staten-Generaal te onderwerpen, stel ik voor dit stuk voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen besloten, te stellen in handen van:

- a. de vaste commissie voor Nederlands-Antilliaanse Zaken:
 - het ontwerp van rijkswet Vaststelling van een zeegrens tussen de Nederlandse Antillen en Aruba (19107, R 1288);
 - het ontwerp van rijkswet Reglement voor de Gouverneur van Aruba (19108, R 1289);
 - het ontwerp van rijkswet Wijziging van het Reglement voor de Gouverneur van de Nederlandse Antillen (19109, R 1290);
 - het wetsvoorstel Wijziging van een aantal bepalingen in de wetgeving in verband met het verkrijgen van de hoedanigheid van land in het Koninkrijk door Aruba (19111);
 - het ontwerp van rijkswet Wijziging van een aantal bepalingen in de wetgeving van het Koninkrijk in verband met het verkrijgen van de

hoedanigheid van land in het Koninkrijk door Aruba (19112, R 1291);

- het ontwerp van rijkswet Goedkeuring van de eilandsverordening van het eilandgebied Aruba van 10 juli 1984 tot het aangaan van een geldlening ter waarde van ECU 800 000 met de Europese Investeringsbank (Afkondigingsblad Aruba 1984, no. 3) (19113, R 1292);

b. de vaste commissie voor Justitie:

- het wetsvoorstel Algemene wet op het binnentreden (19073);

- het wetsvoorstel Regelen voor de indiening en behandeling van en de beschikking op verzoekschriften om gratie (Gratiewet) (19075);

- het wetsvoorstel Invoeringswet Boeken 3, 5 en 6 nieuw B.W., achtste gedeelte, bevattende de aanpassing van de Wet op de Bedrijfsorganisatie en andere wetten (19077);

- het voorstel van rijkswet Bepalingen inzake de behandeling van en de beschikking op verzoekschriften om gratie van straffen of maatregelen, opgelegd door instanties belast met de militaire strafrechtspraak (19079, R 1287);

- het wetsvoorstel Wijziging van artikel 402a van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek (Wet tijdelijke voorziening omtrent de indexering van uitkeringen voor levensonderhoud) (19088);

- het wetsvoorstel Regels ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer in verband met persoonsregistratie (Wet persoonsregistratie) (19095);

- het wetsvoorstel Verruiming van de mogelijkheid van behandeling van burgerlijke zaken door enkelvoudige kamers (19099);

c. de vaste commissies voor Justitie en Politie gezamenlijk:

- de nota Fietsendiefstal (19070);

d. de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken:

- het wetsvoorstel Opheffing van de Raad voor het binnenlands bestuur en instelling van een nieuwe Raad (Wet Raad voor het binnenlands bestuur) (19098);

e. de vaste commissie voor Ambtenarenzaken:

- het wetsvoorstel Intrekking van de wet van 4 juni 1858, regelende de benoembaarheid van vreemdelingen tot landsbedieningen (Stb. 46) alsmede wijziging van de Wet arbeid buitenlandse werknemers (Stb. 1978, 737) (19076);

Voorzitter

– het wetsvoorstel Voorlopige verlagening van de verschuldigde pensioenbijdrage als bedoeld in de Algemene burgerlijke pensioenwet met 1,25 procentpunt, ingaande 1985 (19 097);

f. de vaste commissie voor Onderwijs en Wetenschappen:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op het wetenschappelijk onderwijs en van de Wet op het voortgezet onderwijs (Horizontale doorstroming h.b.o.–w.o.) (19 050);
- het wetsvoorstel Vaststelling van het overgangsrecht voor de Wet op het hoger beroepsonderwijs, van het tijdstip van inwerkingtreding van die wet alsmede wijziging van die wet en van enige andere wetten (Invoeringswet w.h.b.o.) (19 051);
- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op het basisonderwijs en de Overgangswet WBO met betrekking tot het aanbrengen van wijzigingen in het bekostigingsstelsel, en de Overgangswet ISOVSO met betrekking tot een aantal scholen voor dove kinderen (19 054);
- het wetsvoorstel Vaststelling van een kader voor de ontwikkeling van het voortgezet onderwijs (Ontwikkelingswet VO) (19 101);
- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op het wetenschappelijk onderwijs, de Wet universitaire bestuurshervorming 1970 en de Wet twee-fasenstructuur w.o. (aanpassing vormgeving tweede fase) (19 105);

g. de vaste commissie voor Financiën:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Bankwet 1948 (19 060);
- het wetsvoorstel Wijziging van de Financiële-Verhoudingswet 1984 (introductie woonruimten) (19 069);
- de nota De internationale schuldenproblematiek (19 085);
- het wetsvoorstel Wijziging van de Financiële-Verhoudingswet 1984 en de gemeentewet (voorkoming dubbele bepalingen) (19 094).

De heer **Hennekam** (CDA): Voorzitter! Mag ik u erop wijzen dat de wijzigingen van de Financiële-Verhoudingswet in het verleden altijd behandeld zijn door de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken? Ik vraag u om zulks wederom te doen. De vaste commissie voor Financiën en die voor Binnenlandse Zaken hebben hiertegen geen bezwaar. Mijn verzoek komt er dus op neer dat de wijzigingen van de Financiële-Verhoudingswet niet worden behandeld in de vaste commissie voor Financiën, maar in die voor Binnenlandse Zaken.

Dit kan dan aanstaande donderdag bij de procedurebespreking worden betrokken.

De **Voorzitter**: Ik neem die beide besluiten terug en zal die heden opnieuw in het Presidium bespreken. Ik kan morgen bij de regeling van werkzaamheden hierover eventueel nadere mededelingen doen.

Het Presidium heeft voorts met eenparigheid van stemmen besloten, te stellen in handen van:

h. de commissie voor de Rijksuitgaven:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Comptabiliteitswet 1976 inzake machtiging tot oprichting van en deelneming door de Staat in privaatrechtelijke rechtspersonen en inzake controlebevoegdheden van de Algemene Rekenkamer bij andere rechtspersonen dan de Staat (19 062);

i. de vaste commissie voor Defensie:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet bevordering en ontslag beroeps-officieren (Stb. 1954, 575), de Wet voor het reserve-personeel der krijgsmacht (Stb. 1954, 576) en de uitkeringswet gewezen militairen (19 110);

j. de vaste commissie voor het Milieubeheer:

- het Regeringsstandpunt inzake Stedelijk verkeer en vervoer en de daarmee verbonden milieuhygiënische aspecten (19 090);

k. de vaste commissie voor Verkeer en Waterstaat:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Wegenverkeerswet en van de gemeentewet (strafbare feiten begaan door onbekende bestuurders van een motorrijtuig) (19 093);

l. de vaste commissie voor het Midden- en Kleinbedrijf:

- het wetsvoorstel Wijziging van de IJkwet 1937 (Stb. 627)(19 106);

m. de vaste commissie voor het Emancipatiebeleid:

- de nota Inventarisatie van bepalingen in de Nederlandse wetgeving waarin een onderscheid tussen mannen en vrouwen en tussen gehuwden en ongehuwden wordt gemaakt (15 401, nr. 5);
- het Beleidsplan Emancipatie (19 052);

n. de vaste commissie voor Welzijn en Cultuur:

- de nota Opvangvoorzieningen (19 065);
- de nota Museumbeleid (19 066);
- de nota Archiefbeleid (19 068);

o. de bijzondere commissie 9181 (Grondwetszaken):

- de brief inzake een Adviesaanvraag aan de Raad van State over het tijdstip van ontbinding van de Eerste Kamer bij grondwetsherziening (19 100).

Ik geef het woord aan mevrouw Haas-Berger, die het heeft gevraagd.

Mevrouw **Haas-Berger** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De fractie van de PvdA heeft in het zomerreces een interpellatie aangekondigd over de beslissing van de staatssecretaris van Justitie om de broers El Bourini uit ons land te verwijderen. Hedenoch tend heeft ons het antwoord van de regering bereikt dat beide Limburgse jongens een technische opleiding in ons land mogen afmaken, waardoor zij bij terugkeer naar Marokko kansrijker zouden zijn. Het is ons daardoor gebleken dat de regering het beleid, vastgesteld in de UCV over de Remigratienota, met terugwerkende kracht heeft ingevoerd. Gezien de beantwoording van de schriftelijke vragen is het spoedeisende karakter weggenomen. Wel wil onze fractie graag nog een antwoord hebben op de talloze vragen die bij ons zijn gerezen door de onbevredigende beantwoording. In een mondeling overleg willen wij met de staatssecretaris van Justitie van gedachten wisselen over de vele onzekerheden die de beantwoording van deze vragen bij ons oproept.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Van der Spek, die het heeft gevraagd.

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een opmerking maken in verband met het door u gesuggereerde vergaderschema voor deze week. Tijdens het reces zijn premature contacten van de minister van Economische Zaken met de provincies Noord-Brabant en Limburg over de vestigingsplaatsen voor nieuwe kerncentrales bekend geworden. Ik heb daarover schriftelijke vragen gesteld. Die zijn nog niet beantwoord. Wel heeft de minister op 12 juli een brief gestuurd, waarin in zekere mate een antwoord op de door mij gestelde vragen is te vinden. Nu gaat de vaste commissie voor Economische Zaken zich vanmiddag beraden, onder andere over de procedure op dit punt. Dat gebeurt met name naar aanleiding van een brief van de leden van de PvdA-fractie in die commissie, waarin dit aan de orde wordt gesteld. Ik weet niet wat eruit komt, maar ik zal in ieder geval bepleiten dat wij nog deze week een

Voorzitter

debat houden over die brief van 12 juli van de minister van Economische Zaken. Ik zal u vertellen waarom. Volgende week zullen namelijk de voorlichtingsavonden in het kader van de PKB-procedure plaatsvinden. Naar mijn mening is voor die tijd duidelijkheid, die uit een dergelijk debat zou kunnen voortvloeien, gewenst. Ik vraag u daarom rekening te houden met de mogelijkheid dat aan de agenda alsnog een dergelijk debat wordt toegevoegd.

De Voorzitter: De Kamer neemt daar kennis van.

Ik geef het woord aan de heer Eversdijk, die het heeft gevraagd.

De heer Eversdijk (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Namens de vaste commissie voor de Visserij wil ik u vragen het verslag van het mondeling overleg van 26 juni over het quoteringsbeleid op de agenda van de Kamer te plaatsen. Een goede week daarvoor lijkt ons de week van 9 september.

De Voorzitter: Ik zal daarover aanstaande donderdag eventueel een voorstel doen.

Ik geef het woord aan de heer Weisglas, die het heeft gevraagd.

De heer Weisglas (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Tijdens de beantwoording van de mondelinge vragen

zojuist heeft de heer Meijer al een procedurepunt, namelijk de behandeling van het verslag van de reis van de minister van Buitenlandse Zaken, naar voren gebracht. Mijn fractie had het voornemen om dat bij deze regeling van werkzaamheden te doen. Mijn fractie is van opvatting dat het pas zinvol is voor deze Kamer om te debatteren over de reis van de minister van Buitenlandse Zaken naar Zuid-Afrika, wanneer het verslag van de reis van de minister vergezeld gaat van de conclusies die de EG-ministerraad heeft getrokken uit die reis. De minister gaat, zoals wij vanmiddag nog uitgebreid hebben kunnen horen, naar Zuid-Afrika namens de EG. Vanwege het roulatieschema van voorzitters in de EG is de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken opgenomen in deze missie.

Ik heb al gezegd dat mijn fractie dat zeer toejuicht. In de ogen van mijn fractie moeten wij echter pas in de Kamer over de reis praten, wanneer wij weten wat de EG heeft besloten naar aanleiding van de reis. Ik vraag u daarom, het daarheen te leiden dat een debat of een bespreking – in welke vorm dan ook – in deze Kamer naar aanleiding van de reis van de minister van Buitenlandse Zaken pas wordt gehouden nádat bekend is welke consequenties de EG als geheel uit de reis heeft getrokken.

De heer Meijer (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De minister heeft in antwoord op een vraag van mij toegezegd, te zullen bevorderen dat een week nadat hij terug is van zijn reis, de Kamer een verslag van zijn bevindingen zal hebben ontvangen. Hieraan zou ik willen vasthouden.

Dan is er de vraag ten principale, namelijk wanneer de Kamer debatteert met de minister. Is dat in zijn verantwoordelijkheid als minister van Buitenlandse Zaken die Zuid-Afrika bezoekt en daarover rapporteert? Ik ben van mening dat de minister terstond na zijn terugkeer te interpelleren is – als de Kamer dat wenst – over zijn reis. Dan zouden hem vragen kunnen worden gesteld. Dan zou dus de verantwoordingsprocedure in de Kamer kunnen beginnen. Ik ben van mening dat wij deze staatsrechtelijke procedure als oriëntatiepunt moeten hanteren. Er dient een onderscheid te worden gemaakt tussen hetgeen de minister doet als minister van Buitenlandse Zaken, waarbij hij aan dit parlement verantwoording verschuldigd is over zijn reis naar Zuid-Afrika, en hetgeen hij in dezelfde kwaliteit en verantwoordelijkheid onderneemt in collegiaal overleg in EG-verband. Als de data zo dicht bij elkaar liggen dat de conclusies die de EG-ministers trekken, in hetzelfde verslag kunnen worden verwerkt, dan bestaat er bij mijn fractie uiteraard geen bezwaar tegen om in dit geval ook praktisch te handelen. Aangezien de minister echter pas begin september terug is van zijn reis en aangezien er een groot gat in de agenda van de Kamer zit aan het einde van september en het begin van oktober, mag zich niet de situatie voordoen dat wij pas eind oktober een debat over deze zaak hebben. De actualiteit van het onderwerp vraagt dat de Kamer vrij spoedig na de terugkeer van de minister erover kan debatteren. Ik dacht dat wij het daarover eens konden zijn. Ik praat nu niet over een dag verschil. Wij vinden dat het debat zo mogelijk vóór Prinsjesdag, maar in ieder geval direct aansluitend daaraan moet kunnen plaatsvinden. Als de conclusies die in EG-verband zijn getrokken, daarbij kunnen worden besproken, dan is dat natuurlijk uitstekend. Als zij op dat moment echter nog niet zijn geformuleerd, dan mag dat geen reden zijn om niet te debatteren met deze minister die zijn verantwoordelijkheid heeft ten opzichte van dit parlement.

De heer Weisglas (VVD)

Voorzitter

De heer **Aarts** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Er zijn inderdaad twee afzonderlijke verantwoordelijkheden voor de minister van Buitenlandse Zaken. De eerste is dat hij in Zuid-Afrika als minister van Buitenlandse Zaken van Nederland aanwezig is. De heer Meijer heeft er gelijk in dat wij de minister daarover kunnen interpelleren. De minister heeft ook toegezegd dat wij het verslag van zijn reis – zijn persoonlijke indrukken – binnen een week na afloop van de reis krijgen. Ten tweede is evenwel van belang – in de huidige situatie is dat belang waarschijnlijk groter – dat wij weten welke conclusies de EG-ministerraad trekt uit de missie. Voor ons is uiteraard de missie zelf van belang. Van veel meer belang is echter dat, mocht zij onverhoopt mislukken, wij zien wat de EG-partners, inclusief Nederland, gaan doen. Het is dan ook goed, beide zaken te combineren. Wij stellen het in ieder geval op prijs dat het debat wordt gehouden nadat wij een verslag hebben gekregen waarin de conclusies van de EG-ministerraad zijn opgenomen.

Voor de rest ben ik het volslagen eens met de opmerking van de heer Meijer dat het niet eind oktober moet worden voordat het debat wordt gehouden, doch dat het moet worden gehouden op de vroegst mogelijke datum nadat wij de rapportage uit de EG-ministerraad hebben gekregen.

De heer **Engwirda** (D'66): Voorzitter! Ik neig naar het standpunt van de heer Meijer over de procedure van het verslag, waarom ik zelf ook heb gevraagd. Als wij echter de minister van Buitenlandse Zaken vragen om in zijn verslag over zijn reis tegelijkertijd uiteen te zetten wat de door de EG voorgenomen procedure is, lijkt het mij dat wij in deze Kamer over de procedure kunnen beslissen wanneer het verslag binnen is.

De heer **Aarts** (CDA): De moeilijkheid zit juist in de tijd. Wanneer de minister binnen zeven dagen na zijn terugkeer een verslag moet aanbieden, kan hij daarin niet de conclusies van het EG-beraad opnemen dat op 10 september wordt gehouden!

De heer **Engwirda** (D'66): Voorzitter! De minister kan dan wel zeggen of de EG daarover nog eens in november zal praten dan wel binnen een week!

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Goedkeuring van de op 24 februari 1983 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Culturele Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk Marokko (18 130)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De heer **Willems** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik spreek vandaag zowel namens de PSP-fractie als – op haar verzoek – namens de fractie van de PPR.

Weinig culturele akkoorden zullen voor hun goedkeuring zo omstrede zijn geweest als het culturele akkoord waarover wij het vandaag hebben. Een in het diepste geheim voorbereide ondertekening werd op het laatste moment in een spoeddebat op initiatief van mijn fractie aan het licht gebracht en de Kamer kreeg pas op dat moment te horen, dat de volgende dag een cultureel verdrag met Marokko zou worden ondertekend. De Marokkaanse minister van nationale opvoeding zat bij wijze van spreken al in het vliegtuig op weg naar Nederland. Organisaties van Marokkaanse migranten waren tevoren ingelicht noch gehoord.

Terwijl van meet af aan de werving van Marokkaanse leerkrachten het centrale element vormde in het akkoord, bleken de onderwijsvakorganisaties evenmin op de hoogte te zijn. De NOS-medewerkers tenslotte konden pas achteraf kennis nemen van het feit, dat ook een mediaparaagraaf in het akkoord was opgenomen die voor hen gevolgen zou kunnen hebben.

Waarom hadden de autoriteiten zo'n haast? Geruchten, dat de ambtenaren van het ministerie van Onderwijs slechts voor een onderwijsakkoord naar Marokko waren gestuurd maar met een concept voor een cultureel akkoord in hun aktetas terugkwamen, doen vermoeden dat het vooral de Marokkaanse autoriteiten zijn geweest, die grote prijs stelden op een overeenkomst met een zekere eerbiedwaardige status als een cultureel akkoord. Daar waar minister Pais in 1978 nog de deur achter zich dicht smeedt uit felle verontwaardiging over de schaamteloze greep die de Marokkaanse overheid op het onderwijs aan Marokkaanse kinderen trachtte te

krijgen door een cultureel akkoord, zwichtten de huidige bewindslieden.

Het is goed om even stil te staan bij de vraag wat voor een regime het is waarmee deze regering het nu aan ons voorgelegde akkoord heeft gesloten. Het is een regime dat een bloedige interne repressie voert. Het is nog maar kort geleden – in juni 1981 en januari 1984 – dat de Marokkaanse regering op uiterst gewelddadige wijze een einde maakte aan stakingen en opstanden met als resultaat enkele honderden doden en duizenden politieke gevangenen. Het vorige jaar overleden twee van hen in de gevangenis als gevolg van een hongerstaking en nog onlangs werd in de pers opnieuw melding gemaakt van politieke gevangenen die door middel van een hongerstaking een meer humanitaire behandeling trachtten af te dwingen. Het is ook een regime dat al 10 jaar is gewikkeld in een oorlog met een ander land: de Democratische Republiek van West-Sahara, in een poging haar gebied te annexeren.

Natuurlijk – zo stelt de regering – betekent het sluiten van een cultureel akkoord niet zonder meer goedkeuring van en sympathie met het bewind van het betrokken land maar, zoals mijn fractiegenoot Van der Spek al betoogde in het interpellatiedebat in 1983 aan de vooravond van de afsluiting van het akkoord, het sluiten van een nieuw cultureel akkoord met een land dat vanwege zijn repressieve regime in opspraak is, zal natuurlijk worden uitgelegd als positieve bejegening door Nederland van dat land en van dat regime.

Het ligt voor de hand dat het Marokkaanse regime daarop ook uit is. Dat blijkt ook door de energie die door diverse regeringsgezinde groeperingen in ons land is gestoken in pogingen om het cultureel akkoord aanvaard te krijgen door het Nederlandse parlement.

Tijdens de schriftelijke behandeling is door de regering bij herhaling gesteld, dat het intensiveren van de culturele betrekkingen met Marokko in het belang zou zijn van de in ons land verblijvende migranten. Dat valt onzes inziens juist bijzonder te betwijfelen. Wij hebben de stellige overtuiging en die overtuiging wordt gedeeld door alle progressieve organisaties van Marokkanen in Nederland, dat het Marokkaanse regime via dit akkoord de invloed op haar in ons land verblijvende onderdanen zal trachten te versterken. Ook

Willems

zonder cultureel akkoord is daarvan al sprake, getuige de recente geschiedenis van de in Rotterdam wonende Marokkaanse onderwijzer El Amin El Mouaden.

Helaas laat deze geschiedenis niets aan duidelijkheid te wensen over. In een ons door de ABOP verstrekt rapport vertelt deze onderwijzer hoe hij door de Marokkaanse autoriteiten is ontvoerd en vijf weken lang is vastgehouden en gemarteld. Het rapport is gruwelijk om te lezen. Haast even gruwelijk is het te zien hoe een man met geweld wordt ondervraagd over onder andere die onderwerpen waarover wij vandaag in al onze parlementaire beschaving spreken: het cultureel akkoord en het NOS-programma Paspoort.

Op 23 oktober vorig jaar hebben Andrée van Es en ik over de verdwijning van deze man mondelinge vragen gesteld aan de minister van Buitenlandse Zaken. De fungerende minister ad interim zegde ons toe, dat er een nader onderzoek zou worden ingesteld naar de achtergronden van de arrestatie van El Mouaden en dat wij daarover zouden worden geïnformeerd, zo mogelijk in de nota naar aanleiding van het eindverslag bij dit akkoord. Ondanks uitdrukkelijke vragen daarover door ons gesteld in het eindverslag, volstaat de regering met de mededeling dat er over de vasthouding van de betrokkene geen duidelijk inzicht bestaat.

In antwoord op vervolgens door mij gestelde schriftelijke vragen verklaarde de minister van Buitenlandse Zaken onlangs, dat contacten met de Marokkaanse autoriteiten niet tot duidelijke conclusies hebben geleid en dat is besloten af te zien van verder onderzoek. Dit laatste verbaast ons zeer. Er bestaat immers wel een rapport dat ons via de ABOP ter hand is gesteld en waarin zeer nauwkeurig verslag wordt gedaan van de omstandigheden waaronder El Amin El Mouaden gevangen is gehouden. Is dat rapport, dat ook bekend schijnt te zijn bij de onderwijs-attaché in Rabbat in Marokko, ook bij de regering bekend? En, zo ja, wat is daarmee dan gedaan?

Ik neem er in ieder geval geen genoegen mee, dat Nederland het onderzoek vanwege de gebrekkige medewerking van de Marokkaanse autoriteiten op deze wijze afsluit.

Voorzitter! Het geval El Mouaden is niet zo maar een incident. Uit het verslag dat hij over zijn ervaringen in

Marokko heeft geschreven, blijkt dat een andere Marokkaanse onderwijzer werkzaam in Rotterdam, aan het regime in Marokko informatie heeft verschafte op grond waarvan El Mouaden gevangen is gezet en gemarteld. Vanwege dit soort gebeurtenissen zijn zoveel Marokkaanse ouders en onderwijzers zo bang voor een cultureel akkoord waarin de werving van leerkrachten in Marokko met inschakeling van de Marokkaanse autoriteiten wordt geregeld. Zou het ook niet daarom kunnen zijn dat zoveel schoolbesturen en gemeentebesturen niet van plan zijn hun werving van Marokkaanse leerkrachten via de kanalen van dit akkoord te laten lopen, ondanks de behoefte die aan deze onderwijzers bestaat?

Als de Marokkaanse autoriteiten nu al zoveel moeite doen om informatie te krijgen over de politieke activiteiten van hun onderdanen, hoe aantrekkelijk moet het dan niet voor ze zijn om op legale manier, via de werking van het akkoord, invloed te krijgen op de werving van leerkrachten voor het Nederlandse onderwijs? Niet voor niets werd de laatste jaren in moskeeën en op de verschillende Marokkaanse consulaten een tekst voorgelegd aan Marokkanen waarin tevredenheid wordt uitgesproken met het cultureel akkoord. De laatste zin in die door betrokkenen te tekenen verklaring luidt: 'Bovendien volhard ik in mijn verzoek om onderwijzend personeel te zijner tijd te laten komen met het doel om hun culturele zending uit te oefenen'.

Er hangt een sinistere geur rond dit akkoord, en die wordt er niet beter op nu de regering kennelijk niet van plan is om volledige duidelijkheid te verschaffen over de zaak El Mouaden.

De wervingsovereenkomst is het belangrijkste onderdeel van het akkoord. Dat blijkt ook uit de snelheid waarmee de gemengde commissie al vóór de ratificatie van het verdrag van start is gegaan. Die overeenkomst is tot nu toe geen succes gebleken. De vier grote steden hebben al in een vroeg stadium laten weten, niets voor deze manier van werving van leerkrachten te voelen. Sinds de ondertekening van het verdrag is, zo staat in de nota naar aanleiding van het eindverslag, maar 20% van de in het totaal 102 bevoegd verklaarde leerkrachten via de lijst van de gemengde commissie op een Nederlandse school aangesteld. Ik vraag mij af, waarom de regering zo hardnekkig blijft vasthouden aan deze

wervingsprocedure, die in mijn ogen niet alleen uiterst onwenselijk maar ook overbodig is. De onderwijsparagraaf van het akkoord wordt gekenmerkt door tegenstrijdigheden. Allereerst is daar de inhoud van het onderwijs.

Al sinds de Nota culturele minderheden in het onderwijs is het onderwijsbeleid voor kinderen van migranten geënt op het idee 'integratie met behoud van identiteit'. En dat houdt in dat het onderwijs in eigen taal en cultuur een heel ander karakter dient te hebben en zelfs strijdig is met het onderwijs, gericht op terugkeer naar het land van herkomst. Nu, in 1985, zouden wij er volgens het akkoord ineens mee moeten instemmen, dat naast het OETC ook remigratie-onderwijs wordt gegeven. Dit zou plaatsvinden onder verantwoordelijkheid van de Marokkaanse overheid en dus volgens het uitermate starre en autoritaire Marokkaanse onderwijsstelsel.

De Nederlandse overheid moet slechts de lokalen ervoor ter beschikking stellen. Zou het dan niet verwarrend zijn voor de Marokkaanse kinderen om twee soorten onderwijs te krijgen: één gericht op het behoud van de eigen identiteit in de Nederlandse maatschappij en één gericht op de terugkeer naar een land dat zij niet kennen? Is dit volgens de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen nog 'een samenhangend onderwijsbeleid' te noemen?

De grootste contradictie is en blijft het beleid met betrekking tot de opleiding van Marokkaanse onderwijzers in Nederland. Noodgedwongen door het grote tekort aan Marokkaanse onderwijzers voor het OETC, zo stelt de staatssecretaris bij herhaling, is de regering dan maar akkoord gegaan met een tijdelijke werving van leerkrachten in Marokko. Maar wat heeft de staatssecretaris tot nu toe gedaan om dit tekort op te heffen, om het ook werkelijk een tijdelijk tekort te laten zijn? Al tien jaar lang ontbreekt een deugdelijke opleiding voor Marokkaanse leerkrachten. Aan Marokkaanse kandidaten in Nederland worden onredelijk hoge eisen gesteld, met name als het gaat om de beheersing van het Nederlands.

Slechts een enkeling verlaat na vier jaar de PABO. Het ministerie lijkt er daarentegen geen enkel probleem mee te hebben om Marokkaanse leerkrachten, die geen woord Nederlands spreken, kersvers uit Marokko te halen. Dat is toch een

Willems

volstrekt bizarre situatie? En ik vraag mij ook af, wat de huidige omslachtige korte-termijnpolitiek oplevert. Wil de Nederlandse regering de Marokkaanse autoriteiten op deze manier te vriend houden? Geeft het ministerie de voorkeur aan leerkrachten in de vorm van goedkope, tijdelijke gastarbeiders – want hoe zijn die geworven leerkrachten anders te kwalificeren – zonder voldoende kennis van de Nederlandse samenleving, zonder voldoende kennis van het Nederlandse onderwijs of van de positie van het Marokkaanse kind in de Nederlandse cultuur?

Bij mij overheerst de indruk, dat het ministerie elke structurele oplossing van de vraag naar goede leerkrachten tot nog toe uit de weg gaat. Waarom is er, zoals blijkt uit het antwoord op mijn onlangs aan de minister gestelde schriftelijke vragen, van een echte initiële opleiding van Marokkaanse leerkrachten met een ruime capaciteit en met redelijke toelatingsvoorwaarden voor de beheersing van het Nederlands nog steeds geen sprake? Een enkele ad-hoc-stoomcursus is toch duidelijk onvoldoende, zeker gelet op de prognoses die waren opgenomen in de Nota buitenlandse leerkrachten in het onderwijs?

Tot mijn verbazing is er in de nota naar aanleiding van het eindverslag nog slechts sprake van een tekort van 35 Marokkaanse leerkrachten dit jaar. Maar hoe verklaart de staatssecretaris deze aanzienlijke afwijking van de eerdere prognoses? Zijn daarin ook de effecten meegerekend van het feit dat er 8000 Marokkaanse kleuters in 1986 voor OETC in aanmerking zullen komen? Is de staatssecretaris bereid, met spoed een betrouwbare prognose van de behoefte aan ETC-leerkrachten, zoals ook gevraagd door het Nederlands Centrum voor Buitenlanders, op te laten stellen?

De staatssecretaris houdt vol dat werving vooralsnog noodzakelijk is, omdat er onvoldoende Marokkaanse leerkrachten in Nederland aanwezig zouden zijn. Het lijkt mij echter dat hij dat tekort zelf uitdrukkelijk in stand houdt, doordat de capaciteit van de bestaande opleidingsmogelijkheden bewust laag wordt gehouden, terwijl de aanmeldingen ervoor vele malen groter zijn. Zo lezen wij in de vorige week ontvangen memorie van antwoord bij de wetwijziging ter zake van het ETC in het voortgezet onderwijs, dat de aanmeldingen voor

de deeltijdopleidingen Arabisch veel en veel groter zijn dan de beschikbare capaciteit. Van de 93 studenten die zich aanmelden, zijn er maar 25 toegelaten.

Niets lijkt logischer dan een onmiddellijk begin te maken met een goede opleiding van Marokkaanse ETC-leerkrachten hier in Nederland, en daarmee de werving op de kortst mogelijke termijn overbodig te maken. Is de regering daartoe bereid, zodat de werving in ieder geval met ingang van het komend schooljaar gestopt kan worden? Het probleem van het tekort aan ETC-leerkrachten is een probleem van het Nederlandse onderwijs aan kinderen van migranten; dit probleem kan dan ook alleen hier worden opgelost.

PSP en PPR hebben geen enkele behoefte aan dit akkoord. Zij hebben ook geen enkele behoefte aan een wervingsovereenkomst, dat zal duidelijk zijn. Wat de mediaparagraaf betreft: het bestuur van de NOS heeft al twee jaar geleden te kennen gegeven, geen enkele bemoeienis te wensen van de Marokkaanse overheid met zijn beleid. Wij onderschrijven die opvatting. Laten wij geen achterhaalde vorm van gastarbeid in stand houden. Laten wij geen wervingsovereenkomst sluiten met een land dat zelf kampt met een gigantisch gebrek aan goede onderwijzers, zo erg dat voor het jaar 2000 een analfabetisme voorspeld wordt van 45%.

Laten wij geen onderwijsovereenkomst sluiten met een regime dat de vertegenwoordiger van buitenlandse werknemers in het CNV tijdens een hoorzitting in deze Kamer over het verdrag deed zeggen: 'Als de dikke vingers van koning Hassan aan ons onderwijs komen, dan maar liever geen onderwijs in eigen taal en cultuur.'

□

Mevrouw **Andela-Baur** (CDA):
Mijnheer de Voorzitter! Er zijn ruim 100 000 Marokkanen in Nederland. Dat is ongeveer 18% van alle buitenlanders in Nederland. Om die reden is het tot stand komen van een culturele overeenkomst met Marokko opportuun, zo stelt de memorie van antwoord. Het gaat daarbij niet alleen om het onderwijs in de eigen taal en cultuur en om uitwisseling en contacten op onderwijsterrein, maar ook om de bevordering met wederzijdse inspanning van de kennis van elkaars samenleving, taal en cultuur. De CDA-fractie onderschrijft dit. In zijn algemeenheid ondersteunt de

CDA-fractie het streven naar versterking van de culturele betrekkingen met landen waaruit in Nederland woonachtige culturele minderheden afkomstig zijn.

De CDA-fractie onderschrijft daarbij tegelijk de opmerking in de memorie van antwoord, herhaald in de nota naar aanleiding van het eindverslag, dat uit het feit dat met een bepaald land een overeenkomst wordt gesloten, niet de conclusie mag worden getrokken dat zulks een goedkeuring inhoudt van het in dat land geldende regime, c.q. van het aldaar heersende politieke stelsel of van ogen sluiten voor bepaalde feiten. Het kan heel wel voorkomen dat met een bepaald land alleen maar een overeenkomst gesloten wordt, omdat het noodzakelijk geacht wordt voor een bepaald onderwerp een juridisch kader te scheppen door middel van een overeenkomst.

De CDA-fractie is met de regering van mening dat de culturele overeenkomst met Marokko een nuttige functie kan vervullen in het kader van het door de regering uitgestippelde beleid jegens Marokko. De culturele overeenkomst met Marokko bevat een onderwijsparagraaf. De achtergrond voor het in tegenstelling tot bij andere culturele overeenkomsten opnemen van een specifiek onderwijsartikel, is gelegen in het probleem van het grote tekort aan bevoegde Marokkaanse leerkrachten die onderwijs in eigen taal en cultuur kunnen geven aan in Nederland verblijvende Marokkaanse kinderen.

Het soepele ontheffingsbeleid ten aanzien van de bevoegdheidseisen voor dergelijke leerkrachten, alsmede de bestaande en nog op te zetten cursussen om Marokkaanse leerkrachten bij te spijkeren, hebben nog te weinig opgeleverd en zullen op korte termijn nog te weinig soelaas bieden om het genoemde probleem op te lossen. Vandaar dat in het kader van de culturele overeenkomst is gegrepen naar het middel van werving van leerkrachten in Marokko.

Het is met name de wervingsprocedure die de aandacht heeft getrokken. Op basis van de ontvangen informatie, mede verkregen tijdens de bijeenkomst van de vaste kamercommissie voor Onderwijs en Wetenschappen met de heer Obdeyn, de Nederlandse onderwijsattaché in Marokko, komt de CDA-fractie tot het oordeel dat het totaal van de wervingsprocedure voor ons een hanteerbaar instrument biedt aan het

Andela-Baur

basisonderwijs in Nederland om verantwoord bevoegde onderwijskrachten te werven welke hier in Nederland op alleszins verantwoorde wijze aan Marokkaanse kinderen onderwijs gaan geven.

Met andere woorden: mijn fractie stelt vertrouwen in de samenstelling van de in het kader van de wervingsprocedure functionerende gemengde commissie, waarin zijn vertegenwoordigd het Nederlandse ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Besturenraad PCO, de Bond van Besturen Katholieke Scholen en de Nederlandse onderwijsattaché in Marokko en in de zeer zorgvuldige in gezamenlijk overleg met de Marokkaanse regering uitgestippelde procedure en werkwijze van genoemde commissie.

De overeenkomst moet worden gezien als een handreiking, een serviceverlening naar de scholen toe. De scholen zijn en blijven volkomen vrij om al dan niet gebruik te maken van de diensten van de gemengde commissie, c.q. om zelfstandig te werven in Marokko. Marokkaanse onderwijsgegenden die eventueel naar Nederland willen komen, weten eveneens waar zij aan toe zijn.

Nederlandse schoolbesturen zijn volkomen vrij om te werven op de manier die hen goeddunkt en de Marokkaanse ouders in Nederland zijn volkomen vrij hun kinderen al dan niet onderwijs in eigen taal en cultuur te laten volgen, afhankelijk bij voorbeeld van hun inschatting van de gezindheid, c.q. politieke gezindheid van de leerkracht. Belangengroeperingen staat het volkomen vrij om hun opvatting kenbaar te maken, c.q. voorlichting te geven aan ouders en schoolbesturen over de in het geding zijnde politieke gevoeligheden. Wat het zwaarst is, moet men daarbij dan maar het zwaarst laten wegen.

De CDA-fractie steunt het wetsvoorstel, te meer daar het gaat om een tijdelijke situatie voor wat betreft het tekort aan bevoegde Marokkaanse onderwijsgegenden, zo stelt de regering. Wij hopen dat dat inderdaad zo zal zijn, maar over de duur van dat tijdelijke zijn wij toch niet zo gerust. Reeds in het beleidsplan 'Culturele minderheden in het Onderwijs' van 25 mei 1981 werd gesteld dat onderwijs in eigen taal en cultuur met name gegeven zou moeten worden door leerkrachten afkomstig van hier in Nederland verblijvende etnische minderheidsgroepen.

Benadrukt werd dat opleiding en nascholing van de buitenlandse leerkrachten zouden moeten worden ingepast in de initiële opleidingen en in het applicatie- en nascholingssysteem in Nederland.

Die nascholing zou voorlopig voor de korte termijn het zwaartepunt vormen. Er zijn diverse cursussen aangekondigd en verwezen werd naar de uit te brengen beleidsnotities 'Onderwijs in eigen taal en cultuur' en 'Buitenlandse leerkrachten in het basisonderwijs'. Deze notities verschenen pas tegen het eind van 1983 in plaats van begin 1982 zoals was toegezegd. De aangekondigde cursussen werden in deze notities nader gespecificeerd, waarbij met name werd ingegaan op de wijze waarop Marokkaanse leerkrachten zouden moeten worden toegerust voor het geven van onderwijs in de Marokkaanse taal en cultuur.

Tevens is toentertijd ook tijdens het overleg tussen de bewindsman en de Tweede Kamer herhaaldelijk gewezen op de kwaliteit en de waarde die wij aan de kwaliteit van de Marokkaanse leerkrachten hechten. De cursussen zijn gestart met ingang van het schooljaar 1983/1984. In de eveneens eind 1983 verschenen Minderhedennota werd wederom als uitgangspunt vermeld dat onderwijs in eigen taal en cultuur bij voorkeur gegeven zou moeten worden door bevoegde onderwijsgegenden afkomstig van hier te lande verblijvende etnische minderheidsgroeperingen. Het zij duidelijk: herhaalde malen is die stelling ingenomen.

Wat heeft dit beleid tot nu toe opgeleverd, met name gezien vanuit de situatie van het Marokkaanse onderwijs in eigen taal en cultuur? Zonder daarmee een beschuldigende vinger uit te steken, moet toch worden geconstateerd: niet zo erg veel.

Er is nog steeds een groot tekort aan Marokkaanse leerkrachten. Vandaar dat er in Marokko moet worden geworven. De toeloop van Marokkaanse studenten naar de PABO's is miniem: slechts 5 in 1983, tegenover bij voorbeeld 38 Turkse jongeren. Er moet jammer genoeg ook nog worden geconstateerd dat daar geen enkele vrouw bij is.

Wat echter bevreemd, is dat, waar het probleem van het tekort van bevoegde Marokkaanse leerkrachten al geruime tijd een gegeven is, in de memorie van antwoord en in de nota naar aanleiding van het eindverslag

te lezen is dat voor Marokkanen die al geruime tijd legaal in Nederland verblijven en in het bezit zijn van een met HAVO- of VWO-opleiding vergelijkbare opleiding in het land van oorsprong en voldoende de Nederlandse taal beheersen, een cursus in voorbereiding is...

Voorts heeft ons informatie bereikt dat de in de notitie 'Buitenlandse leerkrachten in het basisonderwijs' aangekondigde voorlichtingscampagne om een grotere toeloop tot de PABO's te bewerkstelligen, niet heeft plaats gehad en dat tot de in april jongstleden gestarte opleiding in Marokkaanse taal en cultuur slechts 16 Marokkanen zijn toegelaten, terwijl er ruim 50 kandidaten beschikbaar zijn. Wat is hiervan waar? Wat zijn, als het waar is, de hier achterliggende oorzaken?

Kortom, er lijkt sprake te zijn van een achterstandssituatie van het Marokkaanse onderwijs in eigen taal en cultuur ten opzichte van het onderwijs in eigen taal en cultuur voor andere groeperingen. Het probleem van het tekort aan Marokkaanse leerkrachten bestaat al lang. Toch wil ik in dit verband enkele gespecificeerde vragen stellen. Hoeveel bedraagt het tekort, met name nu de basisschool van start is gegaan? Is de deelname van Marokkaanse kinderen geringer dan de deelname van kinderen uit andere etnische groepen? Als dat zo is, wat zijn daarvan dan de oorzaken? Is er een planning ontworpen ten aanzien van werving en opleiding in Nederland en is daarbij gekeken naar de gegevens die het werk van de wervingscommissie heeft opgeleverd? Is het ook zo, zoals de NCB ons in een notitie mededeelt, dat een registratiesysteem van vacatures en van geheel of gedeeltelijk werkloze ETC-leerkrachten ontbreekt?

De antwoorden op vraag 1037 heb ik met interesse gelezen. De staatssecretaris heeft in zijn antwoord op vraag 1 aangegeven dat naar verwachting de eerste uitzonderingsopleiding positieve resultaten zal opleveren. Is de staatssecretaris bereid nog eens zo'n impuls te geven? Kan hij daarover misschien iets meer vertellen?

Mijnheer de Voorzitter! Het voorgaande is bedoeld om aan te geven dat blijkbaar met toch iets te weinig voortvarendheid wordt gewerkt aan het beleid dat is gericht op het opleiden en bijscholen van hier in Nederland verblijvende Marokkanen. Dat is spijtig. Ik was eerst van plan om op dit punt een

Andela-Baur

motie voor te leggen, maar ik wacht nu met belangstelling het antwoord van de staatssecretaris af en hoop dat de motie niet meer nodig zal zijn.

Voorzitter: Cornelissen

De heer **Dijkstal** (VVD): Mevrouw de Voorzitter! Het is te betreuren dat de behandeling van het cultureel verdrag telkens moest worden uitgesteld. Niettemin wil ik een klein punt van kritiek uiten aan het adres van de regering. Het heeft mij namelijk verbaasd dat de regering zo traag heeft geprocedeerd.

Het heeft zeven maanden geduurd voordat het stuk bij de Kamer was. Zowel na het voorlopig verslag als na het eindverslag heeft de regering zes maanden nodig gehad om het antwoord te geven. Dat was vervelend omdat er bij bepaalde groeperingen sprake was van onrust, terwijl bovendien de werving van Marokkaanse leerkrachten zo noodzakelijk was dat daarmee alvast begonnen moest worden voordat de behandeling in het parlement kon worden afgerond. Kan ik op deze kritiek een reactie krijgen?

Naar mijn oordeel zijn er in dit debat twee vragen aan de orde: de algemene vraag in hoeverre het sluiten van een cultureel akkoord betekent dat je het regime in het desbetreffende land goedkeurt of legitimeert en de vraag over de onderwijsparagraaf.

Laat ik vooropstellen – daarover mag geen onduidelijkheid bestaan – dat ook naar de opvattingen van de VVD het huidige regime en het politieke stelsel in Marokko niet beantwoorden aan onze ideeën over democratie en rechtstaat. Ook wij maken ons zorgen over de situatie van de mensenrechten in Marokko. De heer Willems heeft daarvan al voorbeelden genoemd; de zaak van de Marokkaanse onderwijzer in Rotterdam staat ons allemaal nog bij. Moet dit echter betekenen dat je geen culturele overeenkomsten met landen kunt sluiten?

In het verleden is daarover in deze Kamer gediscussieerd aan de hand van een nota van minister Van der Stoep over de internationale culturele betrekkingen. Daarop is inmiddels een vervolg-notitie van staatssecretaris Van Eekelen verschenen, waarover de Kamer nog zal spreken. In de schriftelijke voorbereiding van dit debat zijn daarover, met name vanuit

mijn fractie, vragen gesteld en de regering heeft die vragen beantwoord.

Het standpunt van de VVD is dat culturele overeenkomsten een bijdrage kunnen leveren aan het bevorderen van wederzijds begrip en verstandhouding en de mogelijkheid geven tot beïnvloeding. Het betekent zeker niet een goedkeuring door Nederland van het geldende regime of politieke stelsel, in casu in Marokko, en het betekent volkenrechtelijk zeker ook niet een legitimering daarvan. Ik realiseer mij dat sommige, vooral Marokkaanse groeperingen in Nederland denken dat dat wel zo is. Daarom lijkt het mij van belang dat de regering dat vandaag nog eens duidelijk maakt en wellicht ook in haar contacten met het onderwijs.

De Partij van de Arbeid heeft in het voorlopig verslag gewezen op het opzeggen van het cultureel verdrag met Zuid-Afrika en het opschorten van het cultureel verdrag met Chili. Zij heeft gevraagd waarom de regering nu wel een cultureel verdrag met Marokko wil. De regering wijst erop dat Nederland met vele andere, ook zeer vergelijkbare landen, culturele overeenkomsten heeft gesloten. Zij wijst er bovendien op dat Marokko met vele Westeuropese landen culturele overeenkomsten heeft gesloten.

Terecht stelt zij dan de vraag: waarom niet met Nederland? Overigens, wat Chili betreft heeft de Partij van de Arbeid zich, naar ik heb begrepen, vergist, omdat nimmer een culturele overeenkomst met dat land zou zijn gesloten. Het culturele verdrag met Zuid-Afrika is, zo zegt de regering, opgezegd, omdat het geen nuttige functie meer kon vervullen in het kader van het regeringsbeleid jegens Zuid-Afrika. Dat lijkt mij de crux: de vraag of dergelijke verdragen een nuttige functie kunnen vervullen. Naar ons oordeel vervult het cultureel verdrag met Marokko een dergelijke nuttige functie, al was het alleen al omdat er – mevrouw Andela heeft daarop ook al gewezen – zoveel Marokkanen in Nederland zijn. Ziet de Partij van de Arbeid die nuttige functie ook?

Ik heb in de memorie van antwoord gelezen dat de regering verwachtte dat na de verkiezing van een nieuw parlement in Marokko, op 14 september 1984, het cultureel verdrag aan het parlement zou worden voorgelegd. Is dat inmiddels al gebeurd? Heeft het parlement daarover al een uitspraak gedaan?

Ik kom nu bij een aantal onderwijsaspecten van het cultureel verdrag, allereerst artikel 5, het onderwijsartikel. In de schriftelijke voorbereiding is zeer nadrukkelijk de vraag aan de orde geweest of en in hoeverre artikel 5 de eigen beslissingsruimte van de Nederlandse regering en het Nederlandse parlement op het gebied van het onderwijs in eigen taal en cultuur beperkt. Het antwoord van de regering is duidelijk: aan de eigen beslissingsruimte wordt geen enkele beperking opgelegd.

Dat geldt voor de inhoud van het OETC, voor de werving en benoeming van leerkrachten, voor de leerplanontwikkeling en voor het ontwikkelen van leermiddelen. Vanzelfsprekend is het mogelijk over dit soort zaken overleg te voeren.

Al met al vinden wij het standpunt van de regering acceptabel, en wij kunnen daarmee geheel akkoord gaan. Ik maak in de marge de aantekening, dat over de wenselijkheid van onderwijs in eigen taal en cultuur in het voortgezet onderwijs nog apart overleg plaatsvindt tussen de regering en de Kamer.

Ik kom thans te spreken over de werving van Marokkaanse leerkrachten in Marokko. Zij is in de afgelopen jaren onderwerp van felle discussies geweest. Wij moeten ons goed realiseren, dat er helaas een noodzaak tot werving bestaat, omdat er in Nederland een gebrek aan Marokkaanse leerkrachten is. Ik heb op dit moment geen totaaloverzicht meer, wat het tekort betreft. Heeft de staatssecretaris van Onderwijs inzicht in de behoefte aan Marokkaanse leerkrachten in Nederland? Hoeveel zijn er in Nederland en Marokko geworven? Zijn er ook Marokkaanse leerkrachten in andere Westeuropese landen geworven? Hoe groot is het tekort?

Over de procedure van werving van leerkrachten in Marokko zijn in de schriftelijke voorbereiding vele vragen gesteld. De antwoorden van de regering waren voor de VVD zeer bevredigend. Voor zover er nog vraagtekens waren, zijn die in een besloten overleg met de onderwijsattaché in Marokko, de heer Obdijn, op 16 februari 1984 wat ons betreft geheel weggenomen. Ik wijs in dit verband nog op een toevallige reis van de Commissie minderheden naar Marokko. Wij hebben daar ter plekke nogmaals met de heer Obdijn gesproken. Wij zijn ervan overtuigd, dat ter zake van de procedure van werving zeer verstandig en zeer

Dijkstal

omzichtig is gehandeld. De VVD concludeert op dit punt, dat de samenstelling van de gemengde commissie voldoende borg staat voor inbreng van het onderwijs van Nederlands kant. De procedure mag zorgvuldig worden genoemd. De tot nu toe opgedane ervaringen zijn zeer goed geweest. In de praktijk is niets gebleken van de gevreesde beïnvloeding door de Marokkaanse regering.

Ik heb in dit kader nog wel een vraag. In hoeverre is de uitwerking van deze werving gebonden aan de persoon van de onderwijsattaché? Ik heb begrepen, dat de onderwijsattaché per 1 juli jl. op de ambassade in Marokko is vertrokken. Is het juist, dat is besloten geen nieuwe onderwijsattaché meer te benoemen? Ik zou dat zeer betreuren, omdat ik meen, dat er genoeg wederzijdse belangen zijn – cultureel verdrag of geen cultureel verdrag – die het rechtvaardigen, dat er wel een onderwijsattaché aan de ambassade is verbonden.

Vindt er op dit moment nog vrije werving buiten de gemengde commissie om plaats?

Ik kom thans te spreken over de garantie van terugkeer voor die leerkrachten die vanuit Marokko naar Nederland zijn gekomen. Met de regering is de VVD het eens, dat de garanties voor opname in het Marokkaanse onderwijs bij terugkeer weliswaar niet sluitend zijn, maar wel aanvaardbaar, omdat er niet meer garanties inzitten. Het risico van het intrekken van het paspoort schijnt elke Marokkaan te lopen, zodra deze naar het buitenland gaat. Dat hangt samen met het stelsel in Marokko. De vrij geworven leerkrachten die terug willen naar het Marokkaanse onderwijs, hebben die mogelijkheid, aldus de regering, maar voor hen is de zekerheid geringer dan voor de in het kader van de overeenkomst geworven leerkrachten.

Op het punt van de scholing en nascholing van de leerkrachten in Nederland wil ik mij aansluiten bij de vragen, die hierover zijn gesteld. Ik stel wel voorop, dat voor ons de kwaliteit van het onderwijs uitgangspunt is. Omdat de kwaliteit van het onderwijs nu eenmaal voor een belangrijk deel wordt bepaald door de kwaliteit van de leerkracht, achten wij het juist, dat de regering probeert kwaliteitseisen te stellen. Zo stelt de regering bij voorbeeld de eis van beheersing van het Nederlands op HAVO-niveau. Dat lijkt ons een redelijke eis.

Voor volledig bevoegde leerkrachten gelden vanzelfsprekend de bevoegdheden, zoals genoemd in de Wet op het basisonderwijs. Het gaat hier met name om de vraag, hoe je omgaat met cursussen op het gebied van onderwijs in eigen taal en cultuur voor leerkrachten in Nederland en wat er gebeurt met leerkrachten die naar Nederland toe komen en applicatiecursussen moeten volgen. Hoe ziet het aanbod van de cursussen er op dit moment uit?

Hoe groot is de vraag naar die cursussen, c.q. de deelname eraan?

Wat zijn de tot nu toe bereikte resultaten, gelet op al gegeven cursussen? Vanzelfsprekend zijn ook wij van oordeel dat de werving in Marokko zo spoedig mogelijk onnodig moet worden gemaakt doordat in Nederland in deze behoefte wordt voorzien met behulp van hier wonende Marokkanen. Afhankelijk van de beantwoording van de door mij gestelde vragen zal mijn fractie de vraag beantwoorden of de beleidsinspanning van de regering op dit punt voldoende is.

Ook de heer Willems heeft aandacht gevraagd voor het remigratie-onderwijs. Enigszins tot mijn verbazing heb ik met betrekking tot dit aspect in het kader van de schriftelijke voorbereiding ook van de zijde van de regering het een en ander vernomen. Ik verbaas mij hierover omdat men hierover in de overeenkomst niet spreekt en omdat het wat mij betreft vanzelfsprekend is dat dit niet binnen het Nederlandse onderwijs mogelijk is omdat wij in het kader van het minderhedenbeleid hebben besloten dat onderwijs in eigen taal en cultuur uitgaat van de integratiegedachte, gelet op langdurig of permanent verblijf in Nederland.

Niettemin spreekt de regering over mogelijkheden van remigratie-onderwijs buiten schooltijd. Hoe groot is nu de behoefte daaraan? Nog belangrijker is de vraag, of de regering het voornemen heeft, deze zaak financieel te steunen.

□

De heer **Mik** (D'66): Mevrouw de Voorzitter! De fractie van D'66 heeft zich steeds ambivalent en afwijzend tegenover dit verdrag opgesteld. Het ging daarbij niet alleen om de aard van het regime in Marokko; er zijn precedenten wat betreft culturele verdragen met landen, waarin óók uitermate discutabele regimes opereren. Onze bezwaren betroffen vooral artikel 5 van het verdrag, dat handelt over de werving van Marok-

kanse leerkrachten in Marokko, die in Nederland het onderwijs in eigen taal en cultuur aan Marokkaanse kinderen zouden moeten verzorgen.

Onze fractie deelde de ongerustheid van vele organisaties van minderheden waar het ging om de veronderstelde mogelijkheid dat de Marokkaanse regering door de wijze van selectie invloed zou uitoefenen op de hier verblijvende Marokkanen. Deze ongerustheid werd versterkt door de opstelling van de besturen van de vier grote steden die verklaarden, geen gebruik te willen maken van de diensten van de hiertoe ingestelde begeleidingscommissie in verband met de door hen verwachte Marokkaanse beïnvloeding.

In de schriftelijke voorbereiding heeft mijn fractie gepleit voor een intensivering van de pogingen om uit de in Nederland verblijvende Marokkanen leerkrachten te werven voor het geven van onderwijs in eigen taal en cultuur en voor het soepel hanteren van ontheffingsnormen. Zoals bekend hadden wij ook grote problemen met de verantwoordelijkheid van de Marokkaanse regering voor het remigratie-onderwijs ter vergemakkelijking van de eventueel gewenste terugkeer. Ook in dat kader waren wij bevreesd voor beïnvloedingsmogelijkheden in een bepaalde richting. Uit de antwoorden van de regering bleek ons dat er geen lokalen worden gevorderd en dat daartoe van een wezenlijke verantwoordelijkheid van de Nederlandse overheid in dezen geen sprake was.

Kennisgeving van de onderwijs-situatie in Marokko zelf leerde ons dat, als de vrijwillige terugkeer wil slagen en aanpassing van de kinderen op Marokkaanse scholen het doel is, remigratie-onderwijs uitermate zinvol, zelfs noodzakelijk kan zijn. In dezen heeft de regering ons overtuigd. Beïnvloeding zal zowel hier als daarginds kunnen plaatsvinden, maar ik denk dat dit nooit te vermijden is.

Wat de werving in Marokko betreft, blijven wij onze ambivalenties houden. Wij zijn enigszins gerustgesteld doordat wij uitvoerig kennis konden nemen van de wijze waarop er zou worden geselecteerd en doordat wij ter plekke kennis maakten met de onderwijsattaché. Inmiddels kwam de regering ons tegemoet door hier te lande actiever te werven. Wij zouden met kracht willen pleiten voor een zwaar accent op een toenemende inspanning om in Nederland Marokkanen te werven die de Nederlandse taal en cultuur hebben kunnen waarnemen en ondergaan. Wij zien

Mik

daarbij een eventuele werving in Marokko het liefst helemaal niet en hoogstens als een aanvulling met een tijdelijk karakter.

Mede gelet op de toezeggingen, de werving hier te lande door de Nederlandse regering en het feit dat schoolbesturen gebruik kunnen maken van de begeleidingscommissie doch hiertoe niet verplicht zijn, zou de fractie van D'66 kunnen overwegen, de negatieve opstelling ten aanzien van het aan de orde zijnde wetsvoorstel te laten varen.

Onze uiteindelijke positiebepaling hangt echter af van de opstelling van de regering ten aanzien van de praktijk van de selectie. Zal de regering er alles aan doen om vooral in Nederland te werven, zodat zo snel mogelijk de werving in Marokko beëindigd kan worden? Ik zal hierover een kameruitspraak vragen wanneer de beantwoording van de bewindslieden niet tot tevredenheid stemt.

De heer **Schutte** (GPV): Mevrouw de Voorzitter! Culturele verdragen behoren gelet op de materie die zij behelzen niet onbesproken deze Kamer te passeren. Met de meeste culturele verdragen gebeurt dat dan ook niet en zeker niet met het verdrag dat wij vandaag bespreken. Daar is een extra reden voor, omdat de overeenkomst met Marokko enkele bijzondere aspecten behelst, die grotendeels afwezig zijn in vergelijkbare verdragen. Ik wil voorop stellen dat een cultureel verdrag met Marokko onze positieve benadering verdient. Dit zeg ik niet omdat ik veel waardering heb voor het regime in Marokko dat zich evenals Nederland een koninkrijk noemt, maar daaraan toch wel een wat andere inhoud geeft dan ten onzent gebeurt.

Belangrijker is echter het vrij recente gegeven dat veel Marokkanen in ons land werkzaam zijn en dat hun kinderen het Nederlandse onderwijs volgen. Daarnaast kan er nog een andere rechtvaardiging worden genoemd. Tussen Nederland en Marokko bestaan reeds eeuwenlang diplomatieke contacten. Reeds in het begin van de zeventiende eeuw was er een levendige handel tussen Nederland en Marokko, waarbij de keizers van Marokko zich via Joodse kooplieden in de Republiek lieten vertegenwoordigen. In dit verband is het wellicht ook aardig te memoreren dat de ons bekende Michiel Adriaans-

zoon de Ruyter in 1644 voor het eerst Marokko als koopman bezocht, waarbij hij te paard drie dagreizen ver Marokko introk om handel te drijven met de in die tijd zeer gevreesde maraboet Sidi Ali ben Mohammed ben Moussa.

Beide heren kregen over de prijs van de goederen laaiende ruzie, waarbij de vorst dreigde De Ruyter en zijn schip te zullen vasthouden. De laatste, die zich in een heel netelige positie bevond, hield het been stijf en had zelfs de moed om uit te roepen dat de vorst dit dreigement niet zou durven uiten als hij zich op het schip van De Ruyter bevond. Voor deze houding bleek de vorst toen zoveel waardering te hebben dat hij De Ruyter aan zijn omgeving ten voorbeeld stelde. Hij betreurde het daarbij wel 'dat zulk een man een Christen was'.

De bewindslieden zullen het mij niet kwalijk nemen dat ik dit stukje geschiedenis memoreer. De geschiedenis van de Nederlandse handel wordt vaak met een ander soort voorbeelden geïllustreerd. Waardering voor geschiedkundige feiten uit een ver verleden behoeft ons evenwel niet de kritische zin voor nieuwe betrekkingen in het heden te doen verliezen.

Het moeilijke punt uit de overeenkomst is natuurlijk artikel 5. De bewindslieden hebben zich in de stukken veel moeite getroost om uiteen te zetten dat er geen enkele reden is om zich ongerust te maken over de werking van dit artikel. Dat neemt niet weg dat in elk geval de formulering van artikel 5 mij tegen de borst stuit. Het doel dat met dit artikel wordt gediend mag heel nobel zijn, maar het treft toch onaangenaam om te lezen hoe Nederland zich tegenover een ander land verbindt om de opname van een bepaalde vorm van onderwijs te bevorderen in het leerplan van het Nederlandse basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs. Ik meen dat het Nederlandse onderwijs een zaak is die behoort tot de Nederlandse soevereiniteit, waarvan het niet gewenst is, een deel bij verdrag over te dragen aan een andere staat.

Natuurlijk, ik weet heel goed dat het in de praktijk niet zo'n vaart zal lopen. Maar waarom is niet volstaan met een meer voorzichtige en meer intentionele bepaling? Ook de verplichting die Nederland in de overeenkomst op zich heeft genomen om het onderwijs door bevoegde leerkrachten te laten geven geeft een

wat merkwaardige indruk. Die plicht heeft de regering immers al op grond van artikel 23 van de Grondwet.

Om het onderwijs in de eigen taal en cultuur aan Marokkaanse kinderen in Nederland te kunnen geven, is in het kader van deze overeenkomst een wervingsprocedure met de Marokkaanse regering afgesproken. De bewindslieden hebben in de stukken omstandig uiteengezet dat bij deze procedure beïnvloeding, laat staan politieke sturing, vanuit de Marokkaanse overheid is uitgesloten. Ik heb geen reden om aan de woorden van de bewindslieden te twifelen. Met een dergelijke wervingsprocedure kan ik vrede hebben.

Maar zie ik het goed, dan laat de overeenkomst ook andere vormen van wervingsprocedures toe. Als de Marokkaanse overheid om haar *moverende redenen er de voorkeur aan geeft*, alleen het regime welgevallige leerkracht naar Nederland te zenden, heeft onze regering met het verdrag in de hand weinig of geen mogelijkheden om dit tegen te gaan. Als de Marokkaanse overheid er maar voor zorgt dat er bekwame leerkrachten zijn, zie ik niet goed hoe Nederland dit zou kunnen tegenhouden. Hierover verneem ik graag de mening van de regering.

In dit verband herinner ik aan een affaire die verleden jaar volgens persberichten met een Griekse leerkracht in de eigen taal en cultuur in Gorinchem speelde. Daar concurreerde een door het bevoegd gezag aangestelde Griekse leerkracht met een door de Griekse regering gearacheteerde leerkracht. Het is niet bekend hoe deze affaire indertijd is afgelopen, maar welke garanties hebben wij dat een dergelijke affaire zich ook niet kan voordoen met Marokkaanse leerkrachten? Ik zou mij tenminste kunnen voorstellen dat de Marokkaanse regering juist aan het bestaan van de overeenkomst enige vrijmoedigheid kan ontnemen om vergelijkbare acties te ondernemen.

In een artikel dat ik over de genoemde affaire las, was ook sprake van een Griekse onderwijsinspecteur voor de Beneluxlanden. Ik weet niet helemaal wat ik mij bij deze figuur moet voorstellen, maar in het kader van het onderhavige wetsvoorstel vraag ik toch of er ook zoiets bestaat als Marokkaanse onderwijsinspecteurs voor het onderwijs in Nederland.

Hoe dan ook, het lukt mij niet een licht gevoel van onbehagen jegens deze overeenkomst te onderdrukken.

Schutte

Laat ik mijn aarzelingen als volgt formuleren. Waarom is dit verdrag voor de Marokkaanse regering zo belangrijk? Het is immers Marokko geweest dat het initiatief hiertoe heeft genomen. Waarom is Marokko zo geïnteresseerd in het onderwijs in de eigen taal en cultuur, gegeven aan Nederlandse scholen en gericht op de uiteindelijke integratie van de Marokkaanse leerlingen in de Nederlandse samenleving? Het lukt mij niet, daarop een bevredigend antwoord te vinden, zeker niet tegen de achtergrond van het feit dat in Marokko zelf meer dan de helft van het aantal kinderen tussen de 7 en 14 jaar in het geheel geen onderwijs krijgt.

Waarom getroost de Marokkaanse regering zich dan zoveel moeite voor de relatief kleine groep Marokkaanse kinderen in Nederland, van wie het grootste gedeelte waarschijnlijk nooit meer naar Marokko zal teruggaan? Als de regering erin slaagt, op deze vragen bevredigende antwoorden te geven, zal zij mijn aarzelingen ten aanzien van het voorstel wellicht kunnen wegnemen.

Ik wil nog enkele vragen stellen over de aard en de status van het zogeheten remigratie-onderwijs. In de nota naar aanleiding van het eindverslag wordt in antwoord op vragen van de PvdA-fractie over dit onderwijs gesproken over een 'gedeelde verantwoordelijkheid' wat de rijksoverheid betreft. Op welke wettelijke grond berust die gedeelde verantwoordelijkheid? Wat moet ik mij bij dit onderwijs voorstellen? Door wie wordt het gegeven en onder wiens verantwoordelijkheid? Graag ontvang ik op deze vragen een antwoord.

□

De heer **Van Ooijen** (PvdA):
Mevrouw de Voorzitter! Ik wil graag ingaan op de volgende drie punten.

1. Waarom werd, gezien het algemeen beleid ter zake, besloten tot het sluiten van een culturele overeenkomst met Marokko?
2. Waarom kijkt de tekst van het verdrag op enkele punten af van de tekst die veelal in dergelijke verdragen wordt opgenomen?
3. Wat zijn de gevolgen van dit verdrag voor het onderwijsbeleid, meer in het bijzonder voor het beleid met betrekking tot het onderwijs in de eigen taal en cultuur aan leden van de in ons land verblijvende Marokkaanse gemeenschap?

In het buitenlandse beleid werd het de laatste tijd passend geacht, een aantal culturele verdragen te sluiten. Zo werden er culturele verdragen gesloten met alle landen uit het Oostblok, laatstelijk nog met de DDR. Men zou het verdrag dat in 1984 met China werd gesloten tot op zekere hoogte eveneens in dat licht kunnen bezien. De in 1954 gesloten overeenkomst binnen de Raad van Europa heeft ertoe geleid dat de lid-staten overgingen tot het onderling aangaan van culturele verdragen.

Er kwam zo'n overeenkomst tot stand met onder meer Turkije; dat was in 1960. In het verlengde daarvan is ook het culturele verdrag met Spanje uit 1978 te plaatsen. Men zou sinds de uitbreiding van de Raad van Europa met onder andere Portugal zich in dat kader ook een overeenkomst met Portugal kunnen voorstellen.

Op zichzelf kan mijn fractie met een dergelijk streven, na intensivering van de contacten op cultureel terrein tussen de lid-staten van de Raad van Europa, ook langs bilaterale weg, verenigen.

Ten slotte is tijdens de behandeling van de nota Interculturele betrekkingen, enkele jaren geleden, het voornemen tot uiting gebracht om culturele overeenkomsten te sluiten met landen, waarvan een aanzienlijk aantal in Nederland wonende leden van minderheidsgroepen afkomstig is. Ook dat uitgangspunt spreekt mijn fractie op zichzelf aan, al blijft het natuurlijk de vraag wat onder een aanzienlijk aantal leden van minderheidsgroepen moet worden verstaan. In elk geval zijn er 100.000 Marokkanen.

In welk kader echter het onlangs ondertekende verdrag met India moet worden geplaatst, is ons nog niet geheel duidelijk. Wellicht komt die duidelijkheid er binnenkort, als wij discussiëren over de vervolgnota over de interculturele betrekkingen, waarbij uiteraard op de hoofdlijnen van dit beleid nader zal worden ingegaan. Mijn fractie erkent dus het argument dat er reden is een culturele overeenkomst te sluiten met een land, waarvan een aanzienlijk aantal onderdanen zich in Nederland heeft gevestigd.

Echter, indien een aanzienlijk aantal onderdanen uit een land in Nederland woonachtig is, behoeft men niet blindelings tot het aangaan van een cultureel verdrag met zo'n land over te gaan. Men zal zich dienen af te vragen of zo'n verdrag in

voldoende mate zal kunnen bijdragen tot voordeel van de hier aanwezige minderheidsgroep dan wel van de Nederlandse samenleving als geheel. Het intensiveren van contacten tussen twee landen via een cultureel verdrag brengt uiteraard ook de mogelijkheid met zich dat het tot voordeel strekt van het andere betrokken land.

In commentaren die ons hebben bereikt vanuit de Nederlandse samenleving, komt onder andere naar voren dat het sluiten van een culturele overeenkomst met Marokko zou kunnen worden uitgelegd als instemming met het door dat land gevoerde beleid. Daarbij wordt vooral herinnerd aan het feit dat Marokko in de Westelijke Sahara een oorlog voert, die vrij algemeen omstreden is en dat op de wijze waarop de mensenrechten worden gerespecteerd in Marokko, veel valt af te dingen.

Ik wil niet verhelelen dat mijn fractie het oneens is met de door de Marokkaanse regering gevoerde politiek in de Westelijke Sahara en dat mijn fractie op verschillende punten bezwaren heeft tegen het feit dat in Marokko de mensenrechten niet blijken te worden gerespecteerd op een wijze die wij aanvaardbaar achten. Wij willen dat niet goed praten noch daarvoor de ogen sluiten. Wij kunnen echter wel de opvatting van de regering delen, dat het sluiten van een overeenkomst met een bepaald land niet inhoudt, ook niet wanneer het een culturele overeenkomst betreft, dat daarmee goedkeuring wordt gegeven aan het in dat land geldende regime, het politieke stelsel, of dat men de ogen sluit voor bepaalde feiten.

Ware dit wel het geval, dan zouden tal van thans bestaande culturele overeenkomsten nimmer gesloten hebben kunnen worden dan wel per omgaande dienen te worden opgezegd. Denk aan het Oostblok en nog vele andere landen.

Ook indien met een bepaald land een culturele overeenkomst wordt gesloten, willen wij ons het recht voorbehouden om in voorkomende gevallen kritiek te blijven leveren op situaties en regelingen in dat land die ons niet bevallen of die strijdig zijn met het internationale recht. Mijn fractie onderschrijft zelfs de opvatting dat het onderhouden van een cultureel verdrag met een bepaald land des te meer reden kan zijn voor een kritische houding, indien de mensenrechten die door een cultureel

Van Ooijen

verdrag bevorderd dienen te worden in het geding komen.

Uiteraard is de vraag gerechtvaardigd of een ons onwelgevallig regime een cultureel verdrag met ons land in het eigen land zou kunnen gebruiken om het regime een extra legitimatie te verlenen. Een dergelijke vraag werd ook gesteld toen in deze Kamer werd gesproken over het opzeggen van het cultureel verdrag met Zuid-Afrika. Wat Marokko betreft meen ik die vraag in beginsel negatief te kunnen beantwoorden. Met uitzondering van Ierland en Luxemburg heeft Marokko immers met elk der EEG-landen een overeenkomst. Blijkbaar doet zich dat punt daar niet of niet in voldoende mate voor. Het valt niet in te zien dat zulks wel het geval zou zijn indien een klein EEG-land als Nederland een dergelijke culturele overeenkomst zou sluiten.

Blijft de vraag, of het sluiten van een culturele overeenkomst met Marokko voordelig kan zijn voor de hier verblijvende ongeveer 100.000 Marokkanen.

Via de culturele overeenkomst worden contacten, die nu uitsluitend op particuliere basis geschieden, op regeringsniveau erkend. Daarmee wordt de communicatie tussen de onderscheiden instellingen bevorderd. Maar geen enkele Nederlandse particuliere instelling wordt hiermee gedwongen, iets te doen wat zij zonder het cultureel verdrag niet had willen doen. Ik geef een concreet voorbeeld. Ook na het tot stand komen van een cultureel verdrag met Marokko blijft het de NOS vrij, al of niet samen te werken met de Marokkaanse staatsomroep.

Ik zeg dit, omdat men wellicht verwacht dat ik de regering hierover vragen stel! Ik vraag echter niet naar de bekende weg. De in de Nederlandse wet gegeven rechten worden op geen enkele wijze beknot of beperkt door het cultureel akkoord. De indruk die bij sommigen is ontstaan, namelijk dat dit wél het geval zou zijn, moet mijns inziens op een misverstand berusten. Er zijn trouwens rond het cultureel akkoord met Marokko op veel gebieden misverstanden ontstaan. Ik ben van mening dat ook de gebrekkige voorlichting door de regering hiervoor aanleiding is geweest. Zo schreef de Raad van Kerken in Nederland op 30 januari 1984 een brief aan een aantal kamercommissies.

In die brief staat over het cultureel akkoord met Marokko onder andere het volgende: 'Mede door de Marokkaanse overheid zal worden bepaald hoe het onderwijs aan Marokkaanse onderdanen gestalte zal krijgen in Nederland en door wie het gegeven zal worden.' Ik ga er even aan voorbij dat de Raad van Kerken zou dienen te weten dat zelfs de Nederlandse overheid niet in staat is, te bepalen hoe en door wie het onderwijs aan Nederlandse onderdanen wordt gegeven – en wel op grond van artikel 23 van de Grondwet – laat staan dat de Nederlandse overheid daartoe een volmacht kan verstrekken aan de overheid van een ander land.

Tot mijn spijt is deze ernstige vergissing echter tot op de dag van vandaag nergens rechtgezet. Aangezien ook uit andere hoeken vergelijkbare kritiek is gekomen, meen ik dat de regering op dit punt best wat duidelijker informatie had kunnen verstrekken. Op die manier hadden misverstanden kunnen worden voorkomen.

Mevrouw de Voorzitter! Met betrekking tot het onderhavige cultureel verdrag is vaak als kritiek naar voren gebracht dat op de bepalingen van het verdrag werd vooruitgelopen. Met andere woorden, vóór de ratificatie door het parlement werden reeds maatregelen genomen ter uitvoering van het verdrag. Ik zie er nu even van af dat het mogelijk is dat twee landen ook zonder cultureel akkoord tal van maatregelen kunnen nemen en effectueren zonder vooraf toestemming te vragen aan het parlement.

Het is evenwel een feit dat op verschillende punten met de uitvoering van dit cultureel akkoord is begonnen vóór de behandeling in het parlement was voltooid. Men kan hierbij aanvoeren dat de behandeling in de Kamer wel erg lang heeft geduurd. Dat is waar, maar dat lag niet louter – om niet te zeggen: in hoofdzaak niet – aan de Kamer.

Evenals de heer Dijkstal zal ik een paar feiten geven. Het wetsontwerp werd op 25 oktober 1983 bij de Kamer ingediend. Ik ga er maar even aan voorbij dat het toen al een hele tijd 'in de lucht' hing. Het wetsontwerp werd ter voorbereiding toegewezen aan de vaste Commissie voor Onderwijs en Wetenschappen. De commissie bracht vóór Kerstmis 1983 voorlopig verslag uit. Dit verslag verscheen weliswaar pas op 16 februari 1984, maar de inhoud

ervan was al vóór Kerstmis op het departement bekend. Er is nu eenmaal een groot verschil tussen het bij het departement bezorgen van een stuk en het drukken van een stuk.

Het heeft vervolgens 8 maanden geduurd voordat de memorie van antwoord verscheen. Binnen enkele weken bracht de commissie eindverslag uit, te weten op 17 september 1984. Het duurde vervolgens weer 7 maanden voordat de nota naar aanleiding van het eindverslag verscheen. Dat was op 16 april 1985. Vervolgens werd het wetsontwerp geschikt geacht om op de agenda van de Kamer te plaatsen. De overbelaste agenda van de Kamer heeft er echter voor gezorgd dat het niet mogelijk was, het wetsontwerp eerder dan vandaag te behandelen. Alles bijeen genomen heeft de commissie 3 maanden tijd nodig gehad en de regering 1,5 jaar. In het licht van deze lange duur van de behandeling is het niet verwonderlijk dat op tal van punten is vooruitgelopen op de inwerkingtreding van het verdrag. De regering had dit mijns inziens best kunnen voorkomen, en wel door wat voortvarender te werk te gaan.

De heer **Willems (PSP)**: Voorzitter! De gemengde commissie was al ingesteld voordat er überhaupt een wetsontwerp naar de Kamer werd gestuurd. Het was ook de bedoeling, dat meteen na de ondertekening door de regeringen de gemengde commissie zou beginnen. Men heeft dus ook nooit de intentie gehad om een kamerdebat of de ratificatieprocedure verder af te wachten!

De heer **Van Ooijen (PvdA)**: Over de intentie van de regering wil ik mij nu niet verder uitspreken; dat kan de regering beter zelf doen. De heer Willems bevestigt echter, dat een grote vertraging heeft plaatsgevonden die had kunnen worden voorkomen. Daarmee is vooruitgelopen op beslissingen van de regering.

Mevrouw de Voorzitter! Het derde punt van mijn bijdrage is erop gericht duidelijk te maken, dat de tekst van het Culturele Verdrag met Marokko op enkele punten maar vooral in artikel 5 afwijkt van wat in culturele verdragen in het algemeen gebruikelijk is.

Vanuit het standpunt van Marokko kan ik mij de zin van artikel 5 van dit verdrag zeer wel voorstellen. Marokko heeft dus reeds culturele verdragen met andere landen, vooral

Van Ooijen

EG-landen en met name met die landen waarin veel Marokkanen werkzaam zijn. Ten behoeve van het onderhouden van intensieve contacten tussen de Marokkaanse gemeenschap in het moederland en hier verblijvende Marokkanen is een cultureel verdrag een nuttig hulpmiddel. Daarbij gaat het overigens niet uitsluitend om intensieve contacten op cultureel terrein.

Marokko verkrijgt zijn voor de ontwikkeling van het land benodigde buitenlandse valuta goeddeels via de inkomsten van de in West-Europa en de in het Midden-Oosten werkzame landgenoten, van wie familieleden in Marokko zijn achtergebleven. De financiële betekenis voor Marokko's deviezen van de in het buitenland werkzame onderdanen is zelfs aanmerkelijk belangrijker dan de export van fosfaten en erts uit West-Sahara en andere gebieden.

Toch, mevrouw de Voorzitter, is de afhankelijkheid van Marokko van buitenlandse inkomsten via het overdragen van verdiensten van Marokkanen uit het buitenland aan hun thuis achtergebleven familieleden een kwetsbare zaak. Iemand sprak in een ander verband over ambigüiteit. Welnu, dit is mijns inziens een typisch geval van ambigüiteit. Men kan immers niet lang volhouden te zeggen: blijven jullie maar zo lang mogelijk in West-Europa terwijl jullie familieleden in Marokko zijn, blijven jullie maar zo intensief mogelijk met het moederland verbonden en integreer je niet in het land waarin je 15, 20 of 25 jaar woont maar blijf gescheiden leven van de rest van je familieleden.

Dat is niet vol te houden. Vroeg of laat zullen de Marokkanen in Nederland tot een keuze komen: of zij blijven hier en daarmee wordt de relatie met Marokko geringer – en daarmee ook de deviezenstroom – of zij gaan terug. Daarmee houdt ook de deviezenstroom op.

Niettemin, het culturele verdrag zal vanuit Marokko worden gezien als een middel om de band te kunnen benutten die men noodzakelijk acht om de relatie met de hier verblijvende Marokkanen te intensiveren.

De vraag moet echter worden gesteld wat dan de betekenis van het Culturele Verdrag voor Nederland is.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik begrijp best, dat u zich afvraagt wat die Marokkaanse regering nu precies wil. Dat doe ik ook, maar het is mijns inziens toch een belangrijk gegeven

dat tijdens ons bezoek aan Marokko – en dat aan Turkije – onmiskenbaar duidelijk is gemaakt door de overheden, dat men niet geïnteresseerd is in terugkeer van die mensen en wel om de door u genoemde financiële redenen.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Neen, men wil dat de mensen zo lang mogelijk in Nederland blijven maar vooral dat zij Marokkaan blijven. Vanuit hun gezichtspunt zou dat Culturele Akkoord kunnen helpen. De vraag is of dat lukt; ik geloof daar niet in. Als je een culturele overeenkomst sluit, denk je er toch over na wat de ander ermee zou bedoelen. Dat is toch een legale manier van nadenken. Dat doe ik hardop. Als u het er niet mee eens bent, hoor ik dat. Het is nooit weg om hardop te denken.

Ik wijs nu op artikel 5. De heer Schutte heeft er ook kritisch over gesproken. Wat staat daarin? Voor de duidelijkheid lees ik het maar even voor mevrouw de Voorzitter. 'De Nederlandse Overeenkomstsluitende partij vergemakkelijkt de toegang van in Nederland gevestigde Marokkaanse onderdanen tot de taal en cultuur van hun land van herkomst.'

Te dien einde verbindt zij zich er met name toe – in het kader van haar wetgeving – de opnemings van dit onderwijs te bevorderen in het leerplan van het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het beroeps-onderwijs en erop toe te zien dat dit onderwijs door bevoegde leerkrachten wordt gegeven. Er zal een uit officiële vertegenwoordigers van beide landen bestaande gemengde commissie worden ingesteld om de wijze van uitvoering van deze bepaling te bestuderen.' Als je deze tekst leest, denk je dat dit als het ware door de Marokkaanse regering is voorgelegd en door Nederland is aanvaard. Het is gedictieerd vanuit de Marokkaanse wens. Aan Marokkaanse kant staat er namelijk niets tegenover.

Er is geen sprake van een verplichting van Marokko op dit punt, bij voorbeeld de bevordering van de Nederlandse en Friese taal aan de universiteiten. Alleen Nederland verplicht zich hier tot iets; Marokko tot niets. Ik geef toe dat wij ons tot niets anders verplichten dan tot hetgeen wij al doen. Wij bieden al deze faciliteiten al in onze wetgeving. Bovendien worden wij daartoe door de EG-richtlijnen zelfs internationaal verplicht. In dit verband ben ik het eens met de kritiek van de heer Schutte op dit punt, die zich afvroeg

waarom het nu zo nodig was deze bepaling op te nemen.

Ik ben van mening dat wij in andere verdragen dan ook niet op deze weg moeten voortgaan. Wat wordt in het verdrag onder 'beroeps-onderwijs' verstaan? Is dat inclusief hoger beroepsonderwijs of exclusief hoger beroepsonderwijs? Naar internationaal gebruik wordt hoger beroepsonderwijs meestal bij het hoger onderwijs gerekend. Deze vraag is relevant voor de conclusie die wij aan deze tekst verbinden.

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Ik vind dat de heer Van Ooijen zich er gemakkelijk vanaf maakt. Hij zegt namelijk dat er sprake is van een nogal eenzijdig onderwijs artikel. Dat is natuurlijk wel zo. Ik wil best eens de discussie met hem voeren over de vraag, hoever wij in Nederland moeten gaan met onderwijs in eigen taal en cultuur, omdat wij daarover van mening verschillen. Er is een standpunt in dezen in Nederland. Die eenzijdigheid zit mijns inziens in het feit dat er 100.000 Marokkanen hier zijn en dat er zo weinig Nederlanders in Marokko wonen die daar onderwijs in eigen taal en cultuur zouden moeten hebben.

Deze eenzijdigheid zit nu eenmaal in de aard van de relatie tussen Nederland en Marokko; dit geldt trouwens ook voor de relatie met bepaalde andere landen. Vanuit de gedachten van de heer Van Ooijen geredeneerd, is het niet meer dan een logische consequentie dat dit artikel in het verdrag staat.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Ik heb daarover enkele vragen gesteld en wacht het antwoord graag af.

Mevrouw de Voorzitter! Ik geef verreweg de voorkeur aan het opleiden van hier aanwezige Marokkanen voor het geven van onderwijs in eigen taal en cultuur dan aan het aantrekken van nieuwe leerkrachten uit Marokko. Hier verblijvende Marokkanen kennen onze gewoonten, onze taal en ten dele ook het karakter van ons onderwijsbestel. Zij zijn vaak reeds lang in ons land en zullen zich daarom niet zo gemakkelijk terugtrekken. Mensen die nog moeten worden aangetrokken kennen vaak geen Nederlands, kennen ons onderwijsbestel niet en kennen onze samenleving niet, zelfs niet na een introductiecurcus van enkele maanden.

Intussen heeft de regering zich ingespannen om een spoedcursus te realiseren voor hier aanwezige Marokkanen, ten einde de bevoegd-

Van Ooijen

heid te verwerven van leerkracht in de eigen taal en cultuur. Aan de thans door de regering gestelde criteria voor een dergelijke opleiding blijken 50 Marokkanen te voldoen, 38 daarvan hebben zich voor een CITO-toets gemeld. Mevrouw de Voorzitter! Ik vind de gestelde eisen behoorlijk hoog. Ik ben van mening dat er wellicht nog veel meer mensen kunnen worden aangetrokken wanneer men de eisen eens kritisch bekijkt. Het meest teleurstellend vind ik echter het feit dat wij niet juist – of moet ik zeggen onvolledig – zijn voorgelicht.

In de nota naar aanleiding van het eindverslag wezen wij er immers op, dat zich voor een cursus ten behoeve van het behalen van de bevoegdheid van leerkracht 50 kandidaten aanmeldde en 38 voor de CITO-toets, terwijl er van deze 38 maar 13 zijn toegelaten. Dat staat er niet, ten onrechte. Bovendien gold het voor een cursus van drie maanden. Het bleek ook nog een eenmalige cursus te zijn. In katholieke kringen werd vroeger de anecdoten verteld van de biechteling die bekende, een touw te hebben gestolen. Hij verzuimde evenwel, te vermelden dat aan dat touw een koe zat.

Daarmee wilde hij uiteraard zijn daad verkleinen. Dat is een ouderwetse vorm van 'camel-nose-effect'. De regering doet nu evenwel het omgekeerde. Zij zegt: 50 Marokkanen hebben zich aangemeld, van wie uiteindelijk 36 personen aan de toets zijn onderworpen. In de praktijk bleken er dat maar 13 te zijn. Ik meen, dat veel betere voorlichting meer kandidaten onder de hier verblijvende Marokkanen had opgeleverd, die in staat zijn om met een behoorlijke vooropleiding de bevoegdheid voor het onderwijs in eigen taal en cultuur te verkrijgen.

Ik vind dat kennis van het Nederlands op HAVO-niveau geen absolute eis mag zijn, aangezien men als alternatief mensen uit het buitenland recruteert die geen woord Nederlands kennen, behalve misschien het woord 'apartheid'. Dat woord kennen ze overal in de wereld. Ik vind ook dat een cursus van drie maanden nimmer een goed resultaat kan opleveren bij het opleiden van een leerkracht.

Mevrouw de Voorzitter! Het zal duidelijk zijn dat wij verre de voorkeur geven aan het opleiden van mensen boven het recruterende. Indien afzonderlijke schoolbesturen in Nederland er behoefte aan hebben om mensen te

recruterende, dan kunnen wij daar weinig tegen inbrengen. Ik vind het echter niet gewenst als de regering het nastreeft. De beste manier om dat te voorkomen is, ervoor te zorgen dat wij in Nederland voldoende mensen opleiden. Wij moeten daarvoor alle maatregelen nemen die op korte termijn mogelijk zijn. Ik wacht het antwoord van de regering af. Daarna wil ik eventueel, hetzij alleen, hetzij met anderen, de Kamer een voorstel voorleggen.

Over remigratie kan ik heel kort zijn. In de schriftelijke gedachtenwisseling is daarover al veel geschreven. Ik heb begrepen dat het remigratie-onderwijs moet worden betaald door de Marokkaanse regering en dat die regering daarvoor geen geld heeft uitgetrokken. Voorlopig hoeven wij ons daarover dus geen zorgen te maken.

□

De heer **Ernsting** (CPN): Mevrouw de Voorzitter! Ondanks het feit dat de voorbereiding van dit wetsvoorstel al zolang heeft geduurd, is het toch goed om te memoreren dat het hier niet gaat om zomaar één van de vele culturele akkoorden. Ik denk dat daarvoor twee redenen zijn aan te geven:

1. Het karakter van het bewind waarmee het akkoord wordt gesloten. Er zijn daarover door diverse sprekers opmerkingen gemaakt.

2. Het gaat om een land waarvan ruim 100.000 mensen om economische en zeker ook om politieke redenen zich in ons land hebben gevestigd. Ik verwijs dan terug naar de aard van het bewind in Marokko.

Op pagina 1 van de memorie van antwoord zegt de regering: 'Wij achten om die reden...', dat is dus de aanwezigheid van 100.000 Marokkanen in Nederland, '...de totstandkoming van een culturele overeenkomst met Marokko thans zeker opportuun'. De vraag die op zo'n moment onmiddellijk rijst is: als dat om die reden zo belangrijk is, waarom wordt er dan zo weinig acht geslagen op en recht gedaan aan de ernstige bezwaren en de bezorgdheid die vanuit de Marokkaanse gemeenschap in Nederland over dit akkoord zijn geuit, hetgeen werd ondersteund door de FNV, het CNV, LSOBA en de Raad van Kerken.

Immers, één van de credo's van het minderhedenbeleid van de regering luidt: het minderhedenbeleid heeft alleen kans van slagen indien het gedragen wordt door de mensen

waarop het zich richt. Het probleem waarover wij nu spreken, is in essentie dat dit cultureel akkoord hoe dan ook intervenieert in het minderhedenbeleid.

Het gaat dan met name over de artikelen 5 en 7. Die interventie van het cultureel akkoord heeft terecht grote bezorgdheid gewekt.

Hoezeer die interventie concreet en, ik zou bijna zeggen, letterlijk voelbaar plaatsvindt, is gebleken in de zaak El Mouaden, waarover de heer Willems uitgebreid heeft gesproken. De antwoorden op zijn nadere vragen zijn niet – een plichtpleging – onbevredigend. Gelet op de kwestie die daar aan de orde was en op het feit dat de meningsvorming over het cultureel akkoord één van de aanleidingen was tot de ongelofelijke daden van het regime, had aan de Marokkaanse autoriteiten duidelijk moeten worden gemaakt dat medewerking aan het verkrijgen van nadere informatie over deze zaak zonder meer van belang was voor de verdere gang van zaken met betrekking tot dit cultureel akkoord. Dat is niet gebeurd: er is genoeg genomen met een kennelijk gebrek aan medewerking van de Marokkaanse autoriteiten, waarmee vervolgens de zaak in feite afgesloten is. Onaanvaardbaar, voorzitter!

Ik maak nog een aantal opmerkingen over de al genoemde artikelen, te beginnen met artikel 5, het onderwijs in eigen taal en cultuur. Door verschillende sprekers is gewezen op de paradoxale situatie van een grote behoefte aan leerkrachten in het onderwijs in eigen taal en cultuur en de grote werkloosheid onder Marokkaanse jongeren, en een aanbod van potentiële kandidaten voor een opleiding dat wel degelijk hoog is, althans hoger dan de regering tot dusverre heeft gesuggereerd.

Overigens lijkt het mij, gelet op de verschillende interpretaties en informatie op dit punt, nodig dat door de staatssecretaris nog wat nadere informatie wordt verstrekt over de prognoses voor de komende tijd. Ook de heer Dijkstal heeft daar om gevraagd. Het ondanks de paradoxale situatie doorgaan met de werving in Marokko suggereert op zijn minst een aantal dingen, hetzij afzonderlijk, hetzij tegelijk. In de eerste plaats wil deze regering kennelijk het kanaal met de Marokkaanse autoriteiten open houden, om een beroep te kunnen blijven doen op werving van Marokkaanse leerkrach-

Ernsting

ten. Op zichzelf kan niet ontkend worden dat dit een zekere vorm van legitimatie van de Marokkaanse autoriteiten met zich mee brengt.

In de tweede plaats is er kennelijk een voorkeur voor het tijdelijk aantrekken van mensen – het NCB noemt dat wat wrang een nieuwe vorm van gastarbeid – boven het krachtig stimuleren van een opleiding voor mensen die hier verblijven. De vraag die zich hierbij opdringt is, of dit een financieel argument is. Is het kennelijk goedkoper om mensen hierheen te halen dan om hier verblijvende mensen op te leiden?

In de derde plaats – dat wil ik benadrukken – suggereert een en ander een bepaalde visie op het onderwijs in eigen taal en cultuur, namelijk dat het gaat om een tijdelijke, aflopende zaak. Daarna kunnen de geworven leerkrachten weer terug. Wij vinden dat blijkt geven van een slechte visie op het onderwijs in eigen taal en cultuur. Wij hebben in het debat van 27 maart 1984, waarin dit onderwerp aan de orde was, ook naar voren gebracht dat het onderwijs in eigen taal en cultuur en de ervaring die daarin wordt opgedaan, plus de vernieuwing, moeten worden geplaatst in het perspectief van het interculturele onderwijs.

Ook in dat perspectief zijn wij van mening dat het werken met hier opgeleide mensen die hier verblijven, verre de voorkeur verdient boven het werken met tijdelijke uitzendkrachten. De conclusie is wat ons betreft dat, zowel vanwege de blijvende en grote zorg over mogelijke invloed van het Marokkaanse bewind op het onderwijs in eigen taal en cultuur, als vanuit beleidsmatige en arbeidsmarktverwijzingen, de werving van Marokkaanse leerkrachten in Marokko zo snel mogelijk zou moeten worden gestaakt.

Door ongeveer iedereen is al een uitspraak in die richting aangekondigd, wat wel enige onderlinge verschillen zal opleveren. Ik zal geen uitspraak aankondigen; er zit er vast wel één bij, waarin ik mij kan vinden.

Vervolgens kom ik te spreken over artikel 7 met betrekking tot de media. De formulering daarvan luidt: overeenkomst sluitende partijen bevorderen de rechtstreekse samenwerking tussen hun onderscheiden instellingen voor radio en televisie en hun persagentschappen en vergemakkelijken de sluiting van onderlinge overeenkomsten en bijzondere

regelingen. De regering zegt dat het hierbij gaat om een gebruikelijke formulering.

Ik voeg er nog aan toe dat het niet bepaald een zeer vrijblijvende formulering is, zoals de heer Van Ooijen zojuist suggereerde dat op grond van deze bepaling in feite niemand zich tot iets verplicht behoeft te voelen. Gelet op deze tekst lijkt mij dat niet juist. Als er geen sprake zou zijn, bij voorbeeld omdat de NOS er niet aan wil, van enigerlei samenwerking, dan lijkt mij dat deze tekst voor de Marokkaanse autoriteiten aanleiding zou kunnen zijn om de Nederlandse overheid aan te spreken op de niet-totstandkoming van de samenwerking en om de Nederlandse regering te vragen die alsnog overeenkomstig deze bepaling te bevorderen.

Ondanks het feit dat het hier om een gebruikelijke formulering gaat, is het een gebruikelijke formulering in een bijzondere situatie; het gaat dan weer om de aanwezigheid van een grote groep mensen uit Marokko, waarbij de Nederlandse media programma's voor de betreffende groep verzorgen. Ik verwijs naar Paspoort.

Nu is de verhouding tussen de betreffende media-instantie, de NOS, en de organisaties van Marokkanen in Nederland al niet zonder problemen, laat staan op het moment dat via rechtstreekse samenwerking, zoals de tekst luidt, vanuit Marokko invloed zal worden uitgeoefend, of zelfs maar verondersteld, op programmering ten behoeve van Marokkanen in Nederland. De stelling van de regering in de memorie van antwoord dat de media – het gaat dan kennelijk om de media in Nederland en die in Marokko – hierin autonoom zijn, moge dan gelden voor de media in Nederland, voor de Marokkaanse media is die stelling op z'n minst aanvechtbaar. Ook dat is een reden waarom wij uiteindelijk tot een op z'n minst negatief oordeel over dit cultureel akkoord komen.

□

De heer **Van der Vlies** (SGP):
Mevrouw de Voorzitter! De sluiting van de voorliggende overeenkomst met het Koninkrijk Marokko, zo lezen wij in de memorie van toelichting, werd noodzakelijk geacht in het kader van het streven naar nauwere culturele banden met landen uit de Arabische regio. En dat hangt op zijn beurt weer nauw samen met het

beleid dat beoogt de culturele betrekkingen te versterken met landen waarvan in Nederland woonachtige culturele minderheden afkomstig zijn.

Nu kan men daar in zijn algemeenheid weinig bezwaar tegen hebben, mede gelet op de omstandigheid dat verhoudingsgewijs vele Marokkanen, waaronder leerplichtige kinderen zich binnen onze landsgrenzen bevinden. Een recent onderzoeksrapport van het departement van Sociale Zaken en Werkgelegenheid verwacht daarenboven dat tot het jaar 1990 in totaal 17.200 Marokkanen zich in Nederland zullen vestigen, van wie bijna 12.800 in het kader van de primaire en 4400 in het kader van de secundaire gezinshereniging. Met andere woorden: naar het lijkt gaat het hier om een op zichzelf nog toenemend probleem met op langere termijn evenwel afname.

Wel kan men zich afvragen welke de overwegingen over de langere termijn nu precies zijn om mogelijkheden te scheppen met het doel Marokkaanse kinderen onderwijs in de eigen taal en cultuur te laten volgen wanneer als uitgangspunt blijft worden gehanteerd dat de minderheden zich in het algemeen blijvend zullen hebben gevestigd in Nederland. Spelen op de een of andere manier ook remigratie-overwegingen een rol?

Hoewel wordt geantwoord dat het onderwijs in de eigen taal en cultuur binnen het lesrooster van de Nederlandse school niet in de eerste plaats is gericht op remigratie-onderwijs, lijkt het praktisch gesproken weliswaar voor de hand te liggen om onderwijs in de eigen taal en cultuur en eventueel gegeven remigratie-onderwijs op elkaar af te stemmen, let wel als dat remigratie-onderwijs dan al buiten schooltijd verzorgd wordt.

Of men ook komt tot het afstemmen is uiteraard een zaak van het bevoegde gezag, dat een onafhankelijke, eigen verantwoordelijkheid in dezen draagt. Hoe liggen trouwens precies de verantwoordelijkheden ten opzichte van dat eventuele remigratie-onderwijs? Kan in dit verband nader worden toegelicht waarom van Marokkaanse zijde te kennen is gegeven dat er een samenhang, dan wel een afstemming moet zijn tussen onderwijs in de eigen taal en cultuur en remigratie-onderwijs? Hangt dit alleen samen met het gegeven dat de Marokkaanse autoriteiten te maken hebben met budgettaire restricties, waardoor het remigratie-onderwijs

Van der Vlies

hunnerzijds niet verder kan worden uitgewerkt?

Mijn fractie wil verder geïnformeerd worden over de invulling van de culturele samenwerking, speciaal op het gebied van het onderwijs. In de memorie van antwoord wordt daarover opgemerkt dat in de opzet van de onderwijssamenwerking vanzelfsprekend wordt uitgegaan van grondwettelijke vrijheden en van de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van het bevoegd gezag in ons land. Mijn fractie wil dat uitdrukkelijk onderstrepen. Vervolgens wordt echter gezegd dat alleen met Marokko een apart onderwijsprotocol bestaat.

Vanwege de omvang en de complexiteit van de samenwerking tussen beide landen, alsook vanwege de politieke gevoeligheid ter zake, is het eerder genoemde protocol, als uitwerking van artikel 5, opgesteld. Ik zou het op prijs stellen als de bewindslieden nog eens nader ingingen op het bijzondere karakter van de samenwerking wat de omvang en de complexiteit betreft, alsook op de genoemde politieke gevoeligheid. Is het aspect van compromitering volstrekt uitgesloten?

Verder wil ik ten aanzien van artikel 5 opmerken dat ik het bepaald niet juist vind – dan druk ik mij nog slechts zacht uit – dat ons land zich verdragsmatig verplicht tegenover een ander land, in Nederland een bepaalde vorm van onderwijs te zullen geven, ondanks de verzekering dat in de samenwerking met Marokko geen enkele twijfel bestaat ten aanzien van de verantwoordelijkheden voor en de bevoegdheden over de onderwijsprogramma's en de aanstelling van leerkrachten bij het Nederlandse onderwijs. Ik heb dan ook node het antwoord gemist op de vraag of kan worden aangegeven tot welke verdere wijzigingen in onze onderwijswetgeving de verplichting, de aangegane verbintenis, neergelegd in de tweede volzin van artikel 5, zal leiden of zal moeten of mogelijkzwaars ooit nog zal kunnen gaan leiden. Het gaat daarbij om verplichtingen ten aanzien van de leerplannen van het basisonderwijs, daarin is deze onderwijssoort al geregeld, het voortgezet onderwijs – daarover komen wij nog te spreken – en het beroepsonderwijs. Daar ligt de zaak op onderscheiden niveaus nog open.

Overigens moet het beoogde onderwijs door bevoegden worden gegeven. Het is alom duidelijk dat

daarmee een groot knelpunt is aangegeven. De vragen naar de feitelijke getallen zijn intussen gesteld. Ik sluit mij daarbij aan. Het knelpunt moet bij voorkeur snel worden weggewerkt via onze eigen opleidingen. Dat is het oordeel van mijn fractie. De vraag doet zich dan natuurlijk voor hoe de bewindslieden de mogelijkheden van stimulering zien, mede gelet op de uitkomsten van het door mij zojuist genoemde onderzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, dat op 14 augustus jongstleden is verschenen en waarin overzichten worden verstrekt van het remigratiepatroon en het migratiepatroon en de verwachtingen voor de eerstkomende twee decennia.

Dat heeft toch zijn weerslag op het gehele onderwijs in ons land. Het zou wel eens ontmoedigend kunnen werken op de eventuele belangstelling om als onderwijsgevende aan het Nederlandse onderwijs te gaan deelnemen.

Zonder uit te gaan van de veronderstelling dat een culturele overeenkomst alleen tot stand wordt gebracht naar aanleiding van een in Nederland levende professionele behoefte, kan, mijns inziens, toch wel de vraag worden gesteld hoe groot de belangstelling overigens is, er zijn immers ook nog andere artikelen in de overeenkomst dan artikel 5. Ik denk dan aan de literaire, de culturele, de wetenschappelijke kringen en de media. Hoe is daar de belangstelling voor het metterdaad betrokken zijn bij de uitvoering van de overeenkomst? Of kan daarover op dit ogenblik nog niets worden gezegd?

Mijn fractie heeft de antwoorden op de gestelde vragen bepaald nodig om tot een beslissing te komen over het al of niet instemmen met deze culturele overeenkomst tussen ons land en Marokko.

□

De heer **Leerling** (RPF): Mevrouw de Voorzitter! Een kamerdebat over een cultureel verdrag komt niet zo vaak voor. Vandaag is het voor diverse fracties de eerste keer dat zij zich over een dergelijk verdrag moeten uitspreken. Dat geldt ook voor de fractie van de RPF. Daarom begin ik met een prealabele opmerking nu wij vandaag als parlement moeten oordelen over een cultureel verdrag dat de regering heeft gesloten met het Koninkrijk Marokko.

Voor mijn fractie is stilzwijgende goedkeuring van een cultureel

verdrag niet vanzelfsprekend. Het aanknopen van culturele banden met een andere natie betekent het bewust toelaten in ons land van invloeden van een andere cultuur. Cultuur is niet waardenvrij, integendeel, zij is verweven met godsdienst en/of filosofie. Juist bij een verdrag met een mohammedaans volk is het van het grootste belang dat wij ons daarvan terdege bewust zijn. Erkent de regering dat met name in islamitische culturen godsdienst en cultuur zo nauw verweven zijn dat daartussen vrijwel geen onderscheid te maken is? Is, bij voorbeeld, onderwijs in de Marokkaanse cultuur mogelijk zonder de Koran?

Die verwevenheid betekent dat zo'n verdrag met een mohammedaans land de invloed van de islam in ons land versterkt. Onderkennen de bewindslieden dit feit? Welke consequenties kan een en ander hebben voor de Nederlandse samenleving als geheel? Gezien het anti-christelijke karakter van de islam staat zo'n verdrag dan ook op gespannen voet met de roeping van de overheid als dienaar van God, zoals de Bijbel die ons openbaart in Zijn zoon Jezus Christus.

Helaas moet worden erkend dat de anti-christelijke invloeden in ons land anno 1985 legio zijn en niet alleen van de islam en evenmin alleen van buiten onze samenleving komen. Volg ik, tegen die achtergrond, de pragmatische benadering van de regering, dan rijst de vraag welke nuttige functie een verdrag met Marokko zal hebben in het Nederlandse beleid ten opzichte van dat land. Zal er sprake zijn van een wisselwerking die ook betekenis zal hebben voor de Marokkaanse samenleving?

Het ontbreken van zo'n nuttige functie was, aldus de regering, enige jaren geleden reden het culturele verdrag met de republiek Zuid-Afrika op te zeggen. Het mag bekend zijn dat ook de RPF het apartheidsbeleid van de Zuidafrikaanse regering met kracht en overtuiging van de hand wijst en dat ook wij ons grote zorgen maken over de ontwikkelingen van de laatste maanden in Zuid-Afrika. In welk opzicht steekt Marokko daar nu zo gunstig bij af dat wij met dat land nu juist een cultureel verdrag gaan afsluiten?

Het is immers bekend dat ook Marokko het niet zo nauw neemt met de burgerlijke vrijheden, ook al haalt dat feit niet dagelijks de voorpagina's van onze kranten. Er is ook geen vrijheid van godsdienst, iets waaraan

Leerling

mijn fractie zeer zwaar tilt. Wat is nu de functie van een verdrag dat met Marokko zou moeten worden afgesloten? Of gaat het nu louter en alleen om een overeenkomst om Marokkaanse onderwijzers naar Nederland te laten komen?

Evenals bij andere fracties ligt ook bij de RPF het zwaartepunt van deze overeenkomst in artikel 5. In de schriftelijke voorbereiding is er al op gewezen dat een dergelijk artikel in oudere verdragen niet in die vorm voorkomt.

Daar dit artikel het onderwijs in Nederland betreft, is uiteraard waakzaamheid geboden. Onze grondwettelijke onderwijsvrijheid is zelfs op internationale schaal een unieke zaak, waarvoor de RPF volledig wil staan. Het onderwijs in Nederland is uitsluitend een zaak van het bevoegd gezag en in kwalitatieve zin van regering en parlement. Ook de vraag of kinderen van buitenlanders in ons land onderwijs in eigen taal en cultuur moeten krijgen, is een volstrekt Nederlandse zaak. Dat zullen de bewindslieden toch niet willen ontkennen. Is het overigens ook niet voornamelijk een Nederlands verschijnsel, dat zulk onderwijs inderdaad wordt gestimuleerd? Hoe ligt dat in andere landen met veel buitenlandse arbeidskrachten? Ik denk aan de Bondsrepubliek Duitsland. Is daar ook onderwijs in eigen taal en cultuur aan buitenlandse werknemers?

Mevrouw de Voorzitter! De fractie van de RPF heeft al meerdere malen aangegeven, dat het koesteren van de eigen taal en cultuur de noodzakelijke integratie en assimilatie tegenwerkt. Is het behoud van het cultureel besef niet voor alles een zaak van de ouders en het particulier initiatief? Graag hoor ik hierop een reactie. Overigens geldt naar onze opvatting die eigen verantwoordelijkheid van de ouders nog in sterkere mate voor het zogenaamde remigratie-onderwijs. Wij zijn dan ook blij, dat de regering wat dit aspect van het onderwijs betreft, haar medewerking en bemoeienis beperkt tot het afstaan van lokaliteiten.

Het is onze vaste overtuiging, dat het reguliere onderwijs zich primair dient te richten op goede beheersing van de Nederlandse taal en inzicht in de maatschappelijke verhoudingen in ons land. Het belang daarvan wordt opnieuw onderstreept door het gegeven, dat allochtonen weinig succes hebben op de lerarenopleiding

vanwege onvoldoende beheersing van het Nederlands. Is er niet alle aanleiding prioriteit te geven aan de taalbeheersing en zo de achterstands-situaties effectief te bestrijden?

De onderhavige overeenkomst met Marokko legt de Nederlandse en de Marokkaanse overheid wederzijds verplichtingen op. In hoeverre zullen hieruit nieuwe verplichtingen voor het Nederlands onderwijs voortvloeien? Leidt het verdrag voor het bijzonder onderwijs tot extra verplichtingen inzake onderwijs in de Marokkaanse taal en cultuur?

Over de consequenties van het verdrag gesproken: tijdens het interpellatiedebat in februari 1983 werd inwerkingtreding als nogal urgent gepresenteerd. Nu zijn er inmiddels tweeënehalf jaar verstreken sinds die ondertekening. Welke zaken zijn daardoor nu echt opgehouden? Juist de Marokkaanse overheid zou in 1983 erg hebben gehecht aan een spoedige totstandkoming.

Toch is ook daar de parlementaire goedkeuring – of wat daarvoor moet doorgaan – niet op korte termijn gevolgd. Hoe moet ik dit met elkaar rijmen?

Mevrouw de Voorzitter! Staatssecretaris Van Leijenhorst verwachtte begin 1983 een verdubbeling van het aantal Marokkaanse leerlingen na 10 jaar, namelijk van 14 000 naar 28 000. Zijn die inzichten inmiddels gewijzigd door de verminderde instroom wegens gezinshereniging? Is de kwantitatieve behoefte aan werving van leerkrachten in Marokko daarmee tevens verkleind?

Mevrouw de Voorzitter! Culturele verdragen met Islamitische landen acht de RPF in het algemeen een hachelijke zaak. Artikel 5 van de onderhavige overeenkomst staat bovendien op gespannen voet met de grondwettelijke onderwijsvrijheid. Om die reden heeft mijn fractie grote bezwaren tegen het goedkeuren van de overeenkomst, zoals die ons nu wordt gepresenteerd.

□

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP): Voorzitter! Het cultureel verdrag tussen Nederland en Marokko lijkt de EVP geen goede zaak. De politieke en sociale situatie in Marokko is beslist niet rooskleurig. Er zijn politieke gevangenen, er wordt gemarteld, en dat gebeurt niet incidenteel maar systematisch. Het sluiten van een cultureel verdrag met een land als Marokko zal het aanzien van Nederland, als pleitbezorger van

mensenrechten, waar ook ter wereld geen goed doen, ten nadele van hen, voor wie Nederland in de toekomst de handschoen zal opnemen.

Marokko zou zelf aan dit verdrag prestige kunnen ontleen en er een stille aanmoediging in kunnen zien door te gaan met gevoerde martelpraktijken, het gevangen nemen en houden van politieke tegenstanders. Hebben de bewindslieden zich werkelijk verdiept in wat daar in Marokko op politiek en sociaal opzicht gebeurt? Het moet voor hen toch niet zo moeilijk zijn aan actuele informatie te komen.

Wanneer de regering volhardt in haar besluit tot een cultureel verdrag met Marokko, dan wordt niet alleen het Nederlands aanzien geschaad, maar wordt bovendien aan een land als Marokko, waar mensenrechten worden geschonden, de mogelijkheden geboden om de kwalijke respresieve beïnvloeding naar het Nederlandse onderwijs toe uit te breiden.

Er treden echter niet alleen kwalijke gevolgen op op het terrein van de mensenrechten. Naar mijn mening zou dit tevens het onderwijs aan Marokkaanse kinderen er niet beter op maken. Hebben de bewindslieden bij voorbeeld de garantie dat de straks naar Nederland uitgezonden Marokkaanse leerkrachten over voldoende vaardigheden beschikken met betrekking tot de Nederlandse taal en cultuur en het Nederlandse onderwijs? Immers, naarmate Marokkaanse leerkrachten zelf beter de weg weten en zich thuis voelen in onze Nederlandse samenleving, zijn zij beter in staat om de eigen taal en cultuur aan hun Marokkaanse leerlingen over te dragen. Dit zal het welbevinden van de Marokkaanse kinderen bevorderen, hetgeen toch een zeer belangrijk aspect is.

De EVP voelt meer voor de suggestie van staatssecretaris Van Leijenhorst die erop is gericht, de nodige Marokkaanse leerkrachten in Nederland op te leiden. Daarmee zou de kwaliteit van het onderwijs veel beter kunnen worden gewaarborgd. Ook zouden bij die werkwijze al langer hier verblijvende Marokkanen zich beter kunnen inleven in de specifieke problemen, waarmee Marokkaanse kinderen in Nederland te maken krijgen, dan Marokkanen die regelrecht uit Marokko komen. Als deze werkwijze zou worden gekozen, zou een cultureel verdrag niet eens nodig zijn.

Mevrouw de Voorzitter! Het zal wel duidelijk zijn dat de EVP het cultureel verdrag met Marokko afwijst. Het

Ubels-Veen

hangt van de beantwoording door de bewindslieden af, of ik in tweede instantie met betrekking tot deze kwestie een uitspraak van de Kamer zal vragen.

Staatssecretaris **Van Eekelen:** Mevrouw de Voorzitter! Ik wil de Kamer gaarne mijn waardering betuigen voor deze discussie die ik in het algemeen als buitengewoon constructief heb ervaren. Ik ben ook blij dat de schriftelijke voorbereiding – ik geef toe dat deze veel tijd heeft genomen – er toch toe geleid heeft dat een aantal fracties hun oorspronkelijke standpunten hebben aangepast. Ik meen dat dit op zichzelf al een belangrijk winstpunt is.

Voordat ik op de vragen, die op mijn terrein liggen, inga maak ik enkele algemene opmerkingen. Ik doe dit mede in het licht van een opmerking van de heer Van Ooijen die zich afvroeg wat de uitgangspunten van de regering zijn voor het sluiten van culturele akkoorden.

Wij leggen sterk het accent op de samenwerking met de Westeuropese landen, met name de EG-landen. Uit de voortgangsnotitie over de culturele betrekkingen blijkt dit ook. Met deze landen zijn wij via een veelheid van betrekkingen verbonden. Deze betrekkingen zijn in het algemeen van wezensbelang voor de Nederlandse samenleving, voor onze welvaart en voor ons welzijn. In deze optiek hebben wij kort geleden nog een cultureel akkoord met Portugal gesloten. Dit zal de Kamer worden aangeboden.

Daarnaast hebben wij bepaalde verplichtingen in het kader van de Oost-West verhouding. Daar is ook op gewezen in het kader van de akkoorden van Helsinki. Er zijn ook relaties met communistische landen waarin wij van onze kant behoefte hebben aan een juridisch kader om culturele activiteiten in te kunnen ontwikkelen. Zonder een dergelijk kader is dit moeilijker. Vervolgens zijn er landen waarvan een belangrijk deel van hun bevolking in Nederland leeft. Marokko is daarvan een voorbeeld.

Een laatste categorie zijn de landen waarmee wij bijzondere banden hebben – ik denk aan Indonesië – of waarvan wij vinden dat een bijzondere culturele relatie daarmee wenselijk is. Om twee redenen is India daarvan een voorbeeld.

Het gaat om een specifiek cultuurgebied waar wij traditioneel-wetenschappelijk belangrijke contacten mee hebben. Tevens hebben wij met dit land een integrale ontwikkelingsrelatie. Hierbij kan zeker de culturele dimensie niet worden gemist.

Ik heb nu in hoofdlijnen de vier categorieën landen genoemd waarmee wij culturele akkoorden hebben gesloten. Ik voeg hieraan toe dat, wat dit kabinet betreft, wij aan het einde van de serie culturele akkoorden zijn gekomen. In ieder geval sluiten wij geen nieuwe culturele overeenkomst meer, tenzij daarbij van tevoren zorgvuldig is bekeken of de financiële middelen daarvoor aanwezig zijn. Het verdrag met India is mede uit dien hoofde op een laat tijdstip getekend. Naar mijn mening waren aanvankelijk de financiële middelen onvoldoende, maar nu is daarvoor ruimte ontstaan.

Na de Turkse bevolkingsgroep is de groep Marokkanen de grootste in Nederland. Er zijn meer dan 100.000 Marokkanen in Nederland woonachtig. Te zamen vormen zij ongeveer 20% van de in Nederland wonende buitenlanders. Om die reden is de totstandkoming van een culturele overeenkomst met Marokko oppor-

tuun. Marokko zelf heeft naast culturele overeenkomsten met Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië ook culturele overeenkomsten met landen als België, het Verenigd Koninkrijk, de Duitse Bondsrepubliek, Oostenrijk, Denemarken en Zweden. Wij vinden dat Nederland hierbij niet mag achterblijven.

Waarom is dan een cultureel verdrag nodig? Ten behoeve van de heer Leerling merk ik op dat dit nodig is voor een verbreding van de kennis van elkaars samenleving. Dat is steeds het uitgangspunt bij een cultureel akkoord, ook al is die culturele samenleving heel anders geaard dan de onze. Het gaat hierbij om samenleving, taal en cultuur in samenhang met de zorg voor het onderwijs in de eigen taal en cultuur. Het beleid dat wordt gevoerd om de culturele betrekkingen te versterken met landen waaruit in Nederland woonachtige culturele minderheden afkomstig zijn, is dan opnieuw bepalend.

Daarom benadruk ik nog eens dat het hier niet gaat om een 'aangekleed' onderwijsakkoord. Dit staat ook in de desbetreffende stukken. Het gaat om een culturele overeenkomst waarvan de artikelen met betrekking tot

uitwisseling en contacten op onderwijsgebied wat meer reliëf hebben gekregen. Dit is trouwens ook het geval bij de culturele overeenkomst met Spanje en bij de onlangs gesloten culturele overeenkomst met Portugal. Het gaat tevens om een culturele overeenkomst waarin de mogelijkheden voor culturele uitwisseling en contacten breed zijn aangezet, gezien ook het hiervoor geschetste beeld.

Sluiting van de voorliggende overeenkomst met Marokko wordt noodzakelijk geacht in het kader van het streven naar nauwere culturele banden met de Arabische regio. Naar aanleiding van een opmerking van de heer Van der Vlies kan ik dan ook meedelen dat er zowel op cultureel als op wetenschappelijk gebied in Nederland een toenemende belangstelling voor de Arabische wereld is te constateren.

De heer Van Ooijen stelde een vraag over het wel of niet remigreren. Ik ben het met hem eens dat de remigratieproblematiek een heel aparte is. Dit punt is in de stukken alleen door ons aangestipt omdat er in de Kamer vragen over waren gesteld. Wij moeten ons nu op het standpunt stellen dat er een cultureel akkoord moet komen met daarin een onderwijsparagraaf.

Die onderwijsparagraaf zal in beide situaties van nut zijn: blijven de mensen hier, dan wordt de overgang naar het Nederlandse cultuurpatroon vergemakkelijkt, met name ten aanzien van de ouders en het gezin, en gaan zij weg, dan hebben zij de aansluiting met hun eigen cultuur nog en zal de terugkeer worden vergemakkelijkt. Ik geloof niet dat wij ons wat dat betreft erg op een filosofisch-politieke lijn behoeven te begeven.

Ik dank mevrouw Andela-Baur en de heer Dijkstal voor hun analyse van de overeenkomst. In dat verband kan ik elk woord van hen overnemen. Ik ben de heer Mik erkentelijk voor de wijze waarop zijn standpunt is geëvolueerd na zijn aanvankelijk nogal afwijzende opstelling.

De heer Schutte heeft een interessant citaat uit de geschiedenis naar voren gebracht. Daarmee toonde hij opnieuw aan hoe Michiel de Ruyter zijn mannetje stond, zelfs wanneer hij niet op zijn schip was. Ik ben best wel blij met deze verwijzing naar de geschiedenis, omdat de gemeenschappelijke aspecten van de geschiedenissen uitermate belangrijk zijn. Ook tijdens een gesprek in

Van Eekelen

Marokko, dat overigens meer handelde over de relaties tot de EG, is mij duidelijk geworden hoeveel belangstelling de historici aldaar hebben voor de Nederlandse archieven, die over noordelijk Afrika een rijke schat aan informatie bevatten.

De heer Schutte heeft gevraagd waarom Marokko zo geïnteresseerd is in een cultureel verdrag. Mijns inziens is het antwoord al gelegen in de lijst van landen waarmee Marokko reeds verdragen heeft gesloten. Uit eigen ervaring kan ik hieraan toevoegen: de zeer grote oriëntatie, in toenemende mate, op de Europese Gemeenschap. Misschien is het bekend, dat de koning van Marokko zelfs eens heeft gezegd, dat hij vond dat hij (zijn land eigenlijk Europeser was dan sommige landen die al lid waren van de Gemeenschap.

Ik denk weliswaar dat dit een overdrijving is, maar het geeft wel aan dat de relatie met Europa en met name het gevoel van een zekere culturele betrokkenheid in het land een grote rol spelen. Derhalve biedt een cultureel akkoord van ook onze kant goede mogelijkheden. Hierbij denk ik ook aan het uitdragen van onze politiek op andere terreinen.

De heer Van Ooijen heeft, zoals al eerder in deze Kamer, getuigd van een grote kennis van niet alleen de inhoud maar ook van de praktijk van de culturele akkoorden. Ik ben hem vooral dankbaar voor zijn opmerkingen over de mediaparagraaf. Anders dan de heer Ernsting doet voorkomen, verbindt de mediaparagraaf de Nederlandse omroepen namelijk tot niets. Ik ben blij dat het zinnetje is geciteerd waarin het gaat over rechtstreekse contacten. Wij bevorderen wel rechtstreekse contacten, maar wij leggen niets op. Als er dus rechtstreekse contacten gewenst worden, zijn wij bereid om die te bevorderen.

Het geeft bovendien een basis, die in veel culturele akkoorden door de Nederlandse media wordt gewaardeerd. Ik doel op een zekere kapstok waaraan men zijn activiteiten kan ophangen en waar men die kan ontwikkelen. Nogmaals – ik ben de heer Van Ooijen dankbaar voor zijn formulering – het is een normale clause en het verbindt de Nederlandse omroepen tot niets.

Verschillende geachte afgevaardigden hebben gevraagd waarom het zo lang heeft geduurd. Eerlijk gezegd,

geloof ik dat de reden was dat het een politiek gevoelige materie betrof. De interpellatie in deze Kamer, kort voor de ondertekening, was daarvan een bewijs. Wij hebben geprobeerd, deze materie zo zorgvuldig mogelijk te behandelen. Ook hebben wij geprobeerd na te gaan wat in de praktijk de implicaties zouden zijn van de verschillende bepalingen.

In de tussentijd zijn er veel contacten geweest. Ook de heer Dijkstal heeft contacten genoemd. Ook door de beide ambassades is heel nuttig werk verricht. Onze onderwijsattaché in Marokko, de heer Obdeijn, heeft uitermate nuttig werk verricht. Wij hebben dan ook echt de overtuiging dat deze zaak op een bevredigende en aanvaardbare wijze is geregeld en dat het goed loopt. De heer Van Leijenhof zal hierop natuurlijk nader ingaan ten aanzien van de onderwijsproblematiek.

De heer Leerling heeft gevraagd hoe het in andere landen is geregeld ten aanzien van Marokko. Het is daar een normale zaak dat onderwijs in de eigen taal wordt gegeven. Ik weet niet of hij wel eens in Berlijn is geweest. Men ziet daar hele 'getto's' van Turken, Marokkanen en Grieken. Men vormt daar een aparte gemeenschap. Ik zou zo iets niet willen bevorderen, maar het is wel een uiting van het feit dat ieder land zich toch verplicht voelt om de mensen de mogelijkheid te geven zich in hun eigen taal en cultuur te ontwikkelen.

De heer Van Ooijen heeft nog gevraagd waar de tekst van de overeenkomst verschil vertoont met de tekst die veelal in dergelijke overeenkomsten wordt gebruikt. Ik wijs er allereerst op dat dit culturele verdrag, evenals andere recente culturele verdragen, uitgaat van een ruimer cultuurbegrip, van een breder spectrum van culturele activiteiten dan de wat oudere verdragen. Dit is echter een algemeen aanvaarde ontwikkeling, die aanvankelijk is begonnen bij de Unesco en die internationaal, ook in Nederland, ingang heeft gevonden. In de culturele betrekkingen in het algemeen is toch het inzicht tot stand gekomen, dat het bij de presentatie van de cultuur gaat om een beeld van de samenleving in haar geheel en niet van de kunst alleen.

In artikel 3, het 'beurzenartikel', zijn speciaal de stagebeurzen op het gebied van de lerarenopleiding ingevoerd ten einde enige onderwijsbijstand mogelijk te maken. En dan

kom ik op het opnemen van een artikel over het onderwijs in eigen taal en cultuur. Dat spreekt voor zichzelf. Collega Van Leijenhof zal daarop nader ingaan.

De heer Dijkstal en de heer Willems hebben iets gevraagd, wat in de memorie van antwoord eigenlijk al uitdrukkelijk is gezegd. Dat is namelijk dat het sluiten van een cultureel akkoord geen goedkeuring van of zelfs sympathie voor het regime of bewind in het betrokken land inhoudt. Ook andere sprekers hebben dit nog eens duidelijk gezegd. Ik wil ook met klem herhalen dat uit het feit dat met een bepaald land een overeenkomst wordt gesloten, niet de conclusie kan worden getrokken dat zulks een goedkeuring inhoudt van het in dat land geldende regime c.q. van het aldaar heersende politieke stelsel of dat de ogen worden gesloten voor bepaalde feiten.

Ware dit wel het geval, dan zouden, zoals de heer Van Ooijen heeft opgemerkt, tal van thans bestaande culturele overeenkomsten, onder andere met landen in het Oostblok, nimmer gesloten kunnen zijn dan wel per ommegaande dienen te worden opgezegd. Het is heel goed mogelijk dat met een bepaald land alleen maar een overeenkomst wordt gesloten, omdat het noodzakelijk wordt geacht om voor een bepaald onderwerp een juridisch kader te scheppen door middel van een overeenkomst. Dit geldt echter niet in het geval van Marokko.

Er zijn in dit geval wezenlijke belangen die, ook inhoudelijk, pleiten voor dit akkoord met Marokko.

De heer Dijkstal heeft vervolgens gevraagd of Marokko de overeenkomst al heeft geratificeerd. Het antwoord op die vraag luidt 'neen'. Van onze kant zal daarvoor enig begrip moeten bestaan.

Het verdrag dat nu aan de orde is, stuit bij de Marokkaanse regering niet op problemen. Het is door de regering aldaar goedgekeurd. Zodra wij de overeenkomst hebben geratificeerd – wij moeten erkennen dat wij het waren die er aarzelend tegenover stonden – zal het in Marokko op de kortst mogelijke termijn worden goedgekeurd. Er bestaan bovendien al akkoorden met België, de Bondsrepubliek Duitsland en de overige landen die ik al heb genoemd.

Ten slotte is er de opmerking van de heren Willems en Ernsting over de heer El Mouaden. Ik bevind mij wat dat betreft in een wat moeilijke

Van Eekelen

positie. De heer El Mouaden heeft enige tijd gevangen gezeten. De Kamer heeft hierover op 23 oktober een discussie gehad met de minister van Buitenlandse Zaken. Dat was overigens nadat de heer El Mouaden op 2 oktober was vrijgelaten. In de stukken is gesteld dat de situatie onduidelijk was. Ik geloof oprecht dat de situatie onduidelijk was. Toen ik in december in Marokko was, heb ik namelijk van Marokkaanse kant heel andere gegevens over de toedracht verkregen.

Ik geef overigens toe dat dit niet op officiële wijze is gebeurd. Het rapport waarover nu is gesproken door de afgevaardigden, ken ik niet. Het is mij nimmer aangeboden. Vandaar dat ik heb gezegd dat ik mij in een wat moeilijke positie bevind om erop te reageren. Ik had overigens zelf de indruk dat de zaak achteraf gezien op een redelijke manier was afgewikkeld. Ik herhaal echter dat mij niets bekend was over martelingen en dergelijke. Wanneer ik het rapport door tussenkomst van de afgevaardigden of op een andere manier overhandigd krijg, zal ik mij er uiteraard gaarne in verdiepen.

De vergadering wordt van 17.33 uur tot 19.30 uur geschorst.

Voorzitter: Dolman

Staatssecretaris **Van Leijenhorst:** Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mij allereerst graag aansluiten bij de woorden van mijn collega van Buitenlandse Zaken waar hij sprak over de grondige wijze waarop met elkaar van gedachten is gewisseld in de schriftelijke behandelingen. Ik sluit mij ook aan bij zijn opmerking, dat vele leden van deze Kamer zich hebben kunnen vinden in de uitleg van de uitgangspunten van het beleid.

In dit verband wil ik met nadruk noemen, dat uitgangspunt van de samenwerking in het culturele verdrag op het gebied van het onderwijs de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van scholen met betrekking tot de invulling van het leerplan en met betrekking tot de benoeming van leerkrachten is. Ik zeg dit met nadruk, omdat dit nogal ter sprake is gekomen. Het spijt mij, dat nog niet alle leden overtuigd zijn van die uitgangsstelling en om die reden stel ik er prijs op dit nog eens te onderstrepen.

Mijnheer de Voorzitter! De opmerkingen van de Kamer hebben voor

het grootste deel betrekking op het probleem van het tekort aan Marokkaanse leerkrachten voor het onderwijs in eigen taal en cultuur en op de vraag hoe daarvoor een oplossing is te vinden. Laat ik nog eens in hoofdlijnen uiteen mogen zetten hoe mijn beleid ter zake is.

Uitgangspunt is dat er een tekort bestaat aan Marokkaanse leerkrachten. Daarover bestaat geen discussie. Op de vraag hoe groot het tekort is, kom ik dadelijk terug. Om dit tekort op te lossen, heb ik reeds eerder drie wegen aangegeven. In de eerste plaats is er de opleiding via de pedagogische academies voor het basisonderwijs, de PABO. Voorts is er de weg van werving in Marokko en in de derde plaats is er de mogelijkheid in bijzondere gevallen van opleiding via een aparte cursus OETC in Nederland. De heer Willems ging daarin het verst; hij vroeg om een aparte opleiding OETC voor buitenlandse leerkrachten.

Mijnheer de Voorzitter! Laat ik heel duidelijk stellen, dat de eerste weg mijn voorkeur heeft. Marokkaanse studenten die de PABO hebben doorlopen, acht ik het meest geschikt om aan het OETC vorm te geven. Zij zijn als groepsleerkrachten het best in staat om het onderwijs in eigen taal en cultuur werkelijk te integreren in het overige onderwijs. Daarmee wordt namelijk een van de belangrijkste problemen die zich voordoen bij het huidige onderwijs in eigen taal en cultuur opgelost, namelijk dat het vak te zeer geïsoleerd staat ten opzichte van het overige onderwijs. Ik moge in dit verband verwijzen naar het inspectierapport ter zake van twee jaar geleden.

Ik hoop in een beleidsnotitie 'Scholing buitenlandse leerkrachten voor onderwijs in eigen taal en cultuur', waarin zowel het voortgezet onderwijs als het basis- en speciaal onderwijs ter sprake komt hierop dieper in te gaan. Deze notitie zal de Kamer in oktober worden toegezonden. Wat betreft deze voorkeur heb ik mij naar mijn mening dus aangesloten bij hetgeen door mevrouw Andela is opgemerkt.

Om de deelname van Marokkaanse en ook andere buitenlandse studenten van de PABO te bevorderen, heb ik een tweetal maatregelen genomen: allereerst een voorschakelcursus ingericht voor studenten die worden voorbereid op het volgen van een lerarenopleiding en ten tweede stel ik aan de PABO faciliteiten ter beschikking om deze studenten extra te

begeleiden. Ondanks deze maatregelen moet ik tot mijn spijt constateren, dat het aantal Marokkaanse studenten in de PABO nog laag is. Het gaat om een getal kleiner dan tien, weliswaar wel een paar meer dan het vorige jaar. Het spreekt voor zich, dat op deze wijze het tekort moeilijk kan worden ingelopen.

De vraag is nu of het geven van meer voorlichting, zoals de geachte afgevaardigde mevrouw Andela vroeg, een oplossing vormt in dit verband. Ik heb de indruk, dat het voldoende bekend is dat er een voorschakelcursus aan de PABO bestaat. Ik ben wel bereid nog eens na te gaan of hierover twijfel bestaat. Indien die twijfel gerechtvaardigd is, zal ik in de media deze opleidingsmogelijkheid nog eens onder de aandacht brengen.

Ik wil in dit verband echter ook op de keerzijde wijzen. De indruk moet ook weer niet gewekt worden alsof het doorlopen van de PABO een eenvoudige zaak is. Men moet namelijk de Nederlandse taal goed beheersen wil de opleiding met succes worden afgerond. Bij veel potentiële studenten is die beheersing onvoldoende. Ik heb de indruk dat dit ook een reden is voor sommigen om zich niet in te schrijven. Bij de voorlichting moet dit aspect ook niet verwaarloosd worden. Wel verwacht ik, dat in de komende jaren het aantal Marokkaanse studenten aan de PABO zal toenemen vooral omdat toch steeds meer Marokkaanse leerlingen HAVO en VWO gaan volgen en dus zullen doorstromen naar de PABO.

Zoals gezegd zullen deze studenten, als zij de PABO afgerond hebben, nog een applicatiecursus moeten volgen. In de notitie 'Scholing van leraren voor onderwijs in eigen taal en cultuur' zal ik op de opzet van deze applicatiecursus verder ingaan. Al met al, mijnheer de Voorzitter, staat echter vast dat langs deze weg van de PABO slechts in geringe mate een bijdrage kan worden geleverd – althans voorlopig – aan de oplossing van het tekort aan leraren OETC.

Met deze constatering is het noodzakelijk te zoeken naar andere oplossingen. In beginsel zijn er dan nog twee mogelijkheden: of Marokkanen worden opgeleid in Nederland via een afzonderlijk scholingprogramma tot leerkracht OETC of leerkrachten worden gewonnen in Marokko zelf. Daarmee kom ik op de vraag, die met name door de heer Willems is gesteld, over de aparte

Van Leijenhorst

opleiding voor buitenlandse leerkrachten voor het geven van onderwijs in eigen taal en cultuur. Mijnheer de Voorzitter! Ik voel niets voor een aparte opleiding. Ik zal daarvoor de redenen geven.

In de eerste plaats vind ik dit strijdig met de integratiedachte. Ik sprak reeds over de geïsoleerde positie die leerkrachten OETC innemen in de scholen. Leerkrachten moeten geïntegreerd worden in het gehele schoolgebeuren en optimaal kunnen meedraaien in het team. Ik denk ook dat een opleiding aan de PABO's de status van deze leerkrachten binnen het primaire onderwijs verbetert.

Op de tweede plaats ga je een nieuwe initiële opleiding in het leven roepen – dus een structurele voorziening creëren – waaraan specifieke eisen gesteld moeten worden; eisen waaraan nu niet voldaan kan worden. Er zijn geen goede leerprogramma's, er zijn geen gekwalificeerde opleiders. Moeten wij dan die gekwalificeerde opleiders uit Marokko halen? Ik denk dat dit niet de wens kan zijn van degenen die een voorstel voor een dergelijke aparte opleiding doen.

Op de derde plaats biedt dit geen oplossing voor de korte termijn.

Er is namelijk ook tijd voor nodig om een dergelijk instituut op te zetten. Het gaat er nu juist om, op korte termijn een oplossing te vinden. Daarbij moet ook de vraag onder ogen worden gezien, of het opleiden van leerkrachten voor OETC – een vakopleiding – op de langere termijn ten gunste kan zijn van de leerkrachten die het betreft. Het is namelijk onzeker, in welke mate dit onderwijs op langere termijn zal worden gevraagd. Ik kom straks terug op de getallen, zoals ik al heb gezegd.

In de vierde plaats merk ik op, dat die aparte opleiding er alleen zou komen voor Marokkaanse leerkrachten. Aan Spaanse, Italiaanse, Griekse en Turkse leerkrachten is namelijk geen gebrek. Het is de vraag, in hoeverre het verstandig is om dit deelprobleem met betrekking tot OETC langs deze weg op te lossen.

Ten slotte merk ik op, dat ook budgettaire redenen het moeilijk maken om deze weg op te gaan.

Wat is er hier in Nederland wel te doen om voor dit korte-termijnprobleem een oplossing te vinden? Mevrouw Andela en de heren Dijkstal en Van Ooijen zijn hierop uitvoerig ingegaan. Ik heb goed naar de

geachte afgevaardigden geluisterd, toen wij de beleidsnotities Onderwijs in eigen taal en cultuur en Opleiding buitenlandse leerkrachten bespraken en toen wij debatteerden over het wetsvoorstel dat het onderwijs in eigen taal en cultuur in het lager onderwijs regelde. Hoewel ik toen heb gesteld dat ik alleen in zeer bijzondere individuele gevallen bereid was om personen met een HAVO-, VWO- of vergelijkbare opleiding op te leiden tot OETC-leerkracht, heb ik thans gekozen voor een wat bredere benadering.

Van het aantal mensen dat zich heeft aangemeld voor de CITO-toets, hebben 15 personen deze toets met goed gevolg afgelegd. Dit getal was tijdens de schriftelijke behandeling nog niet bekend. Ik zeg dit met name tegen de heer Van Ooijen, die sprak van de koe en het touw. Nu komt dus de aap uit de mouw. Ik wil hierbij onderstrepen, dat het gaat om voldoende kennis van het Nederlands. Wil men een dergelijke cursus met vrucht kunnen volgen, dan moet er een minimumniveau qua kennis van het Nederlands aanwezig zijn. Dit is dan ook de reden waarom niet meer dan 15 personen tot deze cursus konden worden toegelaten.

Mijnheer de Voorzitter! De conclusie is dus, dat de PABO's een te gering aantal leerkrachten voor OETC leveren en dat ook de noodmaatregel, wil aan de kwaliteit van het onderwijs worden voldaan, daarbij geteld ook niet voldoende leerkrachten daaraan toevoegt. Wij worden dan voor de vraag gesteld: willen wij in Nederland op alle plaatsen waar daarom gevraagd wordt OETC geven, dan moeten daarvoor leerkrachten in Marokko worden geworven.

De heer **Willems** (PSP): De staatssecretaris vergeet volgens mij om één schakel te vermelden: de beperkte mogelijkheden om voor die CITO-toets in te schrijven. Als daaraan op ruime schaal bekendheid was gegeven, als er 200 kandidaten waren geweest van wie er 100 door de toets waren gekomen, zouden die 100 dan door u voor die cursus zijn toegelaten? Of is de capaciteit van die zogenaamde eenmalige cursus bewust heel beperkt gehouden? Is daarom die werving dus noodzakelijk gebleken?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Mijnheer de Voorzitter! Ik zal straks nader terugkomen op de noodmaatregel. Aan de hand van het bestand dat bekend was, is men zeer zorgvul-

dig te werk gegaan. Sinds jaren bestaan veel contacten tussen een groot aantal Marokkanen die in vroeger jaren getracht hebben om een opleiding te volgen, en het departement. De mensen die in het bestand zaten zijn allemaal aangeschreven en hebben de mogelijkheid gekregen, de CITO-toets af te leggen.

De heer **Ernsting** (CPN): Hoeveel waren er aangeschreven?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Uit mijn hoofd zeg ik: circa 60.

Wij moeten ons nu afvragen wat men wil: of niet overall waar dat gevraagd wordt onderwijs geven in eigen taal en cultuur, of het werven van leerkrachten in Marokko. Werving van buitenlandse leerkrachten geschiedt overigens al jaren. De heer Obdeijn, tot voor kort onderwijs-attaché in Marokko, heeft daarbij bijzonder goede diensten verleend.

In het cultureel verdrag is erin voorzien om ter zake een extra handreiking te doen. Ik zie wel nadelen, zoals die door de heer Van Ooijen zijn opgesomd. Deze nadelen gelden natuurlijk voor alle leerkrachten, of zij nu wel of niet met gebruikmaking van het cultureel verdrag worden geworven. Je moet echter ook de voordelen niet uit het oog verliezen. In de eerste plaats kunnen wij op deze wijze, via een goede selectie, zeer gekwalificeerde leerkrachten krijgen, mensen die onderwijservaring hebben, die in hun opleiding de nodige pedagogisch-didactische vorming hebben genoten.

De heer **Mik** (D'66): Dat ben ik helemaal met u eens. U voerde echter zoëven aan dat de hier aanwezige Marokkaanse leraren het voordeel hebben dat zij het Nederlands beheersen. Hoe zit dat nu met die andere groep?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Daarmee kom ik toe aan mijn tweede punt: daarnaast wordt getracht om, zodra deze leerkrachten in Nederland komen, via een stoomcursus deze mensen het Nederlands goed te laten leren. De cursus die inmiddels is gehouden, waarbij de bedoelde leerkrachten onderwezen zijn in het Nederlands en in het Nederlandse onderwijssysteem heeft, voor zover mij bekend, bijzonder goed aan de verwachtingen voldaan. Dat betekent overigens niet dat men klaar is: daarna zal men de applicatiecursus moeten volgen om bevoegd te worden, onderwijs te geven in de eigen taal en cultuur.

Van Leijenhorst

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Kunt u ook zeggen, wat de kosten zijn van deze stoomcursus plus een applicatiecursus, in vergelijking met de andere stoomcursus die u zoëven te duur vond?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Door mij wordt veel belang gehecht aan de kwaliteit van het onderwijs. Zeker nu wij het onderwijs in de eigen taal en cultuur wettelijk hebben geregeld, mag verwacht worden dat, zoals dat in de andere leergebieden ook het geval is, kwalitatief verantwoord onderwijs wordt gegeven. Daarom worden de beste leerkrachten zo mogelijk geworven in het land waar de kinderen vandaan komen.

Een ander punt is dat, als een apart instituut in het leven wordt geroepen, dit niet voor een paar jaar gebeurt. Dit betekent dat structureel een opleiding wordt gecreëerd voor leerkrachten voor het onderwijs in de eigen taal en cultuur. Ik vraag mij af of de kosten daarvan lager zullen zijn dan van hetgeen ik heb voorgesteld.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Ik zou best op dit punt cijfers willen zien. Wellicht kan dat op een later tijdstip gebeuren. In de jaren '50, toen ik op de kweekschool zat, waren er tegelijkertijd tal van spoedcursussen voor mensen die niet in het onderwijs hadden gewerkt, om hen te bekwalmen en zo de vacatures in het onderwijs te laten vervullen. Dat was een éénjarige, niet-permanente cursus, die uitsluitend was bedoeld om aan de behoefte aan leerkrachten op dat moment te voldoen. Waarom zou dat nu niet kunnen?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Op de financiële gegevens kom ik graag terug in de notitie die de Kamer zal ontvangen. Wil men kwalitatief verantwoord onderwijs geven, waarbij het ook gaat om groepsleerkrachten die het vakgebied geïntegreerd kunnen brengen binnen het gehele onderwijs, dan moet men de kant van een aparte opleiding mijns inziens niet op. Ik heb overigens ook nog andere bezwaren.

De heer **Willems** (PSP): Ik wil de staatssecretaris de gedachte ontnemen dat hij mijn verhaal als alibi kan gebruiken om de kosten op te voeren van de initiële cursus. Ik heb niet gepraat over een structurele initiële opleiding; ik heb gepraat over het voortzetten van deze stoomcursus, die het afgelopen jaar is gegeven, en dan wel op een betere basis

– over de criteria, duur en dergelijke kan men dan praten – zolang het tekort niet via de PABO's kan worden weggewerkt. Dat is niet structureel in de zin dat er de komende 20 jaar een nieuwe opleiding bijkomt; voor de komende jaren zullen wij deze cursus nodig hebben omdat de aanvoer via de PABO's vooralsnog, ook naar de verwachting van de staatssecretaris, onvoldoende zal blijken te zijn. Dat is dus niet structureel. Met zijn budgettaire argument blijft de staatssecretaris volgens mij nergens.

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Dit is een verhelderende opmerking. Ik begrijp nu van de heren Willems en Van Ooijen dat zij niet uit zijn op een aparte opleiding voor leerkrachten ter zake van het onderwijs in eigen taal en cultuur; zij zoeken dus een tijdelijke oplossing inzake het tekort van buitenlandse leerkrachten. Het gaat dan om de Marokkaanse bevolkingsgroep. Ik hoop daarop straks terug te komen.

De heer **Ernsting**: (CPN): De staatssecretaris heeft de drie alternatieven nagelopen die er zijn om het tekort weg te nemen. Het valt mij nu op dat de resultaten van de eerste twee alternatieven, dus de weg via de PABO's en de weg via de noodmaatregel, vrij exact zijn aangeduid in termen van resultaten; minder dan tien mensen hebben de PABO doorlopen. Uit de toevoeging van de staatssecretaris begrijp ik dat het er meer dan vijf zijn; het zijn er dus zes, zeven, acht of negen.

Van de 60 mensen die zijn aangeschreven voor de noodmaatregel hebben er 15 de CITO-toets doorlopen. Ten aanzien van de derde weg, namelijk de Nederlandse taal leren aan mensen die uit Marokko komen, vermeldt de staatssecretaris dat het resultaat aan de verwachtingen heeft voldaan. Kan hij wat betreft die derde weg even zo exact zijn als hij wat betreft de eerste en de tweede weg is geweest? Wat waren de verwachtingen en in hoeverre werd daaraan voldaan in kwantitatieve zin?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Berichten van de desbetreffende PABO hebben uitgewezen dat deze mensen met hun opleiding in Marokko bijzonder snel in staat zijn gebleken om zich de Nederlandse taal eigen te maken. Voordat men bevoegd verklaard kan worden, zal men echter nog de applicatiecursus onderwijs in eigen taal en cultuur moeten volgen. De vraag moet zelfs gesteld worden of wij op de

manier zoals tot dusverre wordt gedaan voort moeten gaan met het geven van onderwijs in de Nederlandse taal; de vraag is – in de scholingsnotitie zal ik hierop uitvoeriger ingaan – of wij niet moeten komen tot een soort opzet van stoomcursussen zoals voor genoemde leerkrachten het geval is.

De heer **Willems** (PSP): Het knelpunt in de vergelijking die de staatssecretaris zelf maakt heeft betrekking op de vraag of de beheersing van het Nederlands voor de Marokkaanse leerkrachten die in Marokko verworven is vergelijkbaar is met de eisen die hij stelt voor de mensen die in Nederland verblijven en ETC-onderwijs willen geven. Mijn indruk is dat in Marokko geworven leerkrachten zelfs als zij niet aan 5-HAVO voldoen maar misschien zelfs aan 1-HAVO wat betreft het beheersen van het Nederlands toch aangesteld worden en niet geweigerd kunnen worden; men zou dan namelijk teruggestuurd moeten worden. Het is geen eis op het moment dat men hier naartoe komt. Dat is het zwakke punt wat betreft die beheersing van de Nederlandse taal.

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Het gaat niet alleen om de mate waarin men het vak Nederlands beheerst. Het gaat er ook om – dat heb ik duidelijk onderstreept en vandaar mijn voorkeur voor een opleiding via de pedagogische academies – dat men een voldoende pedagogisch-didactische vorming krijgt. Die hebben deze Marokkaanse leerkrachten gehad. Er zijn voordelen en er zijn nadelen. Die heb ik ook onderkend. Het voordeel is in ieder geval dat men een brede pedagogisch-didactische vorming heeft genoten dat men wordt opgeleid als leerkracht en dat men brede ervaring in de scholen heeft.

Een voordeel is ook dat via deze regeling de rechtspositie van de leerkrachten duidelijk beter is dan voorheen. Zoals bekend, is voor deze leerkrachten als zij binnen een bepaalde tijd terugkeren naar Marokko, een benoeming aan een Marokkaanse school gegarandeerd.

De heer Dijkstal heeft gevraagd naar de omvang van het tekort en de mate waarin dat tekort kan worden opgeheven. Ten tijde van het verschijnen van de notitie opleiding buitenlandse leerkrachten werd het tekort aan Marokkaanse leerkrachten geraamd op 100. Dit tekort zou

Van Leijenhorst

jaarlijks met ongeveer 40 arbeidsplaatsen toenemen als gevolg van de groei van de Marokkaanse doelgroep en een gestage groei van het deelnamepercentage van Marokkaanse leerlingen aan het onderwijs in eigen taal en cultuur.

Nu moet gezegd worden dat deze prognose niet is uitgekomen. In februari van dit jaar is uit een enquête, gehouden onder alle scholen die in het bezit zijn van de faciliteit onderwijs in eigen taal en cultuur ten behoeve van Marokkaanse leerlingen, het volgende gebleken. Het tekort aan Marokkaanse leerkrachten bedroeg toen 43 volledige arbeidsplaatsen.

Men kan nu natuurlijk praten over een aantal onzekerheden die er zijn met betrekking tot prognosecijfers. Ik denk in dit verband aan de belangstelling die er zal zijn voor onderwijs in eigen taal en cultuur voor kleuters. Daar kan nog niet zo erg veel over worden gezegd, maar het kan een onduidelijkheid zijn met betrekking tot toekomstige prognosecijfers.

Zoals gezegd is door werving een belangrijk deel van het tekort weggewerkt. Het feitelijke tekort bedroeg op 1 januari van dit jaar dus nog 43 arbeidsplaatsen. In de periode tot 1 augustus jongstleden zijn weer 28 leerkrachten toegeleden en wel 17 via werving en 11 via de 'noodmaatregel', waarover ik straks nog wat zal zeggen. Het tekort voor de start van het nieuwe schooljaar bedroeg daarmee nog 15 arbeidsplaatsen. Met de ingang van het nieuwe schooljaar neemt dit tekort weer toe ten gevolge van de toename van het aantal leerlingen. Op grond van de verminderde toename in de afgelopen jaren, ga ik ervan uit dat een extra vraag van ten minste 25 leerkrachten zal ontstaan.

Als wij dit voegen bij het resterende tekort van 15 ontstaat er een tekort van 40. Ik verwacht dat in de loop van het schooljaar 85/86 door werving weer circa 30 leerkrachten beschikbaar zullen komen. Aan het eind van het schooljaar 85/86 zal het tekort dan 10 formatieplaatsen bedragen. Als ik er voor schooljaar 86/87 weer van uitga dat het tekort zal groeien met 25 formatieplaatsen, kom ik op 1 september 1987 uit op een tekort van 35 leerkrachten. Als wij ervan uitgaan er in het schooljaar 86/87 weer 30 leerkrachten zullen worden geworven, waardoor op 1 augustus 1987 het tekort nog slechts 5 plaatsen zal bedragen – het tekort

is dan bijna weggewerkt – kunnen wij verwachten dat omstreeks 1988/1989 een evenwicht zal zijn ontstaan en dat het tekort dan zal zijn weggewerkt.

Ik kom nu terug op de noodmaatregel, waarop verschillende afgevaardigden zijn ingegaan. Mevrouw Andela sprak over de mogelijkheid van een nieuwe noodmaatregel. Laten wij nu eens uitgaan van een jaarlijkse groei van de behoefte met 25 plaatsen. Op grond daarvan zouden we moeten bezien of zo'n nieuwe noodmaatregel nog tot de mogelijkheden behoort. Niettemin wil ik de Kamer toezeggen de noodmaatregel te herhalen. Daarbij zal dan breder bekendheid worden gegeven aan deze mogelijkheid. In de scholingsnotitie zal ik daarop dieper ingaan. Het lijkt mij het beste telkenjare zo goed mogelijk de behoefte vast te stellen en mede aan de hand daarvan te bepalen in hoeverre die noodmaatregel noodzakelijk is.

De heer **Ernsting** (CPN): Begrijp ik goed dat deze toezegging betrekking heeft op het voorzien in de behoefte, nadat de werving heeft plaatsgevonden? Met andere woorden, de staatssecretaris is bereid nog een noodmaatregel te treffen voor de behoefte die na werving nog resteert?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Ik constateer dat reeds vóór de sluiting van dit verdrag werving heeft plaatsgevonden. Werving heeft dus in een duidelijke behoefte voorzien. Dat geldt niet alleen voor Marokkaanse leerkrachten, maar ook voor Turkse, Spaanse, Italiaanse en anderen. Ik stel vast dat daarnaast een extra handreiking is geboden om scholen in staat te stellen snel in de behoefte te voorzien en tevens om zeer gekwalificeerde leerkrachten uit Marokko te betrekken. Daarin voorziet het cultureel verdrag met artikel 5.

Het lijkt mij namelijk goed te kunnen beschikken over leerkrachten die de nodige vooropleiding hebben en de Nederlandse taal voldoende beheersen om een opleiding tot OETC-leerkracht te kunnen volgen. Deze drie componenten: de opleiding via de pedagogische academies, de noodmaatregel en de werving moeten dan het tekort aan Marokkaanse leerkrachten kunnen opvangen.

De heer **Ernsting** (CPN): Dat heb ik wel begrepen. De staatssecretaris heeft zojuist een prognose gegeven

voor de jaren 1985/1986 en 1986/1987 waarin hij voor elk jaar al een werving van dertig mensen in Marokko heeft opgenomen. Hij heeft vervolgens gezegd, als dan nog een tekort bestaat hij bereid is die noodmaatregel opnieuw te treffen. Daaruit leid ik af dat het restant van de behoefte elk jaar via een noodmaatregel wordt opgelost, maar in zijn redenering komt de werving eerst.

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Ik heb de cijfers, die in de afgelopen jaren golden, gehanteerd. Die heb ik geëxtrapoleerd naar de komende jaren. Daarvan wil ik uitgaan. Ik wil hierbij ook onderstrepen dat hierbij ook is gedacht aan de wens van de ouders van deze kinderen. Ik heb ook te maken met de wensen van de schoolbesturen. Een deel van de schoolbesturen, en ook de grote steden, heeft een groot aantal leerkrachten uit Marokko betrokken. Bepaalde plaatsen in Nederland hebben dat gedaan volgens de procedure die in artikel 5 is genoemd en andere hebben dat buiten die procedure om gedaan. Die mogelijkheid blijft bestaan.

De heer **Ernsting** (CPN): De staatssecretaris veronderstelt nu een heel betoog achter mijn vrij nuchtere en feitelijke vraag. Het gaat er mij om dat hij de noodmaatregel dus niet ziet als een alternatief voor het geheel of een gedeelte van de werving. Dat is het punt waarom het draait.

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Omdat ik er van uitga dat hier niet voldoende potentieel gekwalificeerde leerkrachten gevonden kunnen worden om in de behoefte te voorzien.

Dat neemt niet weg, dat ik ruimere bekendheid wil geven aan de mogelijkheid om aan de toets deel te nemen. Als men het gewenste niveau heeft, zal men van de noodmaatregel gebruik kunnen maken.

Mevrouw **Andela-Baur** (CDA): Ik wil de vraag iets anders formuleren. Ik ben het eens met de staatssecretaris, dat de kwaliteit voor alles gaat. Gekwalificeerde mensen: uitstekend.

Nu gaat hij ervan uit, dat er 30 gekwalificeerde mensen in Marokko zullen worden geworven. Als ik het goed heb begrepen, is de noodmaatregel op dat cijfer gebaseerd. Hoe komt de staatssecretaris aan dat getal van 30 geworven docenten in plaats van 17?

Van Leijenhorst

Is hij, als er maar 17 worden geworven, bereid de noodmaatregel in eigen land twee keer toe te passen, opdat aan het gewenste aantal docenten kan worden gekomen?

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Ik meen, dat wij er het wijste aan doen volgend jaar aan de hand van de prognoses te bepalen, of een tweede noodmaatregel gewenst is. Ik wil wel toezeggen, dat indien uit de cijfers overduidelijk blijkt, dat zulks gewenst is en indien blijkt dat de noodmaatregel tot op dat moment aan de verwachtingen heeft voldaan – het gaat terecht om gekwalificeerde leerkrachten – een tweede noodmaatregel mogelijk is.

Mevrouw Andela-Baur (CDA): Ik herhaal mijn eerste vraag, waarop de staatssecretaris de stelling baseert, dat er geen 17, maar 30 mensen in Marokko zullen worden geworven.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Ik ga uit van de cijfers, die in de afgelopen jaren ter zake hebben gegolden. Er is sprake van een extrapolatie, een doortrekken van de lijn, zoals die in de afgelopen jaren naar voren kwam.

De heer Van Ooijen (PvdA): Toen was er geen stoomcursus?

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Wij komen steeds terecht bij de vraag, hoe wij gekwalificeerde leerkrachten krijgen. Wij vinden het van groot belang, dat in Marokko gekwalificeerde leerkrachten kunnen worden gevonden. Verder moeten wij de beste mogelijkheden benutten om hen zo goed mogelijk inzetbaar te maken voor onze scholen voor basisonderwijs en speciaal onderwijs.

De heer Willems (PSP): Ik wil af van dat gepraat over 10, 20 of 30 mensen. Het is te gek, dat wij hierover in dit debat zo gedetailleerd moeten praten.

De staatssecretaris maakte zoëven een vrij principiële opmerking, die in feite in strijd is met de rest van zijn betoog, namelijk dat iedereen die zich meldt en door de CITO-toets heen komt, geplaatst kan worden. Als er zich 40 geschikte kandidaten, die aan de criteria voldoen melden, dan is de werving daardoor overbodig. Geeft de staatssecretaris voorkeur aan de opleiding hier – ook al is het een noodmaatregel – of blijft hij vasthouden aan voortzetting van werving aldaar? Dat is de politieke

vraag, waarover wij spreken. De heer Van Ooijen heeft al gevraagd, waarom wordt uitgegaan van 30 mensen werven. De werving moet sluitpost van het beleid zijn en geen geëxtrapoleerd gegeven.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Ik heb te maken met de reële situatie, dat er een tekort is aan buitenlandse leerkrachten. Dat is in de afgelopen jaren ook gebleken. Tot ongeveer 1980 werden te lage eisen gesteld aan het niveau van de buitenlandse leerkrachten. Men weet hoe het gegaan is: van CRM naar Onderwijs. In 1980 hebben wij stringente eisen gesteld aan de kwaliteit van de opleiding. Het bleek toen, dat het tekort een hardnekkig probleem vormde. Bij de behandeling van de notitie over buitenlandse leerkrachten in het onderwijs heb ik toegezegd, dat ik voor uitzonderlijke gevallen de mogelijkheid wilde scheppen om degenen, die een HAVO- of VWO-vooropleiding hebben, in staat te stellen een applicatiecursus voor onderwijs in eigen taal en cultuur te volgen.

Duidelijk wil ik aangeven dat, als ik spreek over een noodmaatregel, de kwaliteit van het onderwijs moet worden gewaarborgd. Dit zal ook hier het geval moeten zijn. Ik zie het nog niet gebeuren maar wanneer blijkt dat deze mensen gekwalificeerde leerkrachten kunnen worden op basis van de toets, die zij hebben afgelegd, wil ik niet kinderachtig zijn; in dat geval moeten deze potentiële leerkrachten een kans krijgen.

Echter, ik stel niet alleen vast op welke wijze scholen leerkrachten voor onderwijs in eigen taal en cultuur aantrekken. Ik verwijs wat dit betreft naar de praktijk, die in de afgelopen jaren op dit gebied is ontstaan. Er is ook nog zo iets als de vrijheid van scholen en verder kan er worden gedacht aan de wensen van de ouders van de kinderen, die dit aangaat, waar het gaat om het aanstellen van leerkrachten.

De heer Willems (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Het is van tweeën één. Of de staatssecretaris meent dat de noodcursus tot een voldoende kwalificatie leidt om ETC-onderwijs te geven voor zover er een tekort is – dat is de inzet waarmee deze cursus beschikbaar is gesteld en men kan in dit verband tien of vijftig kandidaten toelaten – of hij vindt dat er geen sprake is van kwalificatie en wil op grond daarvan de groep beperken tot vijf of hooguit tien. De

vraag waar het hier om gaat is, of de bewindsman vindt of de werving gewoon moet worden doorgezet of niet. Natuurlijk zijn de scholen vrij om te handelen zoals zij dat willen. Of meent de staatssecretaris dat men hierin in Nederland moet voorzien. Als hij het laatste wenst, zal hij de capaciteit van de cursus moeten vergroten.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Mijnheer de Voorzitter! De heer Willems heeft het goed begrepen. Ik wil nog eens duidelijk onderstrepen dat onze eerste voorkeur is dat de leerkrachten via de pedagogische academies worden opgeleid. Gezien de kwaliteit die vereist is en de integratie die voor de leerkrachten maar ook voor het onderwijs in eigen taal en cultuur noodzakelijk is binnen het gehele onderwijs, geef ik de voorkeur aan volledig opgeleide leerkrachten. Dit betekent dat werving in de eerstkomende jaren niet buiten beschouwing gelaten kan worden. Daarnaast wil ik trachten via de noodmaatregel in de behoefte te voorzien, zoals ik al heb uiteengezet.

Mijnheer de Voorzitter! Het remigratie-onderwijs is erop gericht, de Marokkaanse kinderen bij terugkeer naar Marokko zo goed mogelijk te begeleiden, zodat zij naar het Marokkaanse onderwijs kunnen overstappen. De geachte afgevaardigde de heer Willems heeft uiteengezet dat dit onderwijs berust onder de volledige verantwoordelijkheid van de Marokkaanse autoriteiten. Het is derhalve niet mijn verantwoordelijkheid hiervoor middelen beschikbaar te stellen. Overigens blijkt voor remigratie-onderwijs geen of weinig zichtbare behoefte te bestaan. Ik ben het met de heer Mik eens die heeft opgemerkt dat hem een nadruk op remigratie-onderwijs bij vrijwillige terugkeer in het land van herkomst effectief lijkt.

De heer Dijkstal heeft naar de positie van de onderwijsattaché gevraagd. De wervingsprocedure staat los van de persoon van de onderwijsattaché. Er is in dit geval sprake van een functionele relatie. De onderwijsattaché is bij alle onderwijsaspecten inclusief de wervingsaspecten betrokken. De functie van de onderwijsattaché is niet per 1 juli 1985 opgeheven, doch de heer Obdeijn is van werkkring veranderd. Er is een nieuwe man benoemd.

De heer **Willems** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Staatssecretaris Van Eekelen heeft nogmaals uitvoerig betoogd wat voor hem de functie van een cultureel akkoord is. Hij benadrukte de opmerking dat het afsluiten van een cultureel akkoord niet mag worden gezien als een vorm van goedkeuring of sympathie met het heersende regime. Ik ben blij met de nadruk die deze staatssecretaris hierop legde. Het gaat mij echter om deze vraag. Zelfs al maken wij die relativering, is het dan opportuun en verstandig om op dit moment met dit land zo'n verdrag te sluiten? De staatssecretaris erkende met andere sprekers dat het beleid van dit land op gespannen voet staat met de Rechten van de Mens.

Tevens verkeert dit land op voet van oorlog met een ander land. Men moet dan met steekhoudende argumenten komen om dit culturele akkoord af te sluiten. Terecht merkte de staatssecretaris op dat, gelet op het feit hoe gevoelig deze materie bij de Kamer ligt, het antwoord op de vragen extra zorgvuldig is samengesteld. Naar mijn oordeel is dit akkoord niet noodzakelijk. Het belang ervan ligt duidelijk bij de Marokkaanse overheid en niet bij ons.

Alle gesignaleerde problemen kunnen worden opgelost zonder het afsluiten van een cultureel akkoord. Zelfs het werven van leerkrachten kan doorgaan zonder akkoord. Dit is gebleken in het verleden, zij het dat van de Marokkaanse autoriteiten een bepaalde inschikkelijkheid gevraagd wordt, bij voorbeeld wat betreft de mogelijkheid tot terugkeer naar het eigen Marokkaanse onderwijs. In het verleden werd dit streven door de Marokkaanse autoriteiten gedwarsboemd.

De staatssecretaris maakte een merkwaardige opmerking. Hij zei dat er geen culturele akkoorden meer worden gesloten, tenzij de noodzakelijke financiën beschikbaar zijn. Dat betekent dat er vanaf dit moment geen politieke criteria, maar louter financiële criteria zouden gelden om al dan niet culturele akkoorden af te sluiten. Het zal u duidelijk zijn dat wij niet het financiële criterium het belangrijkste vinden. Juist het politieke criterium is van belang.

Is het opportuun om door een cultureel verdrag een regime min of meer te legitimeren, terwijl wij daar absoluut geen behoefte aan hebben? Ons standpunt hierover was in eerste termijn heel duidelijk. Het feit dat de

staatssecretaris gesproken heeft over een volwaardig cultureel akkoord en niet over een 'aangekleed' onderwijsakkoord, sterkt ons in onze opvatting dat dit culturele akkoord niet wenselijk is en dat wij er geen behoefte aan hebben.

Ik ben erg geschrokken van de zeer sumiere wijze waarop de staatssecretaris is ingegaan op de zaak-El Amin El Mouaden. Keer op keer hebben wij daarnaar gevraagd, onder andere in het voorlopig verslag en via mondelinge vragen die ik aan de minister van Buitenlandse Zaken heb gesteld. Vervolgens zijn er nogmaals schriftelijke vragen gesteld omdat de beantwoording in de nota naar aanleiding van het eindverslag onduidelijk was. Ten slotte zegt de staatssecretaris dat hij van deze zaak niet zo veel weet en dat hij over martelingen nooit heeft gehoord. Ik vind dat ongehoord. Over deze zaak is in alle kranten uitvoerig informatie verschenen.

De betrokkene heeft samen met zijn onderwijsvakorganisatie hierover een persconferentie georganiseerd. Er is nota bene een vertrouwelijk rapport van de onderwijsattaché uit Marokko aan de regering ter kennis gebracht. Er is in de Kamer zo vaak naar gevraagd. In het rapport van de onderwijsvakorganisatie ABOP worden onder andere de martelingen en de wijze waarop de betrokkene door de geheime dienst in Marokko is verhoord – over onder andere het cultureel akkoord – beschreven. Ik vind het merkwaardig dat de staatssecretaris over al deze zaken eigenlijk geen mening heeft.

Hij zegt: de Marokkaanse autoriteiten hebben mij niet voldoende informatie verstrekt en het blijft dus onduidelijk. Dat is een onvoldoende afdoening van een zaak die politiek erg belangrijk is. Immers, het betreft een in Nederland werkzame Marokkaanse onderwijzer. Ook van Nederlandse zijde is namelijk vastgesteld dat de man is vastgehouden op grond van politieke informatie die door de Marokkaanse geheime dienst in Nederland over deze man is ingewonnen.

Deze man is daar op een ongehoorde wijze behandeld. Inderdaad is hij dank zij Nederlandse bemiddeling weer vrijgekomen, maar dat ontslaat de Nederlandse regering niet van de verantwoordelijkheid om daarover een duidelijke uitspraak te doen en het onderzoek ter zake in alle openbaarheid af te ronden. Of is er geen enkele regering meer die nog

enig gezag over haar eigen geheime dienst heeft? Hierover verwacht ik van de regering dan ook meer opheldering en meer uitspraken in tweede termijn.

Het verhaal van de staatssecretaris van Onderwijs rammelt aan alle kanten. Dat kwam het best tot uitdrukking in het laatste deel van zijn betoog. Daarin motiveerde hij de beperkte opzet van de stoomcursus. Hij zei dat deze cursus in feite alleen maar functioneert als een aanvulling op de werving. Iedereen in deze Kamer heeft evenwel gevraagd om de ontwikkeling van een opleidingsbeleid dat de werving op de kortst mogelijke termijn overbodig maakt. Ik heb de staatssecretaris dus alleen maar horen zeggen: ik doe iets aan de PABO's, ik probeer het verder op te zetten, maar daar komt niet genoeg uit. Dus zal de werving wellicht tot in lengte van jaren noodzakelijk blijven!

Wij willen – ik spreek dat in ieder geval uitdrukkelijk uit – dat de werving niet meer als noodzakelijk gegeven wordt geaccepteerd; wel moet die hooguit voor één jaar nog aanvullend mogelijk blijven, hoewel wij dit nu al overbodig vinden. Onze stoomcursus, onze noodmaatregel moeten wij dus afstemmen op het feitelijke tekort aan Marokkaanse ETC-leerkrachten in Nederland. Wellicht is er de komende jaren in Nederland nog sprake van een tekort in dit opzicht, als het spoor via de PABO's niet voldoende rendement oplevert. Ik begrijp, dat de staatssecretaris nu al van dit laatste uitgaat.

De prognoses die de staatssecretaris zoëven heeft gegeven, wijken af van die welke wij tot nu toe van hem hebben gekregen. Bovendien zijn die nu moeilijk te verifiëren. Daarom kan daarover nu moeilijk met de staatssecretaris van gedachten worden gewisseld. Bij een aantal getallen die hij genoemd heeft, zou ik even zovele vraagtekens willen zetten. Ik geef één voorbeeld. Volgens de staatssecretaris is de jaarlijkse behoefte aan nieuwe OETC-leerkrachten 25. Ik heb hier een brief voor mij van gisteren, ondertekend door staatssecretaris Van Leijenhorst, gericht aan de Stichting Nederlands Centrum voor Buitenlanders, waarin staat: thans geven deze ontwikkelingen mij geen aanleiding om van de prognose dat jaarlijks een groei van 40 volledige arbeidsplaatsen – volgens mij kan dat wel om 80 OETC-leerkrachten gaan – voor het onderwijs in eigen taal en cultuur aan Marokkaanse leerlingen te verwachten is, af te wijken.

Willems

Merkwaardig, een brief van 26 augustus!

Maar goed, het verhaal over de cijfers kan nu niet ten volle tot zijn recht komen; dat past ook niet zozeer in de grote lijn van dit debat. Derhalve vraag ik de staatssecretaris om zijn prognoses met alle gegevens die daarover beschikbaar zijn heel precies aan ons ter kennis te brengen in de notitie die hij over twee maanden heeft toegezegd. Dan kunnen wij daarover wat gedetailleerder van gedachten wisselen.

Ik wil nog ingaan op de eisen die aan de tijdelijke cursus verbonden worden. In het interruptiedebat is al duidelijk geworden dat de eis van 5-HAVO toch wat ridicuul aandoet, terwijl wij wel genoeg nemen met een stoomcursus Nederlands van twee à drie maanden voor mensen die uit Marokko komen. Het Nederlands dat zij dan beheersen, is dan blijkbaar voldoende. De doorslag geeft dan blijkbaar de onderwijskwalificatie die de betrokkenen met zich brengen. Blijkbaar is beheersing van de Nederlandse taal dus een heel beperkt en heel gedeeltelijk criterium voor ETC-onderwijs, zeker als het om een noodmaatregel gaat, in de Nederlandse situatie.

Daarom vind ik ook dat de instapeis van 5-HAVO, die de staatssecretaris wenst te handhaven, eigenlijk niet verantwoord is. Je zou deze eis hooguit als uitstapeis kunnen formuleren. En je kan dan nog twisten over de vraag of het Nederlands op het niveau van 4-HAVO of 5-HAVO moet zijn. Je zou kunnen stellen dat een Marokkaan die die cursus heeft gedaan, op het moment dat hij die cursus verlaat dat niveau van 4- of 5-HAVO ten aanzien van Nederlands moet bezitten. Dat betekent dat je iets extra's moet doen voor de bevordering van de beheersing van de Nederlandse taal voor degenen die daaraan behoefte hebben. Dan is het een eerlijk criterium. Dan heeft het ook zin dat criterium te hanteren. Je moet deze eis niet via de CITO-toets bij de entree van de cursus stellen. Dan zouden inderdaad, zoals de staatssecretaris heeft opgemerkt, bij voorbaat veel mensen kunnen afvallen, die uitermate geschikt zijn om dit ETC-onderwijs in Nederland te verzorgen, zeker zolang de PABO onvoldoende rendement oplevert. Dan ben je niet serieus bezig een beleid op te zetten dat de werving voorkomt, dat de werving minimaliseert en dat de werving overbodig maakt.

Ik heb overlegd met de andere fracties wat zij op dit punt willen. Er is namelijk gebleken dat wij allen grotendeels op dezelfde lijn zitten. Wij willen dat de opleiding in Nederland met meer voortvarendheid en met meer mogelijkheden wordt uitgebreid. Wij zullen met elkaar nog moeten spreken over de criteria, de cursusduur, de modules en de instap- en uitstapcriteria. Deze zaken moeten wij niet in dit debat bespreken. De staatssecretaris moet dit in de eerste plaats in samenwerking met het veld uitwerken.

Het gaat ons erom op welke termijn de staatssecretaris die prioriteit bij de in Nederland beschikbare opleidingscapaciteit kan realiseren. Ik vind – en ik heb dat in eerste termijn ook nadrukkelijk gezegd – dat de stoomcursus die afgelopen jaar is opgezet en die voor volgend jaar opnieuw is toegezegd, een zodanige capaciteit moet krijgen en dat de criteria zodanig moeten zijn dat deze met ingang van het volgende schooljaar volledig kan voorzien in dat tekort van 35 of 40 Marokkaanse ETC-leerkrachten.

Ik heb er behoefte aan om op dit punt een duidelijke uitspraak van de Kamer te vragen. Ten aanzien van de haast waarmee die cursus gerealiseerd kan worden zitten wij nog niet op dezelfde lijn. Misschien gebeurt dat nog in de loop van de discussie. Het is echter duidelijk dat wij verder wel op dezelfde lijn zitten: de werving moet liefst het volgend jaar al volstrekt overbodig zijn.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Willems, Beckers-de Bruijn en Ernsting wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

constaterende, dat een tekort bestaat aan bevoegde leerkrachten voor het onderwijs in de Marokkaanse taal en cultuur;

overwegende, dat ook de regering bij herhaling heeft gesteld de voorkeur te geven aan in Nederland opgeleide Marokkaanse leerkrachten en de werving van leerkrachten in Marokko te beschouwen als een tijdelijke noodmaatregel;

verzoekt de regering, de opleidingsmogelijkheden voor leerkrachten in het onderwijs in de Marokkaanse taal en cultuur zodanig uit te breiden, dat de werving van leerkrachten in

Marokko zo niet onmiddellijk dan toch met ingang van het cursusjaar 1986–1987 kan worden gestaakt;

verzoekt de regering, de Kamer binnen een half jaar over de voortgang van de uitbreiding van deze opleidingen verslag uit te brengen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 8 (18 130).

□

Mevrouw **Andela-Baur** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de beide staatssecretarissen voor hun beantwoording. Ik wil een enkele opmerking maken over het betoog van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, de heer Van Eekelen. Dit is naar mijn mening niet het juiste moment om zeer diep in te gaan op de ontwikkeling en mogelijke uitbreiding of niet-uitbreiding van culturele verdragen. Ik zou daarover tenminste nu niet willen spreken.

Ik wil alleen een vraag stellen naar aanleiding van zijn betoog. Leven er ook gedachten om andere, bestaande culturele verdragen uit te breiden met een onderwijsparagraaf? Het verwonderde mij ook dat een financiële motivatie wordt gegeven bij de vraag of er al of niet meer culturele verdragen zullen komen. Ik zei echter al dat ik er op dit moment niet al te diep op wil ingaan, omdat het altijd zaken betreft die nogal gevoelig liggen en waarover specialisten op het gebied van buitenlandse zaken zich moeten buigen.

Aan het adres van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, de heer Van Leijenhorst, zeg ik dat ik blij ben dat hij de vrijheid van onderwijs nog eens goed heeft benadrukt. Er is vrijheid voor scholen, schoolbesturen en ouders om deel te nemen aan het OETC-onderwijs en in het kiezen van docenten. Ik ben het met de staatssecretaris eens dat het ideaal is, docenten klaar te hebben die geïntegreerd het basisonderwijs/OETC-onderwijs kunnen geven. Ik wacht dan ook met zeer veel belangstelling de notitie van oktober af. Wij verwachten dat wij dan een duidelijk zicht krijgen op de prognoses en op de cijfermatige invulling. In de notitie moet ook duidelijk de kwaliteit van deze docenten tot uitdrukking komen.

De eerste voorkeur van de staatssecretaris – PABO en OETC – is ook de mijne. Wij hebben nu echter met tekorten te maken. Wij kunnen dan

Andela-Baur

ook niet buiten de werving in Marokko. Ik blijf het evenwel zien als een handreiking. Daar zijn wij ook van uitgegaan. Het woord 'handreiking' is ook al diverse malen gebruikt. Het moet een tijdelijke maatregel zijn, althans naar mijn mening. Evenals de staatssecretaris ben ik van mening dat wij op de huidige wijze wel een kwaliteitsgarantie hebben.

Dat weegt voor mij heel zwaar. Het weegt heel zwaar dat wij de beschikking hebben over mensen met een pedagogisch-didactische opleiding. Ik neem aan dat zij ook iets gemakkelijker een stoomcursus Nederlands volgen en dat zij daarbij niet de ballast hoeven te dragen van het zich verdiepen in pedagogisch-didactische problemen. Zij kunnen zich dan zuiver op het Nederlands richten, zodat zij het sneller kunnen oppikken dan de mensen die niet over zo'n opleiding beschikken, dus dan de mensen die nog moeten toewerken naar het HAVO-niveau. Naar mijn oordeel moet de huidige maatregel dus meer het accent van een tijdelijke maatregel houden.

De staatssecretaris heeft nu in een uitvoerig betoog melding gemaakt van cijfers en behoeften die er nog bestaan. Hij noemde daarbij enige getallen. Ik hoop dat de staatssecretaris met mij van mening is dat het eigenlijk een soort communicerende vaten zouden moeten zijn, met enerzijds het aantal mensen dat wij in Marokko gaan werven en anderzijds het aantal gekwalificeerde mensen dat wij hier opleiden. De staatssecretaris zal nu tot de ontdekking komen dat de weg van de PABO, plus OETC, erg lang duurt.

Wij weten dat dit het geval is, hoewel het misschien wat beter wordt nu wat meer buitenlandse jongeren de HAVO-opleiding volgen. Misschien kan het via de schooldecanen en via de voorlichting wat beter worden. Zo lang dat niet het geval is, moeten wij de staatssecretaris kunnen 'vastpinnen' op het nemen van de noodmaatregel. Ik ben het ermee eens dat wij de mensen op het niveau van 5-HAVO met een ongekwalificeerd niveau Nederlands niet binnen het schoolteam kunnen laten functioneren. Wij zouden dan de kinderen te kort doen.

Ik neem aan dat de staatssecretaris uit dit debat zal begrijpen dat mijn fractie benadrukt dat het een soort communicerende vaten zijn wat de afbouw van de werving in Marokko

betreft ten gunste van bijscholing en opleiding in Nederland. Dat is onze intentie in dit debat. Ik hoop dat de staatssecretaris dit goed begrijpt en dat wij in de notitie die in oktober zal verschijnen, een cijfermatige onderbouwing krijgen. Misschien kan het laatste zelfs al eerder, bij voorbeeld in de begroting voor het volgende jaar. Ik weet niet of de cijfers voor de begroting al zijn ingevuld.

Ik zie in ieder geval graag dat wij hierover voldoende en heldere informatie krijgen. Ik ben het ook met collega Willems eens dat de brief waarin het aantal van 40 is genoemd, eigenlijk nog maar heel onlangs is verschenen. Nu horen wij weer andere cijfers. Ik heb natuurlijk alle vertrouwen in het werk van de staatssecretaris, maar ik denk toch dat het goed is dat wij weten waar wij mee bezig zijn. Wij moeten precies weten hoeveel mensen er nog nodig zijn. Dat moet te traceren zijn.

De staatssecretaris is niet ingegaan op mijn vraag over het registratiesysteem van vacatures en dergelijke. Ik wilde dit graag nog eens in zijn aandacht aanbevelen. Het heeft natuurlijk ook te maken met planning. Het ligt naar mijn mening in elkaars verlengde.

Misschien was de formulering van de staatssecretaris een beetje ongelukkig toen hij over een 'noodmaatregel' sprak in verband met de cursus. In feite moet het geen noodmaatregel zijn. Het moet een duidelijke maatregel zijn, wel tijdelijk, maar in feite een beleidsmaatregel naast de initiële opleidingen binnen de PABO's. Dat halen wij echter niet op zeer korte termijn. Voor de korte termijn moet het woord 'noodmaatregel' naar mijn mening worden vervangen door 'maatregel'. Daarmee geef je ook duidelijk inhoud aan het stempel 'tijdelijk' en zijnde een handreiking met betrekking tot het werven in Marokko. Daarnaast wordt een opleidingsbeleid in ons eigen land ontwikkeld.

Ik kan de intentie van de motie van de heer Willems onderschrijven, hetgeen hij ook wel kon beluisteren. Maar ik vind het eerlijk gezegd irreal om te verwachten, dat dit in 1986 of 1987 al werkelijkheid zal worden. Ik ben bereid om de staatssecretaris daarvoor meer ruimte te geven, maar dan wel met een duidelijke visie en met een duidelijk zicht op de toekomst.

De heer **Dijkstal** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank beide staatssecretarissen voor de uitvoerige beantwoording.

Ik wil eerst even ingaan op hetgeen de heer Willems terecht heeft gezegd. Hij heeft gezegd, dat dit verdrag niet nodig is om op het gebied van onderwijs zaken te regelen die je wenst te regelen. Daarin heeft hij gelijk, maar dan rest de vraag of er enige opportuniteit zit in een cultureel verdrag met Marokko. Naar de overtuiging van mijn fractie heeft de regering al eerder door beleidsnotities en nu weer bij monde van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken voldoende redenen aangegeven waarom het wenselijk moet worden geacht om een cultureel verdrag met Marokko te sluiten.

Het antwoord op de vraag of je culturele verdragen moet sluiten als je geen geld hebt, lijkt mij vrij duidelijk. Naar mijn mening moet je beginnen met de vraag of je een dergelijk verdrag wilt sluiten en daarna of je bereid bent daarvoor geld uit te trekken. Als een ministerie om haar moverende redenen zegt daarvoor geen geld te hebben, is het naar mijn mening heel pragmatisch om te zeggen, dat geen lege hulzen moeten worden gemaakt door verdragen te sluiten waarvoor je geen geld wilt uitgeven.

De staatssecretaris van Buitenlandse Zaken was zich waarschijnlijk niet helemaal bewust hoezeer hij zich op glad ijs bevond toen hij uitlegde dat het OETC zowel in het kader van de integratiegedachte als in het kader van de remigratiegedachte een functie kan vervullen. Het is misschien wel zo, maar dit is een heel gevoelige materie. Je kiest of voor OETC vanuit de remigratiegedachte of je stapt ervan af – hetgeen wij beleidsmatig hebben gedaan; de regering gesteund door het parlement – en kiest voor de integratiegedachte. Laten wij in 's hemelsnaam die remigratiegedachte er nu maar van afhouden.

Marokko heeft het verdrag nog niet geratificeerd, omdat het op ons wacht. Een aantal sprekers heeft opgemerkt, dat het verdrag heel duidelijk in het belang van Marokko werkt. Dat lees je dan niet af aan de snelheid waarmee zij aan hun kant het verdrag ratificeren.

De heer **Ernsting** (CPN): Daarom wachten zij juist op ons!

Dijkstal

De heer **Dijkstal** (VVD): Misschien wel. Ik vind het nogal vreemd, maar ik zal er verder niet te veel betekenis aan hechten.

Het belangrijkste punt van het debat blijft mijns inziens de vraag over de opleiding en werving van de leerkrachten. Ik ben van mening, dat hetgeen staatssecretaris Van Leijenhorst heeft gezegd over de PABO's realistisch en overtuigend is. Ik zat nu niet direct te wachten op een beleidsnotitie, maar ik kan dat pas helemaal beoordelen als ik de notitie heb gezien. Terecht heeft de staatssecretaris echter gesproken over het op niveau houden van de instroom en over de beheersing van de Nederlandse taal. Het is volgens hem vaak een probleem voor de mensen om op de PABO mee te kunnen. Ik heb hierover al eerder mogen spreken.

Dat is de realiteit. Van de PABO's moeten wij op korte termijn voor dit doel niet te veel verwachten. Eveneens deel ik de mening van de staatssecretaris – voor zover dat gesuggereerd werd, daarover was even enige onduidelijkheid – dat het niet wenselijk is hier in Nederland tot een nieuw instituut te komen voor een aparte opleiding voor het onderwijs in eigen taal en cultuur. Naar mijn mening heeft de staatssecretaris daarvoor een aantal zeer goede argumenten aangevoerd.

Wat doen wij dan op korte termijn? Men moet dan een keuze maken: of men zegt: ik hecht waarde aan de pedagogisch/didactische ervaring en doe misschien dan enige concessies aan het beheersen van de Nederlandse taal of men draait dat om en zegt: wij doen enige concessies op het pedagogisch/didactisch niveau voor leerkrachten of voor mensen geworven voordeel dat men de Nederlandse taal en ook de Nederlandse omstandigheden wat beter kent.

Ik neem aan dat het opzetten van cursussen voor in Marokko geworven leerkrachten of voor mensen geworven in Nederland budgettair niet zo veel uitmaakt. Het zou mij verbazen als dat wel het geval is. Ik zou het dan ook logisch vinden, als de staatssecretaris wat fermere taal zou spreken in dit verband en zou zeggen: het is mij om het even, ik zoek die leerkrachten zelfs het liefst in Nederland. Tot nu toe is het echter de ervaring dat ik ze niet in Nederland kan vinden, dus werf ik ze in Marokko of maak ik het werven in Marokko mogelijk.

De staatssecretaris zou dan zonder al te veel moeite de Kamer kunnen toezeggen dat als zou blijken dat door een met spoed aangevat stimuleringsbeleid, zoals mevrouw Andela dat bepleit, er hier voldoende mensen te vinden zijn van het gewenste niveau die willen meedoen aan die cursussen deze mensen de voorkeur zouden krijgen. Dan is de Kamer tevreden en dan zijn – en dat is het belangrijkste – de kinderen van onze Marokkaanse vrienden tevreden. De staatssecretaris zou dit naar mijn mening moeten toezeggen. Dan komt er ook duidelijkheid voor de Kamer.

De heer **Ernsting** (CPN): Ik wil even kijken of ik de heer Dijkstal goed begrijp. Ik heb ook zijn redevoering in eerste termijn beluisterd. Hij wees toen niet alleen op het belang van de bekendheid met de Nederlandse taal maar ook op het belang van de bekendheid met de Nederlandse omstandigheden. De heer Dijkstal pleit nu ook voor het leggen van de prioriteit bij de mogelijkheid om hier voldoende tijdelijke opleidingsmogelijkheden te creëren.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat is zeker zo. Ik kan niet helemaal inschatten hoe realistisch de staatssecretaris is als hij zegt, dat het wordt geprobeerd maar dat het maar niet lukt. Ik stel dan voor dat de staatssecretaris nog een uiterste inspanning doet om te trachten daaraan in Nederland grote bekendheid te geven. Dan is iedereen tevreden naar mijn mening.

De heer **Janmaat**: Mijnheer de Voorzitter! Ik denk dat de heer Dijkstal een denkfout maakt door te suggereren dat zijn Marokkaanse vrienden blij zouden zijn als hun jeugd in Nederland wordt opgevoed in de Marokkaanse cultuur, terwijl hij weet dat zij niet willen remigreren. De staatssecretaris is zo vriendelijk in het onderwijs 'remigratie' te laten doorklinken, maar, zo zegt hij, daarvoor is geen belangstelling. Dacht de heer Dijkstal nu, dat zijn vrienden uit Marokko op langere termijn blij zijn met een toenemende vorm van discriminatie vanwege een cultuur die hier vreemd is en die hij wil versterken? Leg mij dat nu eens uit!

De heer **Dijkstal** (VVD): U bent een jaar te laat met uw opmerking, mijnheer Janmaat, want ik heb het hier reeds uitvoerig uitgelegd.

De heer **Janmaat**: Verleden jaar heeft u het ook niet goed uitgelegd en daarom vraag ik het opnieuw.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik heb het uitvoerig uitgelegd, maar ik wil het nog wel kort herhalen. Naar het oordeel van de fractie van de VVD is onderwijs in eigen taal en cultuur gewenst met name voor de eerste vier jaren van de basisschool. Omdat het beheersen van de Nederlandse taal voor de buitenlandse kinderen essentieel is voor het volgen van vervolgonderwijs en voor het hebben van kansen op de arbeidsmarkt zouden wij willen dat na het vierde schooljaar langzaam het OETC wordt afgebouwd onder gelijktijdige versterking van het onderwijs in de Nederlandse taal. Het is de meerderheid van deze Kamer die in dezen voor een andere weg gekozen heeft in die zin dat zij het OETC tot het twaalfde leerjaar heeft willen goedkeuren.

De heer **Janmaat**: Maar ik praat hier niet met een meerderheid van de Kamer, maar met de VVD. U maakt het mij nog steeds niet duidelijk. U wilt dat die mensen gaan integreren, waarvoor een goede beheersing van de Nederlandse taal noodzakelijk is. Wat heeft dat nu te maken met de Marokkaanse cultuur? Over die cultuur kunnen wij namelijk nog een tijdje doorpraten, vooral over de Islamitische achtergronden. Daarvan zegt mevrouw Andela-Baur, dat zij er toch wel wat vraagtekens bij stelt. Legt u dit nog eens uit?

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat is heel eenvoudig. Ik zal u twee redenen noemen die in ieder geval voor ons zwaar hebben gewogen:

1. de toenemende kloof tussen het school- en het thuismilieu. Ik denk dan met name aan jongere kinderen. Daaraan zul je iets moeten doen. Dat kan door in de eerste vier leerjaren aandacht te besteden aan de eigen taal en cultuur.

2. onderzoek heeft uitgewezen dat je gemakkelijker een vreemde taal leert, naarmate je je eigen taal beter beheerst. Naarmate je dus het Arabisch beter beheerst, kun je als Marokkaan het Nederlands makkelijker leren.

Dat vind ik twee argumenten waarom je OETC moet geven, zij het met de beperking die ik heb aangebracht, namelijk tot en met de achtjarige leeftijd. Dit debat over de betekenis van het onderwijs in eigen taal en cultuur is in de Kamer echter al uitgebreid gevoerd. Nu gaat het alleen maar over de vraag: waar werven wij de leerkrachten? Ik ben daarover duidelijk geweest: dat moet bij voorkeur in Nederland gebeuren

Dijkstal

en met een sterk stimulerend beleid van de staatssecretaris. Wij moeten daarbij echter niet uit het oog verliezen, dat het aanbod in de praktijk te klein kan zijn. Je zult dan moeten doorgaan met de werving in Marokko.

Ik wil nog een opmerking maken over de vrijheid van onderwijs en over de daaraan gekoppelde 'vrijheid van werving', zoals ik het vandaag wil noemen, ook op basis van artikel 23 van de Grondwet. Ik weet nu niet precies wat de staatssecretaris bedoelt. Stel dat wij hier voldoende cursussen hebben met voldoende mensen die die cursussen met goed gevolg afleggen. Ik neem dan aan, dat er geen scholen meer zijn die in Marokko leerkrachten werven. Dan zou er namelijk een vreemde situatie ontstaan. Hierover is overigens nog een vraag van mij niet beantwoord.

Ik vraag de staatssecretaris: vindt er op dit moment bij uw weten nog vrije werving, dus buiten de gemengde commissie om, in Marokko plaats? Conclusie: Wij kunnen akkoord gaan met de culturele overeenkomst met Marokko. Wij zouden alleen wat meer prioriteit gelegd willen zien bij de opleiding in Nederland.

De heer **Mik** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun uitvoerige beantwoording. Met de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen ben ik het eens, dat Marokkaanse leerkrachten met een Nederlandse PABO-opleiding pedagogisch-didactisch het meest geschikt zijn om onderwijs in eigen taal en cultuur te geven. Het spreekt echter ook vanzelf, dat dit voor betrokkenen geen simpele opgave is, onder andere gelet op de noodzakelijke beheersing van de Nederlandse taal. Een aparte stoomcursus, zoals de staatssecretaris dat noemde, voor buitenlandse leerkrachten om dit probleem op te lossen lijkt mijn fractie een heel redelijk noodverband, ondanks de door de staatssecretaris geschetste negatieve kanten, inclusief de budgettaire.

Desondanks geven wij hieraan de voorkeur, want dit heeft ook grote voordelen: minder onrust in de groep Marokkanen en een betere inbedding in de Nederlandse taal en cultuur.

Wij spreken liever van een noodverband als het gaat om de werving in Marokko. Dat moge redelijk hebben gefunctioneerd, het bergt ook gevaren en onvolkomenheden in zich.

Zo'n noodverband moet je dan zo snel mogelijk met dank voor de bewezen diensten verwijderen, anders gaat het kwalijk reiken. En dat zal niet de bedoeling zijn.

Met alle waardering voor het betoog van de staatssecretaris krijg ik toch de indruk dat hij de prioriteit voorlopig blijft leggen bij in Marokko te werven leerkrachten. Dat lijkt mij onverstandig, vandaar dat ik hierover een motie indien.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Mik en Van Ooijen wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat werving van in Nederland verblijvende Marokkaanse leerkrachten om onderwijs te geven in eigen taal en cultuur om meer dan een reden de voorkeur verdient boven de werving voor dit doel in Marokko;

verzoekt de regering, zoveel mogelijk de opleiding tot bevoegde leerkracht in de eigen taal en cultuur in Nederland te bevorderen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 9 (18 130).

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de beide bewindslieden voor hun beantwoording. Ik heb aan het slot van mijn eerste termijn gezegd dat ik de nodige aarzelingen had over de aanvaarding van het voorstel tot ratificatie van dit verdrag. Ik moet zeggen dat na de beantwoording die aarzelingen niet zijn weggenomen of verminderd, niet omdat ik niet overtuigd zou zijn door de argumenten die zijn gebruikt door de regering, maar wel omdat de meeste voor mij relevante vragen in het geheel niet zijn beantwoord. Omdat ik dat spijtig vind, breng ik in tweede termijn die vragen nogmaals onder de aandacht van in het bijzonder de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen.

Ik heb geen echt verschil van mening met de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, ook niet na zijn beantwoording. Ik vind het prettig te vernemen dat de belangstelling voor Michiel Adriaanszoon de Ruyter ook nu kennelijk aanwezig is in Marokko.

Ik hoop dat daarmee een toenemend begrip in Marokko gepaard gaat voor de relatie die in de 17e eeuw en ook nu nog in Nederland bestond en bestaat tussen cultuur en christendom, zodat de nazaten van maraboet Sidi Ali ben Mohammed ben Moussa minder vreemd aankijken tegen de christenen dan de maraboet tegen Michiel Adriaanszoon de Ruyter.

De staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen begon zijn antwoord met de verzekering dat de vrijheid van de scholen uitgangspunt is. Uitstekend! De beoordeling van de wenselijkheid en de noodzaak van OETC is niet aan de orde. De heer Dijkstal heeft dat zojuist in een interruptiedebat bevestigd. Ik heb ook niet de grootste moeite met de wijze waarop invulling wordt gegeven aan de formulering in het verdrag. In mijn eerste termijn heb ik gepoogd duidelijk te maken dat mijn moeite zich vooral toespitst op het feit van dit verdrag, en met name op de tekst van artikel 5, een tekst waarover ook de heer Van Ooijen vragen heeft gesteld die grotendeels parallel liepen aan mijn vragen.

Ik heb gevraagd, waarom in artikel 5 een verplichting aan de Nederlandse overeenkomst sluitende partij moest worden opgelegd om de opname van een bepaalde vorm van onderwijs in het leerplan van het Nederlandse basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs te bevorderen en om erop toe te zien dat dit onderwijs door bevoegde leerkrachten wordt gegeven. Waarom moest deze heel ruim geformuleerde tekst in het verdrag worden opgenomen? Raakt dat niet aan de toch wezenlijke eigen bevoegdheid en verantwoordelijkheid van de Nederlandse wetgever om deze zaken te regelen? Moet dat dan nog zo nodig in een verdrag, kennelijk op verzoek van de Marokkaanse overheid, worden vastgelegd?

Ik heb er ook op gewezen dat deze ruime formulering een heel andere invulling toe zou laten dan er thans aan gegeven wordt. Hoewel ik niet zoveel moeite heb met de afgewogen invulling die er nu aan is gegeven, laat dat onverlet dat met dezelfde tekst in de hand de Marokkaanse overheid kan zeggen: 'Ik ga dat en dat ondernemen'. Heeft de regering dan enig handvat om onder verwijzing naar het verdrag te zeggen: 'Dit kan niet'?

Een volgend punt waarop ik in eerste termijn heb gewezen is dat van de ervaringen die vorig jaar zijn

Schutte

opgedaan met een Griekse leerkracht in Gorinchem. Hierover zijn publikaties verschenen. Mijn vraag was of iets dergelijks, waarbij de Griekse regering kennelijk ingreep in de benoeming van een leerkracht voor de Griekse taal en cultuur in Gorinchem, met dit verdrag in de hand zich ook voor kan doen in Nederland als het gaat om een Marokkaanse leerkracht. Ik heb verwezen naar de mogelijkheid van een Marokkaanse onderwijsinspecteur, parallel aan een Griekse onderwijsinspecteur voor de Beneluxlanden. Is daarvan al iets aanwezig? Wat moet ik mij daarvan voorstellen?

De laatste vraag die ik gesteld heb en waarop, naar ik meen, ook niet is geantwoord, is wat ik moet verstaan onder de term 'gedeelde verantwoordelijkheid van de rijksoverheid' wat de remigratiebepalingen betreft.

Kortom, ik wil graag geholpen worden aan argumentatie ten aanzien van mijn aarzeling in deze zaak, toegespitst op de volgende vraag. Wat is nu voor de Marokkaanse overheid de drijfveer, de noodzaak om een bepaling zoals nu in artikel 5 staat, zo ruim geformuleerd, met althans in theorie zo veel mogelijkheden, aan Nederland voor te stellen en wat is het argument voor de Nederlandse regering geweest een dergelijke ruime formulering te accepteren?

□

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben de heer Van Eekelen erkentelijk voor de manier waarop hij nog eens uiteengezet heeft wat het beleid van de regering is met betrekking tot het sluiten van culturele verdragen. Hij noemde daarvoor verschillende categorieën. Ik vind het terecht dat de staatssecretaris heeft aangekondigd dat naar verwachting het aantal culturele verdragen zich niet meer zal uitbreiden. De vraag is vervolgens wat wij dan doen met de culturele verdragen die wij hebben gesloten. Is het denkbaar die te verdiepen etcetera? Daarop kunnen wij misschien nog terugkomen wanneer wij spreken over de notitie. Ik ben het ermee eens dat een cultureel verdrag een kader schept waarin gewenste zaken gemakkelijker kunnen worden verricht.

Kijkend naar dit verdrag kom ik te spreken over artikel 5. Uit de beantwoording in eerste termijn is mij niet duidelijk geworden waarom

artikel 5 zo is geformuleerd. Naar mijn gevoel wordt nu door Nederland een verplichting op zich genomen waar aan Marokkaanse zijde niets tegenover staat, hetgeen in een verdrag toch wat opmerkelijk mag worden genoemd. Ik erken overigens wel dat wat Nederland aan verplichtingen op zich heeft genomen, niets anders is dan feitelijk gebeurt. Mijn vraag is echter waarom een en ander op deze wat eenzijdige wijze zo in dat verdrag staat. Is het de bedoeling dat dit soort teksten voortaan standaard worden opgenomen in verdragen zo die mochten worden gewijzigd?

Vervolgens maak ik een aantal opmerkingen aan het adres van staatssecretaris Van Leijenhorst. Hij is op veel punten ingegaan. Op de punten waarbij hij dat naar tevredenheid heeft gedaan, zal ik niet meer terugkomen. De staatssecretaris heeft aangegeven dat zijn voorkeur uitgaat naar een opleiding van Marokkaanse leerkrachten in Nederland op een PABO voor een volledige bevoegdheid. Hij heeft aangekondigd daarop nog nader te zullen terugkomen aan de hand van een notitie. Hij wijst daarbij met name op de applicatie. Mijs inziens ligt daar nu een probleem.

Ik ken een jonge Marokkaan die een PABO-opleiding heeft voltooid – hij is werkloos omdat er nu eenmaal veel onderwijzers in ons land werkloos zijn – en heeft geen bevoegdheid om onderwijs in eigen taal en cultuur te geven. Op zijn pedagogische academie was die mogelijkheid niet aanwezig. Er moet dus wel degelijk een verbetering komen wat betreft die applicatie. Misschien gaat het maar om één Marokkaan, want meer ken ik er niet. Het is echter wel te gek om los te lopen om zo iemand werkloos thuis te laten zitten en om tegelijkertijd om te zien naar mensen die in Marokko zijn. Die applicatie is dus ook niet alles.

Vervolgens geef ik de voorkeur aan een stoomcursus aan mensen van Marokkaanse afkomst die in Nederland zijn. Zij beheersen het Marokkaans. Op welk niveau dat is, weet ik niet. Ik vraag mij overigens af of iemand die het HAVO voltooit het Nederlands beheerst op HAVO-niveau. Is dat per se zo? Er zijn voorbeelden van het tegendeel. Ik weet ook niet precies wat het beheersen van het HAVO op het niveau van Marokko betekent voor de beheersing van het Nederlands. Er wordt nu een koppeling gelegd als men stelt dat men om toegelaten te kunnen worden tot de

stoomcursus ook het Nederlands moet beheersen op HAVO-niveau. Tegelijkertijd zegt men ook dat men de opleiding kan hebben voltooid in Marokko.

Ik vind dat een wat vreemde combinatie in het licht van de derde mogelijkheid, namelijk het recruterend van leerkrachten uit Marokko die bevoegd zijn om onderwijs te geven in het Marokkaans, maar die het Nederlands niet beheersen en Nederland vaak nauwelijks kennen.

Ik zou graag wat soepeler willen zijn jegens Marokkanen hier. Het gaat vaak meer om kwaliteiten dan om de aangeboden stof die men in het verleden heeft verzameld. Ik zou bij de toelating tot die spoedcursus meer kijken naar de kwaliteiten dan naar de vooropleiding en de beheersing van het Nederlands. Als men kort in Nederland is, kan men zich wellicht minder goed uitdrukken in het Nederlands dan wanneer men hier langer is.

Ik vind overigens wel dat men kwalificaties mag verlangen. Wij weten nu eenmaal welke problemen zich in het verleden hebben voorgedaan. Er zijn onder de Marokkaanse leerkrachten te veel mensen met een erg smalle opleiding. Dat is een van de klachten uit het verleden. Daar moeten wij bij het aantrekken van nieuwe mensen op letten. Leerkrachten met onvoldoende opleiding worden nu belast met taken waarop zij zich niet hebben kunnen voorbereiden. De leerkrachten in eigen taal en cultuur, die allemaal zijn opgeleid om les te geven aan kinderen van 6 tot 12 jaar, moeten per 1 augustus met kleuters van 4 en 5 jaar gaan werken.

Dat is namelijk de consequentie van het basisonderwijs. Men heeft zich daarvoor in het verleden niet kunnen kwalificeren. Hoe zit het trouwens met de mensen die in Marokko worden geworven? Daar heeft men namelijk geen kleuteronderwijs. Hoe kan men zich daar dan kwalificeren? Of gebeurt dat allemaal in die spoedcursus die zij hier zullen volgen?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Om misverstanden te voorkomen, naast die spoedcursus is er ook nog de applicatiecursus OETC.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Dan zit het daar kennelijk in. Maar de mensen die al in het onderwijs zijn aangesteld, zijn, zonder zich daarvoor te kunnen kwalificeren, verplicht met kleuters om te gaan.

Van Ooijen

Ik heb de prognoses met belangstelling aangehoord. Prognoses zijn natuurlijk altijd verwachtingen op grond van veronderstelde feiten. Ik ga er maar vanuit dat ze juist zijn. Ik wil echter wel graag dat de staatssecretaris bevestigt dat de voorkeur wordt gegeven aan Marokkanen die in Nederland de PABO hebben voltooid en die de applicatiecursus hebben gevolgd. Dat is de meest gewenste categorie. Er zijn op korte termijn weinig van zulk soort mensen te verwachten. Ik ben het er mee eens dat deze categorie de voorkeur heeft. Vervolgens moeten de mensen die in Nederland wonen en die kwalificaties hebben, een spoedcursus kunnen volgen en les kunnen geven in eigen taal en cultuur. Als er dan nog niet voldoende leerkrachten zijn, kan men overgaan tot werving. Dat lijkt mij de juiste volgorde. Ik zou dat graag bevestigd zien. De motie die de heer Mik heeft ingediend, beoogt ook hierover duidelijkheid te krijgen. Het kan zijn dat de motie overbodig wordt door een heel duidelijke toezegging. De staatssecretaris heeft daar straks nog de gelegenheid voor.

De heer **Ernsting** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Het aardige van de tweede termijn tot nu toe is dat nu al een aantal keren van de staatssecretaris een bevestiging is gevraagd van iets waarvan hij juist het omgekeerde heeft verdedigd. Ik kom daar straks nog op terug, want op dat punt heeft zich namelijk een duidelijk meningsverschil tussen de meerderheid van deze Kamer en de regering afgetekend.

Staatssecretaris Van Eekelen heeft een aantal dingen gezegd over andere aspecten van het cultureel akkoord dan de onderwijsparagraaf, hoewel hij, zich op dat terrein behevend, een uitstapje heeft gemaakt naar Berlijnse getto's. Ik neem zonder twijfel aan dat daar een eigen taal en cultuur bestaat, maar het is toch iets anders dan wij bedoelen.

Verder wil ik mij daarover maar met staatssecretaris Van Leijenhorst verstaan.

Over de media heeft staatssecretaris Van Eekelen gezegd dat het de omroepen tot niets bindt. Het bevorderen van rechtstreekse contacten moet als volgt worden verstaan: eerst moeten contacten gewenst worden en dan gaan wij ze

bevorderen. Op zichzelf is dat voor mij een nieuwe interpretatie van het werkwoord 'bevorderen', maar dit vloeit kennelijk voort uit de verhouding in Nederland tussen de regering en de omroepen, die een eigen verantwoordelijkheid hebben en die door de overheid tot niets gedwongen kunnen worden.

Natuurlijk kan wel de vraag worden gesteld of dit door de andere contractpartner op dezelfde wijze wordt gezien. Dan is het wel degelijk relevant om te kijken naar de praktijk. Dan is ook het verhaal van El Amine El Mouaden van belang. Die is immers niet alleen opgepakt en vervolgd in verband met zijn opvattingen over het Nederlands cultureel akkoord, maar ook vanwege zijn betrokkenheid bij het programma Paspoort. Daarop is hij ook bevestigd; dat is een hele nette term voor wat daar is gebeurd. Wij mogen dan wel hoogstaande opvattingen hebben over de verhouding tussen staat en omroepen, maar hoe zit dat in dat andere land en hoe gaat dat in de praktijk werken?

Mijn vraag op dat punt was niet helemaal onzin. De staatssecretaris heeft gezegd dat hijzelf niet verder bekend was met die kwestie. Wij hebben hem inmiddels een aantal stukken in handen gesteld en wij zouden het op prijs stellen indien hij daarover alsnog een oordeel zou willen uitspreken. Ik meen dat het belangrijk is dat Nederland daarin zijn positie heel helder stelt.

Staatssecretaris Van Leijenhorst heeft zijn opvattingen over het onderwijs in de eigen taal en cultuur heel duidelijk over het voetlicht gebracht. Hij heeft een absolute voorkeur uitgesproken voor een volledig opgeleide leerkracht, dat wil dus zeggen hier op de PABO, met applicatie, of iemand die in Marokko een volledige opleiding heeft doorlopen met een stoomcursus Nederlandse taal en applicatie. Daaruit blijkt dat bij de staatssecretaris de posterioriteit ligt bij de stoomcursus waarover wij allen hebben gesproken.

Hier is dus sprake van een verschil van opvatting met de meerderheid van de Kamer die van mening is dat het precies omgekeerd zou moeten zijn. Gelet op het belang van bekendheid met de Nederlandse taal en met de Nederlandse verhoudingen zou prioriteit moeten worden gegeven aan een noodmaatregel, waardoor meer Marokkaanse mensen die in Nederland wonen opgeleid kunnen worden voor leerkracht OETC, boven

werving. In onze opvatting is de werving dus duidelijk een sluitpost, als er eventueel nog een gat blijkt te bestaan.

Overigens zijn wij ervan overtuigd dat als alle aandacht wordt besteed aan een dergelijke noodmaatregel en als daaraan volledige bekendheid wordt gegeven en deze wordt gestimuleerd het niet meer nodig zal zijn in Marokko te werven. Die opvatting hebben wij overigens anderhalf jaar geleden ook al naar voren gebracht.

Er is nog iets. De staatssecretaris heeft gezegd niet voor een aparte opleiding te zijn. Daaronder verstond hij dan een structurele initiële opleiding. Wij hebben duidelijk gemaakt dat dat onze inzet niet was, maar dat wij meer zagen in een opleiding die met tijdelijke maatregelen voorziet in het tekort dat zich voor de komende jaren aftekent. Dan nog is de staatssecretaris daar geen voorstander van, want het is strijdig met de integratiegedachte. Daarmee introduceert hij, naar mijn mening, een vicieuze cirkel. Natuurlijk zijn wij er allemaal voorstander van dat op langere termijn ook Marokkaanse jongeren via de PABO een opleiding kunnen gaan volgen. Het staat echter vast dat die Marokkaanse jongeren op dit moment met een achterstand kampen, ook op het terrein van het onderwijs. Die maakt het voor hen extra moeilijk mee te komen op het niveau van de PABO. Hoe hef je zo'n achterstand op? Je kunt dan zeggen dat je zo'n noodmaatregel niet wilt, omdat die niet in overeenstemming is met de integratie.

Het netto resultaat is dan wel, dat je mensen bevestigt in hun achterstand. Ik vind dat een slechte opvatting over aparte voorzieningen van de kant van de Nederlandse overheid.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Mijnheer de Voorzitter. Graag wil ik beide staatssecretarissen danken voor hun beantwoording.

Staatssecretaris Van Eekelen heeft terecht de nadruk erop gelegd, dat het aangaan van een culturele overeenkomst met enig land geen uitdrukking van sympathie betekent ten opzichte van het daar geldende politieke stelsel. Ik heb hiervan uiteraard met instemming kennisgenomen.

Vervolgens heeft hij enkele categorieën van landen onderscheiden, waarmee wij culturele overeenkomsten zijn aangegaan. Marokko is

Van der Vlies

een land dat zich wat de onderlinge verhouding betreft, kenmerkt door het feit dat zich vele Marokkanen min of meer definitief hebben gevestigd in Nederland. In dat licht heeft het mij toch wat verbaasd, dat noch staatssecretaris Van Eekelen, noch staatssecretaris Van Leijenhorst is ingegaan op mijn verwijzing naar het rapport, dat hun beider collega mevrouw Kappeyne van de Coppello op 14 augustus jl. aan de Tweede en Eerste Kamer heeft aangeboden. De titel van het rapport luidt: De gezinshereniging van Marokkanen in Nederland over de jaren 1968 tot en met 1984.

In dat rapport staat een toekomstverwachting over de aantallen gezinsherenigingen, zowel in de primaire als in de secundaire sfeer. Hieruit kan, statistisch gesproken, een verwachtingspatroon worden afgeleid betreffende het aantal kinderen, dat instroomt in het basisonderwijs, waarvoor wij een wettelijke basis voor het OETC hebben. Als ik het persbericht over dat rapport goed heb begrepen, hebben wij van doen met de verwachting van een dalende potentie, een dalende vraag naar dit onderwijs. Ik acht dit toch relevant in het kader van de prognose, die staatssecretaris Van Leijenhorst ons heeft voorgehouden.

Ik kan mij voorstellen, dat hierover thans geen definitieve uitspraken kunnen worden gedaan. Wel zou ik graag de toezegging willen hebben, dat in de door de staatssecretaris toegezegde notitie over scholing van buitenlandse leerkrachten OETC – in oktober aan de Kamer te overhandigen – de conclusies van dit onderzoeksrapport, voor zover voor deze materie relevant, zullen zijn verwerkt. Op die manier kunnen wij een integrale afweging maken. Ik kan mij overigens eerlijk gezegd niet goed voorstellen, dat het resultaat van dat onderzoek niet zal worden meegenomen.

Als ik de prognose ter zake van de vraag naar OETC-leerkrachten goed heb begrepen, dan zit er uiteindelijk een structurele groei in van 25 plaatsen. Ik vraag mij af hoe zich dit verhoudt tot de autonome groei in deze bevolkingsgroep, wat de achtereenvolgende generaties betreft, die zich voor het onderwijs zullen aandienen. Overigens zullen wij verplicht zijn door te gaan.

Ik erken, dat deze probleemstelling wat beschouwend van aard is, maar als wij nadenken over de scholing

van deze leerkrachten is zij wel nuttig.

Wij moeten niet alleen over de korte termijn spreken – ik geef toe dat men daar de knelpunten aantreft – maar ook de oplossingen voor de korte termijn inbedden in de voor de middellange termijn gewenste mogelijkheden.

Met de heer Van Leijenhorst ben ik het eens als hij stelt dat het om gekwalificeerde leerkrachten gaat. Dit is een volstrekt duidelijke en honorabele uitgangspositie. Ook wij onderstrepen dat er sprake zou zijn van de beste oplossing wanneer wij zo snel mogelijk zouden kunnen beschikken over voldoende aan onze PABO's opgeleide krachten, die de applicatiecursus zouden hebben gevolgd.

Het is in deze context dat ik even wil ingaan op een toezegging, die de staatssecretaris heeft gedaan. Ik doel op zijn bereidheid, na te gaan of wel voldoende bekendheid is gegeven aan de voorschakelcursus. Wanneer de voorlichting hieromtrent wordt geïntensiveerd, gaat daar wellicht een bepaalde wervingskracht van uit. Wij zullen dan over vier of vijf jaar in toenemende mate kunnen beschikken over adequate in Nederland opgeleide krachten.

Intussen erken ik dat wij te maken krijgen met een noodvoorziening. De noodmaatregel en de werving vormen in zekere zin communicerende vaten. Ook mijn fractie meent dat niet eerst gezien moet worden naar het aantal krachten, dat in Marokko kan worden geworven, en vervolgens naar de capaciteit betreffende de noodmaatregel. Eerder zou de omgekeerde volgorde moeten gelden. Als de staatssecretaris toezegt dat hij deze noodmaatregel één- mogelijk zelfs tweemaal zal herhalen, geeft hij impliciet aan dat in het kader van die noodmaatregel naar een maximale bezettingscapaciteit zal worden gestreefd. Hoe dit alles zal uitpakken, kan ook ik natuurlijk niet overzien maar het is belangrijk dat de staatssecretaris op dit terrein zijn intenties duidelijk maakt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu op een niet onbelangrijk punt. Ook ik heb in eerste termijn aandacht gevraagd voor artikel 5 van de aan de orde zijnde overeenkomst. Capaciteitsproblemen in het OETC-onderwijs, hoe belangrijk die ook zijn, hoeven niet per se tijdens de behandeling in deze Kamer van de goedkeuring van het culturele

verdrag besproken te worden. Het gaat om de goedkeuring van de tekst van het verdrag.

Mijn fractie aarzelt in het algemeen over internationale afspraken en verplichtingen die kunnen gaan heersen en ook metterdaad heersen over nationale wetgeving en dus de nationale wetgever als het ware aan randvoorwaarden binden. Daarom zijn wij van mening dat wij deze verbintenissen ook heel kritisch moeten bezien. De staatssecretaris heeft in de schriftelijke voorbereiding en in zijn eerste termijn betoogd dat uitgangspunt bij deze verbintenissen de vrijheid van onderwijs is geweest. Ik erken dit ook. Maar er is uiteindelijk ook een commissie van 'gemengde samenstelling' die op de uitvoering van deze bepaling in de overeenkomst zal toezien.

Op welke wijze zal dit onze nationale wetgever dwingen om verdere bepalingen in de nationale onderwijswetgeving op te nemen die, gelet op de sterke traditie van de vrijheid van onderwijs die in de Grondwet is omschreven, zeer ongelegen voor de nationale wetgever kunnen zijn? Ik sluit mij geheel aan bij de daarover gestelde vragen van de heren Schutte en Van Ooijen.

□

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de staatssecretarissen voor hun antwoord. Toch ben ik er niet van overtuigd dat kwalitatief goed onderwijs voor Marokkaanse kinderen in Nederland, waarvan ook de EVP voorstander is, het cultureel verdrag met Marokko noodzakelijk maakt en dat werving van Marokkaanse leerkrachten in Marokko moet doorgaan. Ik vind het namelijk onaanvaardbaar dat het Marokkaanse regime via dit culturele verdrag ongewenste invloed kan krijgen op de gang van zaken in het onderwijs in ons land van Marokkaanse kinderen.

Wanneer er 100.000 Marokkanen in Nederland zijn, moet het toch mogelijk zijn om hier in Nederland uit deze groep zelf door middel van een goed beleid te voorzien in de behoefte aan Marokkaanse OETC-leerkrachten. Wanneer er bij voorbeeld tot nu toe te weinig Marokkaanse jongeren in Nederland een PABO-opleiding volgen dan moet de oorzaak daarvan opgespoord worden. Dan kunnen daarvoor adequate maatregelen worden getroffen.

Ubels-Veen

Wanneer de staatssecretaris van mening is dat uit Marokko afkomstige leerkrachten door middel van een stoomcursus in korte tijd opgeleid kunnen worden voor onderwijs aan Marokkaanse kinderen in Nederland, dan moet het toch net zo goed mogelijk zijn, Marokkaanse jongeren in Nederland met een HAVO- of atheneumdiploma in een stoomcursus van bijvoorbeeld één jaar op te leiden als OETC-leerkracht? In zo'n cursus kunnen toch didactische leervakken worden opgenomen, terwijl ook later vervolgcursussen gegeven kunnen worden? De heer Van Ooijen wees reeds op het feit dat zo'n 30 jaar geleden in Nederland een stoomcursus voor bepaalde jongeren is gegeven.

De EVP heeft begrip voor allerlei problemen die zich voordoen, maar blijft de voorkeur geven aan een zo snel mogelijk van de grond komen van voldoende kwalitatief onderwijs voor Marokkaanse kinderen, zonder cultureel verdrag en zodanig dat de werving in Marokko zo spoedig mogelijk beëindigd kan worden.

□

De heer **Janmaat**: Mijnheer de Voorzitter! De regering blijft maar in de weer met het culturele verdrag inzake Marokko. Men is hier al een tijd mee bezig en er is voorlopig geen eind aan de besprekingen te verwachten. Het zal wel goed zijn voor Marokko. Dit is natuurlijk geen eenzijdig verdrag. Wij hoeven dus niet uit te sluiten dat deze beide staatssecretarissen bij de Marokkaanse regering gaan onderhandelen over Nederlandse leerkrachten in Marokko. Die komen daar natuurlijk. Een verdrag is altijd wederzijds.

De ene leerkracht hier betekent een andere leerkracht daar. Ik denk dat deze regering dat heeft geregeld. Dan praten wij niet over verdere mogelijkheden. Ik denk nog niet dat, als wij een Nederlandse politieagent in Marokko zien, hij daar in functie is. Dan is hij nog op vakantie. Zo'n situatie komt voorlopig alleen hier voor. Maar wat deze regering opnieuw met dit verdrag doet, is de eigen bevolking een rad voor de ogen draaien. De heer Dijkstal van de VVD is er vóór dat Marokkaanse kinderen in de eigen cultuur en taal worden opgevoed.

Hij loopt alvast weg, dan hoeft hij niet te interrumperen, maar hij is dus voor het precies aangeven van de Marokkaanse docenten uit Marokko.

Dit houdt veelwijverij en discriminatie van de vrouw in. Vrouwen worden uitgetrouweld en eventueel in een uitzonderlijk geval teruggehaald naar Nederland. Ziedaar de programmatische oplossingen van de VVD voor de problemen in Nederland. U zult van mij natuurlijk niet verwachten dat ik die opvattingen steun. Dat deed ik een jaar geleden niet en nu ook niet. Het is eigenlijk te dwaas dat deze regering zegt dat er een tekort is aan Marokkaanse leerkrachten in Nederland. Hier heeft mevrouw Andela ook problemen mee, gelet op haar opmerkingen over de Islam.

Mevrouw **Andela-Baur** (CDA): Ik snap niet waarom u het tegen mij hebt. Ik heb geen woord tegen u gezegd en u spreekt almaar tegen mij.

De heer **Janmaat**: Ik ga in op de door u gemaakte opmerkingen in eerste termijn. U zet vraagtekens bij die Marokkaanse cultuur. Dat is terecht, want Islamieten en Christenen hebben heel wat afgevochten.

Mevrouw **Andela-Baur** (CDA): U moet concreet zeggen waar dat staat in mijn eerste termijn.

De heer **Janmaat**: Ik heb daarvoor nu geen tijd, maar ik zal u zeker met uw citaten op uw eigen woorden wijzen. Dit debat komt nog een keer terug.

Maar het is natuurlijk al te vreemd, als door de staatssecretaris wordt gezegd: wij hebben geen tekort aan Italiaanse, Turkse, Griekse of weet ik welke docenten. Waarvoor wordt er eigenlijk opgeleid: tolken bij de Verenigde Naties? Denkt u dat wij daar een vooraanstaande positie innemen?

De hele dwaasheid gaat ten top als inderdaad, zoals toch aangetoond is door sommige sprekers, Marokkanen in Nederland werkloos zijn die misschien niet eens een spoedcursusje behoeven te volgen. Neen, de staatssecretaris gaat er nog een aantal buitenlanders bij halen, want hij heeft in Nederland natuurlijk totaal niets te maken met werkloosheid in het onderwijs! Dat bestaat voor hem zeker niet.

Ik moet zeggen, dat er een afnemende behoefte is aan docenten Marokkaans. Dit wijst op de volgende paar zaken: de Marokkaanse ouders zijn nog verstandiger dan de VVD en de regering bij elkaar, want die ouders zien namelijk in dat dit niet tot integratie leidt; en, veel belangrijker, de invloed op, de weerstand tegen

dit waanzinnige, dolle regeringsbeleid wordt steeds sterker. Ik voorspel u: over vijf jaar heeft u totaal geen tekort meer, maar wel alle docenten Marokkaans in de WW!

□

Staatssecretaris **Van Eekelen**: Mijnheer de Voorzitter! Aangezien de heer Willems nu niet aanwezig is, ga ik eerst in op de vraag van mevrouw Andela-Baur, of nog andere culturele verdragen die op stapel staan, respectievelijk culturele verdragen die nog niet zijn goedgekeurd een soortgelijke onderwijsparagraaf bevatten. Ja, dit geldt voor Portugal en Spanje.

Daarnaast is datgene wat nu voorzien is in dit verdrag met Marokko ook mogelijk onder de reeds oudere, bestaande culturele verdragen. Een cultureel verdrag is een raamakkoord, maakt dingen mogelijk en is een kapstok om bepaalde activiteiten aan op te hangen. Het zou dus ook best voor andere, soortgelijke dingen gebruikt kunnen worden.

De heer Van Ooijen vindt artikel 5 eigenlijk raar, omdat daarin staat dat het verdrag eenzijdig is. Ogenscheinlijk heeft hij een beetje gelijk. Ik wijs hem er evenwel op dat artikel 4 en artikel 5 eigenlijk in onderlinge samenhang moeten worden gezien. Zij worden ook als zodanig in de memorie van toelichting behandeld. In artikel 4 staat duidelijk: beide verdragsluitende partijen bevorderen het onderwijs in hun taal, letterkunde en cultuur. Ik geef toe, dat dit in artikel 5 specifiek voor Nederland is uitgewerkt, omdat er in Nederland 100 000 Marokkanen zijn.

In Marokko is er geen soortgelijke Nederlandse bevolkingsgroep. Dat is een onevenwichtigheid in de situatie. Dit verklaart ook waarom de Marokkaanse autoriteiten zoveel belang hechten aan dat onderwijs, met name aan de kwaliteit van het onderwijs. De enige verplichting die Nederland op zich neemt, is om toe te zien op de kwaliteit van het onderwijs. Staatssecretaris Van Leijenhorst heeft de drie opties ter zake genoemd en uiteengezet hoe zich een en ander in de komende jaren zal ontwikkelen.

Ik geloof echter dat het legitiem is voor een land om te vragen dat zijn onderdanen aanspraak kunnen maken op een zekere kwaliteit van het onderwijs. Wij zouden dat, dunkt mij, ook doen als er zich in een ander land een Nederlandse gemeenschap

Van Eekelen

bevond en als over en weer werd erkend dat het wenselijk zou zijn dat de leden van die gemeenschap in de eigen taal en cultuur werden onderwezen. Ik beweeg mij, mijnheer Dijkstal, opnieuw een beetje op glad ijs als ik zeg dat ik geloof dat dan toch bedacht zou moeten worden wat onze reactie zou zijn, wanneer men zei: daartoe mogen alleen mensen worden aangesteld die in het land van vestiging worden gerecrueteerd.

Ik denk dat wij ook dan toch prijs zouden stellen op mensen die nog volledig in de taal en cultuur zitten en niet op mensen die al een beetje een afgeleide daarvan zijn. Ik laat die discussie echter gaarne aan collega Van Leijenhorst over. Ik wil alleen nog aantekenen dat de reciprociteit, waarop ieder verdrag uiteraard is gebaseerd, toch wel aanwezig is.

Mevrouw Andela-Baur en anderen hebben gevraagd of dit financiële criterium nu zo doorslaggevend is. Ik geloof dat men mij op dat punt verkeerd heeft begrepen. Ik heb geprobeerd het volgende duidelijk te maken. Ik denk niet dat wij nog een nieuw cultureel akkoord sluiten. Het zit ook niet in de planning op lange termijn. Als wij echter een nieuw cultureel akkoord zouden sluiten, moeten wij dat sluiten inclusief de beschikbaarstelling van financiële middelen. In het verleden heeft men te vaak een cultureel akkoord gesloten zonder tegelijkertijd de financiële middelen ter beschikking te stellen om er iets van te maken. Dat was de strekking van mijn opmerking.

Ik sluit op zichzelf niet uit – ik kan ook niet in de verre toekomst kijken – dat er toch nog eens een cultureel akkoord wordt gesloten. Dan zal er echter waarschijnlijk een verschuiving van prioriteiten moeten plaatsvinden. Dan zal men dus geld van het ene moeten overhevelen naar het andere, waarbij ik aanneem dat het ministerie van Financiën niet bereid zal zijn daarvoor nieuwe posten te creëren. Een verschuiving van prioriteiten zal in elk regeringsbeleid altijd mogelijk moeten zijn.

Daarmee heb ik ook de heer Schutte beantwoord. Hij heeft gevraagd wat de reden was voor het accepteren van die ruime formulering. In de eerste plaats gaat het om de kwaliteit. In de tweede plaats gaat het om het mogelijk maken van een zekere hulpverlening bij de recrutering, maar er is geen Nederlandse

verplichting – dat vind ik het essentiële punt – om de mensen die in dat recruteringsproces naar voren komen aan te nemen. Uit dien hoofde is er dus ook geen beïnvloeding van het regime op de mensen die gerecrueteerd worden. Dat is het nut geweest van die paar jaar van voorbereiding van het cultureel akkoord.

Via onze onderwijsattaché hebben wij de overtuiging gekregen dat die beïnvloeding er niet is. Bovendien staan er op die lijst ongeveer vier keer zoveel mensen als er uiteindelijk gerecrueteerd worden. Ook wat dat betreft is er dus een duidelijke selectiemogelijkheid aan de Nederlandse kant. Ik vind dan ook dat wij de bezwaren niet moeten overdrijven. De Nederlandse besluitvorming en beschikkingsbevoegdheid is duidelijk gerespecteerd.

De heer **Schutte** (GPV): Dat is mij duidelijk. Ik neem aan, als artikel 5 enige inhoud heeft – daarvan moeten wij uitgaan als het wordt vastgelegd in een verdrag dat ter ratificatie wordt voorgelegd – dat de inhoud van het verdrag iets toevoegt aan hetgeen zonder dat verdrag in Nederland aanwezig is of zou zijn. Ik heb verwezen naar die bevoegde leerkrachten. Is het niet zo dat binnen het kader van de Nederlandse wetgeving die eis van bevoegdheid al evident is? Wat voegt zo'n bepaling in het verdrag daaraan dan toe? Als het niets toevoegt, waarom wilde Marokko dat dan zo graag?

Staatssecretaris **Van Eekelen**: Marokko wil graag dat de Marokkanen in Nederland en in andere landen onderwijs krijgen in de eigen taal en cultuur. Men wil dat in bepaalde situaties ook wel graag zelf doen. De betekenis van dit artikel is dat dit in Nederland niet zo zal worden geregeld, maar dat Nederland daarvoor zorgt. Nederland heeft de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit. Het geeft verder geen bevoegdheden aan Marokko.

Marokko speelt alleen een bemiddelende en hulpverlenende rol. Wij kunnen die erkennen en accepteren, aangezien de scholen in Nederland alle vrijheid behouden. Het verdrag voorziet dus duidelijk niet in een Marokkaanse activiteit op dit punt in Nederland. Dat is de betekenis van het artikel.

De heer **Schutte** (GPV): Hetzelfde zou het geval zijn als deze bepaling niet in het verdrag stond. Ook dan zou gelden dat Nederland erop toeziet dat het onderwijs – ook het

OETC-onderwijs – wordt gegeven door bevoegde leerkrachten. Dat staat al in de Nederlandse wetgeving. Het heeft er ook altijd al in gestaan. Er zal ook niemand over denken om dat te wijzigen. Waarom is dan toch – kennelijk op verzoek van Marokko – deze bepaling in het verdrag opgenomen? Zij voegt er toch niets aan toe?

Staatssecretaris **Van Eekelen**: De Nederlandse situatie is misschien wat anders in vergelijking met andere landen, want daar wonen vaak nog grotere aantallen Marokkanen. Marokko gaat uit van de zorg dat de Marokkanen in het buitenland een zekere relatie met de eigen cultuur behouden.

De heer **Schutte** (GPV): Als dat in het kader van de Nederlandse wetgeving op Nederlandse scholen gebeurt, dan zal in de onderhandelingen over de tekst van het verdrag toch door de Nederlandse regering zijn gezegd dat men zich zorgen maakt om niets, omdat hetgeen wordt gevraagd, al duidelijk is opgenomen in de Nederlandse wetgeving.

Staatssecretaris **Van Eekelen**: Toen niet.

De heer **Schutte** (GPV): Er staat wel in dat het door bevoegde leerkrachten moet gebeuren. De hele zaak van het OETC-onderwijs is er misschien niet in geregeld. Ik kan mij niet voorstellen dat het onderwijs door onbevoegden zou moeten worden gegeven.

Staatssecretaris **Van Eekelen**: Ik kan mij heel veel voorstellen. Het enige wat nu in het verdrag is opgenomen op dit punt, is dat bedoeld onderwijs wordt gegeven op het niveau van bevoegde leerkrachten. Dat is het enige. Staatssecretaris Van Leijenhorst fluistert mij nog in dat het in België en Frankrijk door de Marokkanen zelf wordt verzorgd. Wij willen dat hier echter niet, omdat wij niet op die manier werken. Daarom is deze bepaling in het verdrag opgenomen.

De heer **Schutte** (GPV): Dan moet ik begrijpen dat deze formulering juist op verzoek van Nederland is opgenomen. U zegt namelijk dat u niet wilt dat het gebeurt op de manier die in andere landen gebruikelijk is.

Staatssecretaris **Van Eekelen**: Zoals zo vaak gebeurt, zijn er ook in dit geval moeizame onderhandelingen geweest. Zij hebben jarenlang geduurd.

Van Eekelen

De heer Ernsting is nog even teruggekomen op de kwestie van de media. In eerste termijn heb ik al gezegd dat het een standaardartikel betreft. Het artikel is naar mijn mening van meer betekenis in de relatie met Oosteuropese landen. Daarbij hebben wij een dergelijk artikel nodig om de media toegang te verschaffen tot hun 'zusterorganisaties', die daar vaak staatsorganisaties zijn. Het artikel wordt vaak als zeer nuttig ervaren door de Nederlandse omroeporganisaties. Ik weet niet wat de werking in de relatie met Marokko zal zijn. Er vloeit echter geen verplichting uit voort om iets te doen wat de omroepen niet wensen. De heer Van Ooijen constateerde dat ook al.

Vervolgens is er de zaak van de leraar El Mouaden. Toen ik in eerste termijn zei dat het rapport mij onbekend was, sloeg dat op het ABOP-rapport. Ik blijf erbij dat dit niet aan ons is aangeboden. Wij hadden wel de beschikking over een verslag van de onderwijsattaché. Enkele leden van de commissie hebben dit verslag ontvangen tijdens hun bezoek aan Marokko. Dat verslag is niet erg uitvoerig, maar op enkele kernpunten gaat het toch in dezelfde richting als het rapport dat ik zojuist noemde. Nadat ik het verslag en het ABOP-rapport heb gelezen, ben ik geschrokken van de inhoud ervan.

Ik spreek graag mijn afkeuring daarover uit. In de hele discussie over het cultureel akkoord gaat het mij nu om het volgende. Ik ben van mening dat de Marokkaanse autoriteiten zelf wel degelijk in hun maag hebben gezeten met deze zaak. Dat blijkt ook wel uit het feit dat betrokkene, na enige tijd onvindbaar te zijn gebleken, is getraceerd door tussenkomst van de Marokkaanse ambassade in Den Haag.

Onze ambassade in Marokko heeft al het mogelijke gedaan maar heeft hem niet kunnen opsporen. Hij is eigenlijk pas toen via de Marokkanen hier – men heeft kennelijk daar de verschillende diensten rondgevraagd – getraceerd en uiteindelijk vrijgelaten op onder de omstandigheden naar mijn mening de meest bevredigende wijze, zij het dat de behandeling die hij heeft tevoren heeft ondergaan geen goed woord kan verdienen.

Terwijl ik dit individuele geval van marteling duidelijk afkeur, wil ik wél opmerken dat de zaak zich niet heeft herhaald. Integendeel. Dit geval, hoe pijnlijk en afkeurenswaardig ook,

heeft wellicht toch de verhouding ten aanzien van leerkrachten van Marokko in Nederland helpen verbeteren. De Marokkaanse autoriteiten hebben zich geheel onthouden van enige bemoeienis met leerkrachten na dit incident. Om die reden hebben wij ook de conclusie getrokken, dat er bij de selectie echt geen sprake van beïnvloeding door het regime is geweest.

Met alle ellende die betrokkene heeft gehad, geloof ik daarom toch te mogen zeggen dat herhaling van het gebeure niet is voorgekomen. Ik zeg gaarne toe, dat onze ambassade in Marokko alert deze zaken zal blijven volgen, daarmee de verwachting uitsprekende, dat herhaling daarvan inderdaad niet verder zal voorkomen.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Mijnheer de Voorzitter! De heren Willems en Ernsting hebben zich vasthoudend getoond met betrekking tot de keuze voor de opleiding tot leerkracht OETC. Zij hebben dit ook in een motie uitgedrukt. De heer Ernsting vond mijn betoog in eerste termijn helder. Dit was volgens de heer Willems niet het geval. Mag ik nog eens kort mijn standpunt toelichten.

In de eerste plaats ben ik er blij om, dat een grote meerderheid in deze Kamer van mening is dat zo veel mogelijk leerkrachten hier in Nederland moeten worden opgeleid via de pedagogische academies voor het basisonderwijs. De heer Dijkstal en mevrouw Andela hebben met name hierover gesproken. Ik wil graag naar nieuwe wegen zoeken om de vraag te beantwoorden op welke wijze wij dit kunnen bevorderen.

Twee andere mogelijkheden blijven dan over: werving en een opleiding voor een aantal personen, die in feite een deelopleiding is waarmee men toch het vooruitzicht heeft een wat geïsoleerde positie in te nemen in het schoolteam waarvan men deel zal uitmaken. Ik wijs opnieuw in dit verband op het inspectierapport van 2 jaar geleden, waarin gewag werd gemaakt van de grote nadelen die dit voor de gehele school en voor de betrokkene met zich brengt als deze situatie voortduurt.

De andere mogelijkheid is – zoals ik al zei – dat leerkrachten worden geworven, hetzij via het culturele verdrag, via de procedure die daarvoor is uitgestippeld, hetzij via de onderwijsattaché of andere wegen die men zelf weet te vinden.

Aan het adres van de heer Van Ooijen heb ik al gezegd de nadelen hiervan te zien.

Het grote voordeel is, dat men een bevoegdheid heeft om onderwijs te geven in een verantwoorde pedagogisch/didactische vorm en dat men straks gemakkelijker in staat gesteld kan worden om, als men in Nederland blijft, algemeen inzetbaar te zijn. Ik zie dus voordelen zowel voor de ene als voor de andere weg die gekozen wordt. Ik wil mij daarom niet vastleggen op het voorstel dat gedaan is om te kiezen voor de weg van een opleiding van personen die al of niet een HAVO-VWO-vooropleiding hebben genoten om het bestaande tekort daarmee op te vullen. Ik denk dat dit onverstandig is.

Het is ook niet in het belang van de leerkrachten zelf. Het is ook niet in het belang van het onderwijs dat wij beogen. Ik voel mij het beste thuis bij hetgeen mevrouw Andela heeft gezegd en waarbij zich ook de heer Dijkstal heeft aangesloten. Zij spreekt van communicerende vaten. Ik ben daarom bereid de noodmaatregel of noodvoorziening te herhalen. Als die maatregel dan wordt herhaald wil ik wel de resultaten weten van de eerste c.q. de tweede keer van deze maatregel.

De leerkrachten die op deze manier in het onderwijs komen, moeten wel zodanig gekwalificeerd zijn dat het volgen van de OETC-cursus verantwoord is. Ik hoop in de notitie van oktober aanstaande op dit onderwerp terug te komen. Wij kunnen daarover dan ook uitvoerig met elkaar spreken. De kwaliteitsbewaking moet gehandhaafd worden. Vandaar ook dat ik aan het adres van de heer Van Ooijen zeg, dat het minimumniveau HAVO/VWO moet blijven. Ik wens van dat criterium niet af te stappen.

De heer Van Ooijen (PvdA): Daarvan neem ik nota, mijnheer de Voorzitter! Is het echter niet zo bij communicerende vaten, dat wanneer je er aan de ene kant iets ingiet dat naar de andere kant loopt? Met andere woorden: je giet er toch niet aan beide kanten iets in? Bij een communicerend vat wordt toch ook een prioriteit gesteld?

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Wij komen beiden uit het onderwijs mijnheer Van Ooijen. Ik heb denk ik wel duizendmaal de werking van de communicerende vaten uitgelegd. Het kenmerkende van communicerende vaten is, dat de massa vloeistof

Van Leijenhorst

gelijk blijft. Het tekort blijft gelijk, je kunt het op twee manieren bestrijden. Doen wij meer aan werving, dan zal de aanvulling via die noodmaatregel minder zijn en omgekeerd geldt hetzelfde. Ik vind dat het verstandiger is – de heer Van der Vlies heeft daarover ook gesproken – om zo zorgvuldig mogelijk vast te stellen wat de behoefte is – ik betrek daarbij ook het rapport van Sociale Zaken – en dan die noodmaatregel herhalen en bekijken hoe wij dat tekort kunnen opheffen.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil even afzien van dat communicerend vat als vergelijkingspunt. Het gaat nu over het feit dat als er een X-aantal leerkrachten nodig is op grond van de prognoses en behoeften je deze op twee manieren kunt verkrijgen namelijk door opleiden hier via een stoomcursus of door werving. Naar mijn gevoel moet je een keuze maken. Je geeft een prioriteit aan het een, dat betekent dan een posterioriteit aan het andere. Waarom geeft de staatssecretaris geen prioriteit aan het opleiden hier, aangenomen dat dan een bepaald aantal mensen geschikt wordt bevonden, dan hoef je minder te werven. Waarom kiest hij niet voor deze prioriteit?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Als ik werf, mijnheer de Voorzitter, dan krijg ik gekwalificeerde leerkrachten die in Marokko een volledige opleiding voor bevoegd onderwijzer hebben gevolgd. Dat is het verschil.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Dan krijgt de staatssecretaris inderdaad een bevoegde leerkracht die in staat is in het Marokko les te geven. Hij wil echter naar die volledige, integraal bevoegde leerkracht voor het onderwijs in het Nederlands. Als hier iemand van 25 of 30 jaar uit Marokko komt die daar een ervaring als leerkracht heeft opgedaan, dan is die toch niet in staat om zomaar, zonder meer binnen korte tijd als een gekwalificeerde leerkracht in het Nederlandse onderwijs te functioneren voor Nederlandse kinderen in de Nederlandse taal?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Ik kreeg uit de eerste termijn de indruk, dat de heer Van Ooijen meent dat kon worden volstaan met een stoomcursus Nederlands van drie maanden. Dat is echter pas het begin. Daarna volgt de OETC-cursus

en zal moeten worden voldaan aan de vereisten die ter zake worden gesteld. Het voordeel van deze mensen is – ik hoop dat de heer Van Ooijen dat ook ziet – dat zij een goede opleiding hebben genoten in een ander land. Hier worden alle mogelijke inspanningen verricht om dat onderwijs in het Nederlands zo goed mogelijk te maken.

Stel nu dat de heer Van der Vlies gelijk heeft: dat de behoefte aan het aantal leerkrachten op langere termijn duidelijk lager is dan nu in de prognoses is becijferd. Dit betekent dan, dat wij de mensen goeddeels opleiden voor werkloosheid als wij expansief de weg opgaan van die noodmaatregel van een cursus in onderwijs in eigen taal en cultuur voor deelbevoegden. Dat mag natuurlijk nooit de bedoeling zijn.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Iedereen in deze Kamer heeft gevraagd om een spoedcursus om te voorzien in de gebleken behoefte. Niemand vroeg om meer mensen op te leiden dan wij nodig hebben. Dus dat is niet aan de orde.

In beide gevallen gaat het om het opleiden van 'smalbevoegden': mensen die bevoegd zijn in het OETC-onderwijs. In het ene geval betreft het echter mensen die zich behoorlijk in het Nederlands kunnen uitdrukken, omdat zij hier 10, 15 of 20 jaar wonen. Zij kennen de Nederlandse samenleving en het Nederlandse onderwijsstelsel. In het andere geval betreft het mensen die zich 25 of 30 jaar lang hebben bewogen in een Arabisch land. Zij beheersen natuurlijk het Arabisch goed, aangenomen dat het niet toevallig hun tweede taal is. Dat geldt namelijk ook voor 70% van de Marokkanen.

Zij komen dan naar Nederland, maar zij beheersen dan niet het Nederlands. Zij krijgen dan een spoedcursus van drie maanden. Ik heb wel eens een spoedcursus gevolgd in een andere taal. Maar ik zou niet eens durven zeggen, welke taal dat was, want dat ben ik vergeten. Drie maanden is namelijk zeer kort. Misschien zijn de mensen die de staatssecretaris in Marokko denkt aan te trekken buitengewoon bewaam, bewaamer dan ik. Ik verwacht echter niet, dat men in drie maanden van iemand een integraal inzetbare leerkracht kan maken. Dat duurt jaren, als het al lukt.

De heer **Ernsting** (CPN): Ik heb een andere vraag op dit punt. De staatssecretaris blijft over de drie verschil-

lende alternatieven als volstrekt los van elkaar stand praten. Kan hij zich voorstellen dat mensen die de spoedcursus hebben gevolgd en met een beperkte bevoegdheid in het onderwijs terecht komen, daarmee ook gemakkelijker en met meer kans op succes vervolgens kunnen doorstromen naar de PABO's? Zou dat niet indirect een bijdrage kunnen zijn aan de voorkeur die hier door velen is uitgesproken?

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Mijnheer de Voorzitter! Ik vind inderdaad – ik wil dat ook stimuleren – dat alle leerkrachten voor OETC de PABO-opleiding zouden moeten volgen. Dat is natuurlijk ook afhankelijk van de leeftijd. Ik wil daarvoor ook ruimere mogelijkheden scheppen om die geïsoleerde positie, waarover ik sprak, te voorkomen. Het instroomniveau in die spoedvoorziening – dat duurt niet drie maanden; de opleiding bestaat wel uit drie delen – moet dan ook voldoende zijn, opdat men kan verwachten dat men ook die PABO-opleiding kan volgen. Dan sluit het betoog. Dan zijn de heer Ernsting en ik het eens. Wij moeten daarom aan een voldoende niveau vasthouden voor de toelating tot de OETC-opleiding.

Ik hoop dat dit duidelijk is. Ik heb al gezegd dat ik van mening ben dat wij zoveel mogelijk moeten trachten, de leerkrachten hier te vinden. De algehele inzetbaarheid en de algemene bevoegdheden moeten echter ook in de overwegingen worden betrokken.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik vrees toch dat u niet duidelijk bent over wat u nu eigenlijk wilt. U zegt namelijk nu iets anders dan wat u zoëven hebt gezegd. Er zijn naar mijn gevoel twee opties. Met handhaving van het kwaliteitsniveau kan opleiding in Nederland plaatsvinden. Dan ontstaat inderdaad het probleem dat de leerkrachten niet de algemene bevoegdheid hebben die zij in Marokko wel zouden hebben. De heer Van Ooijen heeft daarop duidelijk gewezen. Als u kiest voor de algemene pedagogisch-didactische opleiding, kunt u ze eerlijk gezegd beter allemaal in Marokko werven.

In dat geval hebben wij immers die tweede cursus niet nodig. Ik krijg nu het gevoel dat die cursus voor ons wordt aangeboden. U moet een keuze maken. Ik zie eerlijk gezegd het probleem niet: wij praten over een korte-termijnprobleem, waarbij u zo snel mogelijk 30 à 40 formatieplaatsen, ofte wel vermoedelijk 80 à 120

Van Leijenhorst

mensen, moet zien te vinden. Los dit korte-termijnprobleem op met korte-termijn cursussen voor Marokkanen in Nederland. Als dat niet lukt, val dan terug op werving.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Ik wil de gelijkwaardigheid van de drie wegen niet begaan. Aanvankelijk is gezegd dat het hier gaat om uitzonderlijke gevallen, waarvoor de mogelijkheid moet worden gecreëerd om opgeleid te worden tot leerkracht in het onderwijs in eigen taal en cultuur. Via de CITO-toets hebben wij dat gedaan als een individueel gerichte noodvoorziening. Ik heb de Kamer toegezegd dat ik een en ander nogmaals wil toepassen.

De vraag of de weg in de komende jaren nogmaals zal moeten worden begaan, zal afhangen van de resultaten, het succes met betrekking tot deze leerkrachten. Ik volg daarom het liefst de weg die is aangewezen door mevrouw Andela: laten wij heel duidelijk de voor- en nadelen voor de school en voor betrokkene tegen elkaar afwegen. Op grond van de cijfers kom ik thans tot de conclusie dat werving in het komende jaar en wellicht in de komende jaren nog noodzakelijk zal blijken te zijn.

Ik zal echter meer bekendheid geven aan de mogelijkheid om van de noodvoorziening gebruik te maken. Ik kom daarmee tegemoet aan de heer Van Ooijen, waardoor ik hoop dat hij zijn motie op dit punt overbodig acht. Ik ga niet uit van het dogmatische beginsel dat ik moet zorgen voor communicerende vaten met even hoog staande niveaus. Ik wil heel duidelijk onder ogen zien wat het aanbod voor deze noodmaatregel is, om zo te beslissen in welke mate werving in Marokko noodzakelijk is. Daarover hoop ik met u aan de hand van de notitie in oktober van gedachten te kunnen wisselen.

Ik heb geen behoefte aan de beide op tafel gelegde moties. In beide moties wordt te weinig aandacht besteed aan de noodzaak van handhaving van de kwaliteit van de bedoelde leerkrachten. Hoewel de motie van de heren Mik en Van Ooijen minder ver gaat dan die van de heer Willems, mevrouw Beckers en de heer Ernsting, vind ik dat de toezeggingen die ik heb gedaan de voorkeur verdienen boven hetgeen in de moties is geformuleerd.

De heer Van Ooijen (PvdA): U zegt dat in de motie van de heer Mik en mij de kwaliteit onvoldoende is

gegarandeerd. Daar begrijp ik niets van. In die motie wordt gevraagd om iedereen die zich voor de cursus aanmeldt en na toetsing wordt toegelaten, op te leiden tot bevoegde leerkracht-OETC. Als dat er veel zijn, behoeft u weinig te werven; als het er zeer veel zijn, behoeft u misschien helemaal niet te werven. Als het er echter weinig zijn, moet u misschien wat meer werven. Daarbij is toch geen bedreiging van de kwaliteit aan de orde? Hoe weinig je ook opleidt, de kwaliteit moet altijd goed zijn, zowel in uw visie als in de mijne.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: In de motie staat: 'verzoekt de regering, zoveel mogelijk de opleiding tot bevoegde leerkracht in de eigen taal en cultuur in Nederland te bevorderen,....' Ik lees daaruit: maak een opleiding voor leerkrachten voor onderwijs in eigen taal en cultuur. Het gaat erom juist in bepaalde gevallen de mogelijkheid te bieden deze opleiding inzake de eigen taal en cultuur mogelijk te maken als noodvoorziening.

De heer Van Ooijen (PvdA): Wij hebben het al die tijd gehad over de noodvoorziening; wij hebben het niet over permanente opleidingen gehad. U moet dat er dus ook niet uit lezen. Men moet het zien in een bepaalde context. In de Psalm staat: er is geen God. Als je goed leest staat er in die Psalm: de dwaas zegt in zijn hart, er is geen God. Men moet dus niet de zaak uit z'n verband lichten; dat doet u nu wel.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Ik ben onder de indruk van deze Bijbelse wijsheid die ook een Bijbelse waarheid is. Je kunt er met elkaar over twisten wat er nu allemaal in die motie had moeten staan. Als gezegd wordt dat wij vooral moeten bevorderen dat bevoegde leerkrachten hier in Nederland worden opgeleid, dan is de context volstrekt anders gelet op hetgeen in de motie wordt gevraagd. Als de heer Van Ooijen de motie zodanig wijzigt dat dit zou gebeuren waarbij dus de PABO wordt ingesloten, dan komt hij duidelijk in mijn richting.

De heer Van Ooijen (PvdA): Voor alle duidelijkheid: in deze motie is de PABO uiteraard ingesloten. Het gaat dus om de PABO plus een applicatie; anders is men namelijk ook niet bevoegd voor OETC. Dat is dus uiteraard ingesloten. Vervolgens is er dan de spoedcursus. Dat is wat anders dan recruitering. Dat staat er niet in. Hoewel er staat wel wat over

in, namelijk dat het niet de voorkeur heeft. Alle andere dingen staan erin. Opleidingen van een leerkracht via de PABO plus de applicatie zijn hierin ook ingesloten.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Waarom schrijft de heer Van Ooijen dan niet: verzoekt de regering zoveel mogelijk de opleiding op de Pedagogische Academies voor het Basisonderwijs....?

De heer Van Ooijen (PvdA): Omdat de PABO de spoedcursus niet insluit. Op een of andere manier moeten wij een formulering vinden om beide in te sluiten. Dat hebben wij naar mijn gevoel hier gedaan. De opleiding in Nederland betreft zowel de PABO plus de applicatie als de noodvoorziening.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Ik lees uit de tekst dat bedoeld wordt de deeloppleiding tot leerkracht in eigen taal en cultuur. Als u dat wilt wijzigen in die zin dat de PABO duidelijk wordt ingesloten en dat ook begrepen kan worden uit de tekst, dan wil ik mijn opvatting over deze motie heroverwegen.

De heer Van Ooijen (PvdA): Het gaat toch altijd over die zogenaamde communicerende vaten? Werving of opleiden hier. Welnu, wij werven geen mensen met een PABO-opleiding ten behoeve van het Nederlands onderwijs, opgeleid in Marokko. Die groep is sowieso niet aan de orde, zowel in uw wijze van zien als in die van mij. Daarover behoeven wij dus niet te spreken. Uiteraard spreken wij over bevoegde leerkrachten, omdat dat ook in het verdrag staat. Natuurlijk is ook bedoeld dat ze bekwaam zijn. Dat is allemaal inclusief. In het Frans staat er 'dûment qualifié'; dat is dus zowel bevoegd als bekwaam.

Staatssecretaris Van Leijenhorst: Ik denk niet dat wij in exegetische kwesties moeten vervallen. Als bedoeld wordt de twee wegen, namelijk de PABO's met aanvullend als noodvoorziening onderwijs in eigen taal en cultuur, dan is die motie overbodig. Dan wordt namelijk voldaan aan hetgeen in mijn toezegging tot uitdrukking is gebracht.

De heer Mik (D'66): Als eerste ondertekenaar van de motie wil ik zeggen dat beide opleidingen wordt bedoeld. Het houdt ook in – de eerste overweging geeft dat al aan – het stellen van prioriteiten. De prioriteit wordt duidelijk gesteld bij de opleiding in Nederland en de

Van Leijenhorst

posterioriteit bij de werving in Marokko. Dat heb ik nog niet uit uw mond gehoord. Daarom lijkt de motie mij op dit moment nog niet overbodig.

Staatssecretaris **Van Leijenhorst**: Het beleid is er duidelijk op gericht om mettertijd de werving in Marokko overbodig te maken. Dat is altijd zo geweest. Ik herhaal ten overvloede dat de opleiding via de pedagogische academies voor het basisonderwijs en straks voor het voortgezet onderwijs en de lerarenopleiding de voorkeur verdienen.

De heer Willems heeft gevraagd de prognosecijfers duidelijk te verwerken in de notitie. Dat wil ik hem graag toezeggen.

Mevrouw Andela heeft nog eens gewezen op de noodzaak van de kwaliteit. Ik ben het daar volledig mee eens en ik zal daar ook op toezien. Zij heeft een aantal opmerkingen gemaakt over de naamgeving van de maatregel. Wij moeten ons daar echter niet zo in verdiepen. Het gaat namelijk om een tijdelijke maatregel die voorziet in een behoefte en die als een aanvulling op het overige beleid moet worden gezien.

De heer Dijkstal heeft gesproken over een realistische en overtuigende repliek. Ik dank hem daarvoor. Hij is het er niet mee eens dat er een nieuw instituut in het leven wordt geroepen. Dat duidt er al op dat hij de noodvoorziening voorzichtig tegemoet zal treden.

De heer Dijkstal heeft ook nog een opmerking gemaakt over de vrijheid van onderwijs. Hij heeft gevraagd of er nog vrije werving is. Er is inderdaad een aanmerkelijk aantal leerkrachten geworven via de onderwijsattaché en 22 leerkrachten zijn geworven via de procedure die is opgenomen in het cultureel verdrag. Er komt natuurlijk een moment dat de regering en met name het departement van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zegt dat wij moeten stoppen omdat hier in de behoefte kan worden voorzien.

De heer Schutte heeft een gedachtenwisseling gehad met mijn collega van Buitenlandse Zaken. Ik wil wijzen op het feit dat er een aantal jaren nodig is geweest om tot een goed wederzijds begrip te komen van de onderwijssituatie in beide landen. Dat geldt niet alleen voor de relatie tussen Nederland en Turkije, maar ook voor de relatie tussen Nederland en Marokko. Er is een tijd geweest dat Marokko het onderwijs aan de

Marokkaanse kinderen in ons land vergaand wilde beïnvloeden. In andere landen gebeurt dat ook. Dat is misschien een van de redenen waarom men dacht dat men ook op de benoeming van leerkrachten sterke invloed kon uitoefenen. Het verschil met een aantal jaren geleden is dat nu gebleken is dat zowel bij de Turkse als bij de Marokkaanse regering een duidelijk inzicht bestaat in het Nederlandse onderwijsbestel, waarbij de vrijheid van onderwijs een duidelijke rol speelt, en dat men volledig begrijpt dat men geen enkele invloed kan uitoefenen op het Nederlandse onderwijsbestel. Tegen die achtergrond – ik wil hier ook noemen de zorg die men heeft voor de ongeveer 25.000 Marokkaanse kinderen die hier onderwijs ontvangen, de Europese richtlijnen die ter zake bestaan en de wervingsovereenkomst – vind ik dat hetgeen in artikel 5 van het cultureel verdrag is bepaald, geheel binnen die gedachtegang past. Als de heer Schutte vreest dat hier regels uit zouden kunnen voortvloeien waardoor de Marokkaanse regering invloed zou kunnen uitoefenen op het Nederlandse onderwijsbestel, wil ik hem met nadruk zeggen dat dit niet de bedoeling is en dat dit ook nooit mag gebeuren. De vrijheid van de scholen, zowel wat betreft de inhoud van het onderwijs als wat betreft de benoeming van de leerkrachten moet gewaarborgd blijven.

De heer Schutte heeft ook gesproken over de zogenaamde 'Griekse kwestie' in Gorkum. De vergelijking gaat niet helemaal op, aangezien wij daarbij te maken hadden met twee bevoegde leerkrachten die reeds in Nederland verbleven. Het Nederlands bevoegd gezag had een keuze bepaald die niet in overeenstemming was met de wensen van de Griekse autoriteiten. In deze kwestie berust, uiteraard, de verantwoordelijkheid bij het Nederlands bevoegd gezag. Ik heb de Griekse autoriteiten hiervan inmiddels kunnen overtuigen.

Ik heb voorts de Marokkaanse autoriteiten er duidelijk op gewezen dat een Marokkaans inspecteur geen enkele bevoegdheid in Nederland bezit en derhalve overbodig is.

De heer Van Ooijen heeft erop gewezen dat zodra kleuters onderwijs ontvangen in eigen taal en cultuur een nadere bezinning noodzakelijk is op de opleiding en de applicatiecurricula. Dat is vanzelfsprekend. Ik zal hieraan de nodige aandacht besteden.

Ik kan de heer Van der Vlies zeggen dat ik de cijfers uit het rapport van het departement van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zal toetsen aan de cijfers van het departement van Onderwijs en Wetenschappen. Ik ben het geheel met hem eens dat er niet alleen op kortere, maar ook op langere termijn een zo goed mogelijk inzicht moet bestaan in de vraag en het aanbod van leerkrachten voor het onderwijs in eigen taal en cultuur.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 22.13 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. zesendertig Koninklijke boodschappen, ten geleide van de volgende voorstellen van (rijks-)wet:
 - Wijziging van de Wet op het wetenschappelijk onderwijs en van de Wet op het voortgezet onderwijs (Horizontale doorstroming h.b.o.–w.o.) (19 050);
 - Vaststelling van het overgangsrecht voor de Wet op het hoger beroeps-onderwijs, van het tijdstip van inwerkingtreding van die wet en van enige andere wetten (Invoeringswet W.W.B.O.) (19 051);
 - Wijziging van de Wet op het basisonderwijs en de Overgangswet WBO met betrekking tot het aanbren-gen van wijzigingen in het bekostigingsstelsel, en de Overgangswet ISOVSO met betrekking tot een aantal scholen voor dove kinderen (19 054);
 - Gemeentelijke herindeling van de Bommelerwaard (19 055);
 - Wijziging van de gemeentelijke indeling door grenswijziging tussen de gemeenten Bredewiede en Zwartsluis (19 056);
 - Wijziging van hoofdstuk XIII (Ministerie van Economische Zaken) van de begroting van het Rijk voor het jaar 1984 (wijziging naar aanleiding van de Voorjaarsnota; eerste wijzigingsvoorstel) (19 057);
 - Wijziging van hoofdstuk V (Ministerie van Buitenlandse Zaken) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1983 (slotwet; tweede wijzigingsvoorstel) (19 058);
 - Wijziging van hoofdstuk X (Ministerie van Defensie) van de begroting

van het Rijk voor het jaar 1984 (wijziging naar aanleiding van de Voorjaarsnota 1984; eerste wijzigingsvoorstel) (19059);

- Wijziging van de Bankwet 1948 (19060);
- Wijziging van de Comptabiliteitswet 1976 inzake machtiging tot oprichting van en deelneming door de Staat in privaatrechtelijke rechtspersonen en inzake controlebevoegdheden van de Algemene Rekenkamer bij andere rechtspersonen dan de Staat (19062);
- Wijziging van de Financiële-Verhoudingswet 1984 (introdunctie woonruimten) (19069);
- Algemene wet op het binnentreden (19073);
- Regelen voor de indiening en behandeling van en de beschikking op verzoekschriften om gratie (Gratiewet) (19075);
- Intrekking van de wet van 4 juni 1858, regelende de benoembaarheid van vreemdelingen tot landsbedieningen (Stb. 46) alsmede wijziging van de Wet arbeid buitenlandse werknemers (Stb. 1978, 737) (19076);
- Invoeringswet Boeken 3, 5 en 6 nieuw B.W., achtste gedeelte, bevattende de aanpassing van de Wet op de Bedrijfsorganisatie en andere wetten (19077);
- Wijziging van de vermogensbelasting (andere toerekening van het vermogen bij gehuwden) (19078);
- Bepalingen inzake de behandeling van en de beschikking op verzoekschriften om gratie van straffen of maatregelen, opgelegd door instanties belast met de militaire strafrecht-spraak (19079, R 1287);
- Wijziging van hoofdstuk VI (Ministerie van Justitie) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1984 (tweede wijzigingsvoorstel) (19080);
- Wijziging van artikel 402a van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek (Wet tijdelijke voorziening omtrent de indexering van uitkeringen voor levensonderhoud) (19088);
- Wijziging van de Wegenverkeerswet en van de gemeentewet (strafbare feiten begaan door onbekende bestuurders van een motorrijtuig) (19093);
- Wijziging van de Financiële-Verhoudingswet 1984 en de gemeentewet (voorkoming dubbele bepalingen) (19094);
- Regels ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer in verband met persoonsregistraties (19095);
- Wijziging van de begroting van inkomsten en uitgaven van het

Gemeentefonds voor het jaar 1983 (slotwet; tweede wijzigingsvoorstel) (19096);

- Voorlopige verlaging van de verschuldigde pensioenbijdrage als bedoeld in de Algemene burgerlijke pensioenwet met 1,25 procentpunt, ingaande 1985 (19097);
- Opheffing van de Raad voor het binnenlands bestuur en de instelling van een nieuwe Raad (Wet Raad voor het binnenlands bestuur) (19098);
- Verruiming van de mogelijkheid van behandeling van burgerlijke zaken door enkelvoudige kamers (19099);
- Vaststelling van een kader voor de ontwikkeling van het voortgezet onderwijs (Ontwikkelingswet VO) (19101);
- Wijziging van de Wet op de Zeevaarddiploma's 1935, Stb. 456 (19104);
- Wijziging van de Wet op het wetenschappelijk onderwijs, de Wet universitaire bestuursvorming 1970 en de Wet twee-fasenstructuur w.o. (aanpassing vormgeving tweede fase) (19105);
- Wijziging van de IJkwet 1937 (Stb. 627) (19106);
- Vaststelling van een zeegrens tussen de Nederlandse Antillen en Aruba (19107, R 1288);
- Reglement voor de Gouverneur van Aruba (19108, R 1289);
- Wijziging van het Reglement voor de Gouverneur van de Nederlandse Antillen (19109, R 1290);
- Wijziging van de Wet bevordering en ontslag beroepsofficieren (Stb. 1954, 575), de Wet voor het reservepersoneel der krijgsmacht (Stb. 1954, 576) en de Uitkeringswet gewezen militairen (Stb. 1966, 451) (19110);
- Wijziging van een aantal bepalingen in de wetgeving in verband met het verkrijgen van de hoedanigheid van het land in het Koninkrijk door Aruba (19111);
- Wijziging van een aantal bepalingen in de wetgeving van het Koninkrijk in verband met het verkrijgen van de hoedanigheid van land in het Koninkrijk door Aruba (19112, R 1291);
- Goedkeuring van de eilandsverordening van het eilandgebied Aruba van 10 juli 1984 tot het aangaan van een geldlening ter waarden van ECU 800 000 met de Europese Investeringsbank (Afkondigingsblad Aruba 1984, no. 3) (19113, R 1292).

Deze Koninklijke boodschappen, met de erbij behorende stukken zijn al gedrukt;

2. negenentachtig brieven van de directeur van het Kabinet der Koningin, met de mededeling dat Hare Majesteit de door de Staten-Generaal aangenomen voorstellen van (rijks-)wet gedrukt onder de nrs. 14314, 15971 (R 1133), 15972, 16538, 16695, 16803, 16946 (R 1180), 16978, 17263 (R 1200), 17329, 17337, 17489, 17654, 17673 (R 1219), 17765 (R 1225), 17798 (R 1227), 17837, 18034, 18163, 18179, 18203, 18243, 18245 (R 1242), 18246, 18314, 18321, 18335, 18336, 18355 (R 1254), 18361 (R 1256), 18359 (R 1255), 18367, 18378, 18379, 18392, 18402, 18411, 18413, 18475, 18511 (R 1263), 18519, 18533, 18535 tot en met 18538, 18633, 18634, 18600 I, 18600 II, 18600 III, 18600 VII, 18600 XIII, 18600A, 18600F, 18617 (R 1264), 18635 tot en met 18638 (R 1265), 18653 (R 1267), 18640 (R 1266), 18641, 18642, 18651, 18655, 18644, 18652, 18654, 18656 tot en met 18660, 18756, 18673, 18674, 18680, 18704, 18681, 18682, 18684, 18685, 18719, 18687, 18695, 18699, 18725, 18724, 18700, 18697, 18686, 18701 tot en met 18703, 18705, 18706, 18707, 18714, 18715, 18708, 18716 tot en met 18718, 18720 tot en met 17723, 18726, 18727, 18728, 18738, 18741, 18742, 18729, 18731, 18744, 18757, 18762, 18763, 18769, 18777, 18778, 18781, 18779, 18791, 18790, 18795, 18799, 18812, 18783, 18827 (R 1276), 18876 heeft goedgekeurd.

De voorzitter stelt voor deze brieven voor kennisgeving aan te nemen;

3. twaalf brieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, met de mededeling dat zij in haar vergadering van 2 juli 1985 de haar door de Tweede Kamer toegezonden voorstellen van de wet gedrukt onder de nrs. 15836, 18052, 18197, 18310, 18525, 18771, 18800, 18867, 18947, 18949, 18953 en 19026 heeft aangenomen.

De voorzitter stelt voor deze brieven voor kennisgeving aan te nemen:

4. de volgende brieven:

een, van de Minister-President, minister van Algemene Zaken, over de spreiding van rijksdiensten (12831, nr. 114);

een, van de minister voor Nederlands-Antilliaanse Zaken, over de voortgang uitvoering RTC-besluiten (18107, nr. 6);

twee, van de minister van Buitenlandse Zaken, te weten:

een, over de watervoorziening op de westelijke Jordaanoever (18 546, nr.7);

een, over de kwestie Afghanistan (18 600-V, nr.107);

drie, van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, te weten:

een, over vereenvoudiging grensformaliteiten Benelux, BRD en Frankrijk (18 941, nr.3);

een, over de Europese Raad 28-29 juni 1985 (19 081);

een, ten geleide van een arrest van het Europees Hof (19 083);

negen, van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, te weten:

een, ten geleide van het rapport 'Indonesian women and development' (18 600-V, nr.106);

een, over structurele verbetering van de hulp aan Kaapverdië (18 600-V, nr.108);

een, ten geleide van een verslag van een bezoek aan Indonesië (18 600-V, nr.109);

een, over activiteiten in het kader van ontwikkelingssamenwerking (18 600-V, nr.110);

een, ten geleide van een verslag van het transmigratieseminar (18 600-V, nr.113);

een, ten geleide van het herstructureringsprogramma (19 063);

een, over samenwerking bedrijfsleven-ontwikkelingssamenwerking (19 072);

een, over de subsidieregeling N.C.O. (19 089);

een, ten geleide van een verslag van een bezoek aan Bangladesh (19 091);

een, van de minister van Justitie, over opsporing van oorlogsmisdadigers (18 600-VI, nr. 65);

een, van de ministers van Justitie, van Verkeer en Waterstaat en van Binnenlandse Zaken, ten geleide van de nota Fietsendiefstal (19 070);

acht, van de minister van Binnenlandse Zaken, te weten:

twee, over het Minderhedenbeleid (16 102, nrs. 120 en 121);

twee, over de reorganisatie Rijksdienst (17 353, nrs. 23 en 24);

een, ten geleide van het eindrapport van de adviescommissie Sanering planprocedures (18 600-VII, nr.68);

een, over een adviesaanvraag aan de Raad van State (19 029 (R 1286), nr. 7);

een, over de herverdeling van arbeid in de collectieve sector (19 086);

een, over het tijdstip van ontbinding van de Eerste Kamer bij grondwetsherziening (19 100);

twee, van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, te weten:

een, over een concept sociaal plan BB-personeel (18 600-VII, nr.67);

een, over het Industrie- en Haven-schap Moerdijk (18 600-XIII, nr.120);

zeven, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, te weten:

een, over de invoering kaderwet volwasseneneducatie (16 689, nr.42);

een, over T.V.C. (17 649, nr.58);

een, over de arbeidsduur in het onderwijs (18 600-VIII, nr.108);

een, over volwasseneneducatie (18 042, nr.17);

een, over de organisatorische opzet INSP (18 224, nr.15);

een, over basiseducatie volwassenen (18 886, nr.6);

een, over kennistechnologie (19 082);

vijf, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen,

mevrouw Ginjaar-Maas, te weten:

een, over wijziging van het besluit MTO (18 600-VIII, nr.105);

een, ten geleide van de notitie Inventarisatiebeleid voortgezet onderwijs (18 760, nr.2);

een, over randgroepjongeren (18 776, nr.5);

een, ten geleide van de notitie van LHNO naar LDGO (19 049);

een, over het voorbereidend Hoger Onderwijs (19 114);

drie, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, de heer Van Leijenhorst, te weten:

een, over de H.O.B. (18 600-VIII, nr.106);

een, over de knelpunten basisonderwijs (18 600-VIII, nr.107);

een, over het Besluit trekkende bevolking WBO (19 116);

een, van de ministers van Financiën, van Buitenlandse Zaken en voor Ontwikkelingssamenwerking en van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Bolkestein, over de internationale schuldenproblematiek (19 085);

vijf, van de minister van Financiën, te weten:

een, over de heroverweging collectieve uitgaven (16 625, nr. 72);

drie, over aanpassing van middenkoersen in het kader van het E.M.S. (17 125, nrs. 9, 10 en 11);

een, over de afdracht van omzetbelasting over voor Defensie bestemde vliegtuigen (18 918, nr. 35);

twee, van de staatssecretaris van Financiën, te weten:

een, over de Financiële-Verhoudingswet 1984 (17 719, nr. 39);

een, over aanschrijvingen belastingdienst (18 600-IX B, nr. 69);

vijf, van de minister van Defensie, te weten:

een, over de stationering van een patrouillevliegtuig op IJsland (18 600-V en X, nr. 117);

een, over vlootoefeningen (18 600-X, nr. 44);

een, over de reële-groeberekening van de Nederlandse defensie-uitgaven (18 600-X, nr. 50);

een, over het terugtrekken van atoommijnen (18 600-X, nr. 54);

een, over E.T. (19 061);

zes, van de staatssecretaris van Defensie, de heer Van Houwelingen, te weten:

een, over multipurpose fregatten (18 600-X, nr. 48);

een, over de vervanging van YP-408's (18 600-X, nr. 49);

een, over deelname aan een oefening (18 600-X, nr. 51);

een, over gevechtsskleding van de K.L. (18 600-X, nr. 52);

een, over een munitieorder voor Eurometaal (18 600-X, nr. 53);

een, over onderzeeboten van de Walrusklasse (18 600-X, nr. 55);

twee, van de staatssecretaris van Defensie, de heer Hoekzema, te weten:

een, over een beleidsplan personeelsbeleid (18 169, nr. 79);

een, over de uitvoering ADV (18 600-X, nr. 47);

tien, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten:

twee, over de PKB Waddenzee (18 220, nrs. 12 en 14);

een, over de opslag van radioactief-afval (18 600-XIII, nr. 118);

een, ten geleide van het onderzoeksprogramma 1985-1987 van het D.G. Milieuhygiëne (18 600-XI, nr. 111);

een, ten geleide van het kwartaalbericht bouwnijverheid 1985-I (18 600-XI, nr. 112);

een, over verspreiding van radioactiviteit in semi-stagnerende wateren (18 830, nr. 31);

een, over de rekeningen 1978 en 1979 van het departement van V.R.O.M. (18 918, nr. 31);

een, over het heffingsbesluit geluidhinder wegverkeer 1985/1986 (19 074);

een, ten geleide van het Ontwerpkennisgevingsbesluit Wet milieugevaarlijke stoffen (19 087);

een, over stedelijk verkeer en vervoer en de daarmee verbonden milieuhygiënische aspecten (19 090);
drie, van de staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten:
een, over de decentralisatie volkshuisvesting (16 736, nr. 24);
een, over privatisering (17 938, nr. 12);
een, over de woonlastenproblematiek (18 104, nr. 6);
negen, van de minister van Verkeer en Waterstaat, te weten:
een, over de verontreiniging van de Rijn (12 872, nr. 21);
twee, over Eurocontrol (13 419, nrs. 50 en 51);
een, over de winning van kalksteen op het plateau van Margraten (13 969, nr. 102);
een, over de zoute veren (16 318, nr. 14);
een, over de harmonisatie Noord-zeebeleid (17 408, nr. 19);
twee, over de voortgang rivierdijkversterkingen (18 106, nrs. 9 en 10);
een, over het tracé rijksweg 73 (18 600-XII, nr. 78);
een, over de overdracht van de oude rijksweg in Raamsdonkveer (18 600-XII, nr. 79);
een, over een Nationale verkeers- en vervoersrekening (18 600-XII, nr. 80);
vijf, van de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, te weten:
een, over de spreiding van rijksdienst (12 831, nr. 113);
een, over de PTT en Telecommunicatie (17 370, nr. 28);
een, over autokeuringen (17 687, nr. 19);
een, over de aanpassing tarieven telecommunicatie (18 600G, nr. 19);
een, over de PTT en tele-informatica (19 067);
zeven, van de minister van Economische Zaken, te weten:
een, over het Brandstoffeninzetplan voor Centrales (15 891, nr. 8);
een, over het Informatica-stimuleringsplan (18 224, nr. 16);
een, over aardgas- en oliereserves (18 445, nr. 2);
een, over steunverlening Hoogovens/Aldel (18 600-XIII, nr. 119);
een, over nieuwe kerncentrales (18 830, nr. 30);
een, over beantwoording van vragen n.a.v. het verslag van de Rekenkamer over 1984 (18 918, nr. 34);
een, over de instructie regeringswaarnemer (19 103);
een, van de ministers van Economische Zaken en van Buitenlandse

Zaken, over Zuid-Afrika (17 895, nr. 31);

vier, van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Van Zeil, te weten:

een, over een plan van aanpak voorlichting midden- en kleinbedrijf (17 553, nr. 53);

een, over het KBB-herstelplan (18 600-XIII, nr. 121);

een, over organisaties op het gebied van consumentenbelangen (18 647, nr. 14);

een, over fiscale maatregelen t.b.v. het midden- en kleinbedrijf (19 071);

een, van de staatssecretarissen van Economische Zaken, de heer Van Zeil, en van Verkeer en Waterstaat en van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieubeheer, over het structuurschema Buisleidingen (17 375, nr. 37);

een, van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Van Zeil, en de minister van Landbouw en Visserij, over verbetering van het toeristisch product in 1985 (18 600-XIII, nr. 122);

zes, van de minister van Landbouw en Visserij, te weten:

een, over privatisering (17 938, nr. 13);

een, over het werkgelegenheidsprogramma 1984-1985 (18 600-XIV, nr. 100);

een, over de nota Investeren in mensen (18 816, nr. 7);

een, over de afrekening EOGFL afd. Garantie in 1976 en 1977 (18 875, 18 878, nr. 6);

een, over de positie van het agrarisch nevenbedrijf (19 053);

een, ten geleide van een notitie 'Bedrijfsovername in de land- en tuinbouw (19 064);

twee, van de staatssecretaris van Landbouw en Visserij, te weten:

een, over de ontwikkelingen op de agrarische grondmarkt (18 600-XIV, nr. 102);

een, over het ontwerp-besluit Damherten (18 600-XIV, nr. 104);

een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, te weten:

een, over de zeescheepsnieuwbouw (16 431, nr. 13);

een, van de ministers van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en van Economische Zaken en van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Van Zeil, over de terugploegprojecten (18 600-XV, nr. 102);

twee, van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer De Graaf, te weten:

een, over het echte-minimabeleid (18 192, nr. 16);

een, over deeltijdarbeid in de W.S.W. (18 600-XV, nr. 104);

zes, van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevrouw Kappeijne van de Coppello, te weten:

een, over wetgeving waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen mannen en vrouwen (15 401, nr. 5);

een, over het minderhedenbeleid (16 102, nr. 119);

een, over het psychiatriebeleid (17 394, nr. 23);

een, over het remigratiebeleid (18 939, nr. 20);

een, over de ARBO-wet (18 600-XV, nr. 103);

een, ten geleide van het beleidsplan Emancipatie (19 052);

tien, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, te weten:

een, over de herstructurering landelijke organisaties (18 047, nr. 17);

een, over het bibliotheekwerk (18 600-XVI, nr. 196);

een, over het flankerend bejaardenbeleid (18 600-XVI, nr. 199);

een, over het ontwerp-Rijksprogramma Internaatvormingswerk 1985 (18 600-XVI, nr. 201);

een, over Opvangvoorzieningen (19 065);

twee, over het Museumbeleid (19 066 nrs. 1 en 3);

twee, over het Archiefbeleid (19 068, nrs. 1 en 3);

een, over het Besluit democratiseringsregelen bejaardenoorden (19 117);

negen, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, te weten:

een, over het Gehandicaptenbeleid (14 406, nr. 99);

een, over alternatieve geneeswijzen (17 481, nr. 23);

een, over W.U.V.-uitkeringsgerechtigden in Israël en de V.S. (18 600-XVI, nr. 197);

een, over uitvoering van de W.U.B.O. (18 600-XVI, nr. 200);

een, over de WUV-uitvoeringsorganisatie (18 600-XVI, nr. 202);

een, ten geleide van het rapport 'Vrije tijd: een visie' (18 600-XVI, nr. 203);

een, over hartoperaties (18 600-XVI, nr. 204);

een, over een verslag van de commissie voor de Verzoekschriften (18 623, nr. 261);

een, over bevolkingsonderzoek (18 833, nr. 5);

een, van de Voorzitter, over een advies van de Raad van State inzake het initiatief Van der Burg/Stoffelen (19 029, R 1286, nr. 6);

een, van de Bouwbegeleidingscommissie, ten geleide van een voortgangsverslag (11 107, nr. 60);

een, van de bijzondere commissie I.S.M.O., over de nota terzake van de omkering van de bewijslast fiscale aangelegenheden in internationale verhoudingen (17 050, nr. 40);

een, van de voorzitter van de commissie voor Buitenlandse Zaken, ten geleide van een verslag van een bezoek aan Wenen, Belgrado en Sofia (19 102);

een, van de commissie voor de Rijksuitgaven, over beantwoording van vragen (18 918, nr. 27);

een, van de leden Nijpels en De Korte, over de Voorjaarsnota (19 037, nr. 14);

een, van het lid Buurmeijer c.s., over het Besluit Democratiseringsregelen Bejaardenoorden (19 117, nr. 2).

Deze brieven zijn al gedrukt:

5. de volgende brieven:

een, van de minister Sociale Zaken en Werkgelegenheid, houdende intrekking van wetsvoorstel 14 467 (14 467, nr. 13);

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, houdende intrekking van wetsvoorstel 16 241 (16 241, nr. 8).

De Voorzitter stelt voor deze brieven, die al zijn gedrukt, voor kennisgeving aan te nemen.

6. de volgende brieven:

vier, van de minister van Buitenlandse Zaken, te weten:

een, over wijziging van de Europese Overeenkomst internationaal vervoer van gevaarlijke stoffen over de weg;

een, van wijziging van bijlage 6 bij de T.I.R.-overeenkomst;

twee, over het bezoek van buitenlandse marineschepen aan Nederland (Vertrouwelijk);

een, van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, over inspectierapport 179, Vuilverwijderingsproject Taiz, Jemen;

een, van de minister van Justitie, ten geleide van het eindrapport van de Staatscommissie Herziening Rechterlijke Organisatie;

twee, van de staatssecretaris van Justitie, betreffende de rechtspositie van gedetineerden;

een, van de minister van Binnenlandse Zaken, ten geleide van het jaarverslag van de Hoge Raad van Adel;

een, van de ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie, over politieopleidingen;

twee, van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, te weten:

een, over uitkeringen uit het Provinciefonds over de jaren 1984, 1985 en 1986;

een, over uitkeringen uit het Gemeentefonds over de jaren 1984, 1985 en 1986;

drie, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, te weten:

een, over toepassing van artikel 12 Comptabiliteitswet 1976;

een, over de Raamprogrammacommissie universitaire lerarenopleidingen;

een, ten geleide van jaarrekeningen en accountantsrapporten van de T.H.-Eindhoven;

een, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen en van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, ten geleide van de discussienota Stimuleringsprogramma gezondheidsonderzoek;

een, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, mevrouw Ginjaar-Maas, ten geleide van de concept-beleidsnotitie v.h.o.;
twee, van de minister van Financiën, te weten:

een, ten geleide van het jaarverslag Necigef 1984;

een, over stortingen en geldleningen t.l.v. de Staat der Nederlanden 2e kwartaal 1985;

een, van de staatssecretaris van Financiën, ten geleide van het jaarverslag 1983/84 van de landbouwbedrijven in eigen beheer;

twee, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten:

een, ten geleide van het verslag Fonds Luchtverontreiniging over 1984;

een, ten geleide van het voorontwerp van wet tot herziening van de Woningwet;

acht, van de staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten:

een, ten geleide van het voorontwerp van wet Huisvestingswet;

vijf, over de overgangsproblematiek Wet op de stads- en dorpsvernieuwing;

twee, over de verplichtingenstop VPW;

een, van de minister van Verkeer en Waterstaat, ten geleide van een verslag over de verontreiniging van zeewater;

een, van de minister van Economische Zaken, ten geleide van een

advies van de V.A.E. over het electriciteitsplan 1988/1989 en 1990;

een, van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Van Zeil, ten geleide van het jaarverslag 1984 van het bureau voor Industriële Eigendom;

twee, van de minister van Landbouw en Visserij, te weten:

een, ten geleide van een herziene raming L.E.F. per 1-4-1985;

een, ten geleide van de statuten van de stichting Draf- en Rensport;

drie, van de staatssecretaris van Landbouw en Visserij, te weten:

een, ten geleide van het financieel verslag Organisatie ter verbetering van de Binnenvisserij 1982/1983;

een, over welzijnsonderzoek bij zeugen zonder biggen in Engeland;

een, ten geleide van het verslag 1984 van het bureau Beheer Landbouwgronden;

een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van een adviesaanvraag inzake vereenvoudiging van de Wet op de Ondernemingsraden;

twee, van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer De Graaf, te weten:

een, ten geleide van het onderzoeksrapport Sociaal-medische begeleiding;

een, ten geleide van een evaluatie van de Wet ketenaansprakelijkheid;

een, van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevrouw Kappeyne van de Coppello, ten geleide van het rapport 'De gezinshereniging van Marokkanen in Nederland, 1968-1984';

twee, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, te weten:

een, ten geleide van het ontwerp-Rijksprogramma Minderheden 1986;

een, ten geleide van het besluit behoud Cultuurbezit;

drie, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, te weten:

een, over wijziging bevoorschotting gezinsverzorging;

een, over tijdelijke regeling I.V.F.;

een, ten geleide van het rapport 'Vrije tijd: een visie';

De Voorzitter stelt voor, deze brieven niet te drukken en voor kennisgeving aan te nemen. Voor zover nodig is kopie gezonden aan betrokken commissie.

7. de volgende adressen:

een, van Mevr. van den Berg te De Meern, met betrekking tot een

vestigingsvergunning t.b.v. haar man;
een, van de heer en mevrouw W. Maas te Deventer, met betrekking tot hun belastingen;
een, van S. Kats te Beilen, met betrekking tot een uitkering;
een, van S. v.d. Veen te Peize, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. W. H. Stollmeijer te Nieuwleuzen, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. Hemminga te Amsterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. Brom te Voorthuizen, met betrekking tot de Wet Selectieve Investeringsregeling (S.I.R.);
een, van H. J. van Leuken te Enschede, met betrekking tot zijn rechtspositie;
een, van J. E. Claproth te Leiden, met betrekking tot zijn motorrijtuigenbelasting;
een, van J. B. Pourquoi te Rotterdam, met betrekking tot klachten tegen het Ministerie van Justitie;
een, van Mevr. E. M. Bak te Meyel, met betrekking tot haar belastingen;
een, van Vin Nguyen te Almere, met betrekking tot een reisdokument;
een, van Mevrouw H. M. Rossen-Kersten te Nijmegen, met betrekking tot haar belastingen;
een, van P. Fienee te Amsterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van C. Kooyman te Amsterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van Mevr. I. Nannen-Rommel te Den Haag, met betrekking tot haar arbeidsongeschiktheid;
een, van A. Copray te Amsterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van de families Tanis te Ede, Ouddorp en Den Hoef, met betrekking tot successierecht;
een, van H. de Boer te Edam, met betrekking tot zijn belasting;
een, van J. J. Schaekens te Nieuwstadt, met betrekking tot zijn belasting;
een, van mevr. I. M. A. Roemer-Visser te Amsterdam, met betrekking tot haar belasting;
een, van Mevr. B. Veen te 's-Gravenhage, met betrekking tot haar financiële omstandigheden en huursubsidie;
een, van C. F. Kokx te Chaam, met betrekking tot zijn huisvestingsproblemen;
een, van Mevr. F. M. Grootendorst te Wageningen, met betrekking tot een eerder ingediend adres;
een, van Mevr. M. Haarms-Slee te Amsterdam, met betrekking tot haar belastingen;

een, van Mevr. T. de Vries-Kampen te Suawoude, met betrekking tot de superheffing;
een, van H. van Herk te Steenbergen, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van A. F. van Leeuwen te Rotterdam, met betrekking tot een justitiële aangelegenheid;
een, van W. G. Dercksen te Rotterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van Loonbedrijf Mols BV te IJtervoort, met betrekking tot haar belastingen;
een, van de gebroeders G. J. J. en J. L. M. Knijnenburg te Monster, met betrekking tot een WIR-bijdrage;
een, van C. J. F. Taets van Amerongen te Hilversum, met betrekking tot opheffing van het Adviesorgaan Hoge Raad van Adel;
een, van Mevr. H. S. Park-Mettendaf te Veldhoven, met betrekking tot haar belastingen;
een, van H. Reinders te Schaesberg, met betrekking tot een huwelijk met een Duitse vrouw;
een, van G. W. Huffman te Holten, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. J. M. Weyand te Wijdewormer, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van W. H. Pruis te Amsterdam, met betrekking tot een klacht tegen een psychiatrisch ziekenhuis;
een, van Mevr. H. Hamburger-Olivier te Leeuwarden, met betrekking tot een uitkering;
een, van S. Huijbers te Vught, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van M. el Ouariaghli te Rotterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van Meur. A. R. M. Vos te Aalden, met betrekking tot haar belastingen;
een, van J. Schievink te Harkema, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van A. H. Vestering te Berkhout, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van A. Kiewiet te Nieuw-Amsterdam, met betrekking tot een gezondheidsverklaring bij uitvoer;
een, van Dr. J. W. H. Leslie-Miller te Den Haag, met betrekking tot zijn pensioen;
een, van M. G. Mansfeldt Levie te Amsterdam, met betrekking tot het niet beantwoorden van correspondentie;
een, van Mevr. A. Felician te Den Haag, met betrekking tot haar belastingen;
een, van G. Vlaanderen te Kortenhoeft, met betrekking tot zijn belastingen;

een, van E. H. Pang te Amsterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. Visser te Amsterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van mr. H. F. M. Beaujean, met betrekking tot een verblijfsvergunning voor Hu-Ke-Hsiang;
een, van Th. J. A. de Leeuw te Oss, met betrekking tot onjuiste behandeling van zijn rechtsverdediging;
een, van Ph. Boon te Amsterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van D. J. Meijerman te Westdorpe, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. P. A. Camp te Weert, met betrekking tot de W.I.R.;
een, van J. C. J. ter Maat te 's-Hertogenbosch, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. W. Heinz te Haelen, met betrekking tot een klacht tegen de Sociale Dienst te Heythuysen;
een, van de Werklozenbond te Utrecht, met betrekking tot de belastingen;
een, van L. de Kort te Gennep, met betrekking tot een wachtgeldregeling;
een, van J. Ekkel te Dedemsvaart, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van Mevr. J. Vestjens-Wilmer te Grubbenvorst, met betrekking tot haar belastingen;
een, van B. Refualu te Echt, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van P. Ketting te Terneuzen, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van Mr. F. J. L. M. de Vries te Arnhem, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van J. Commijs te Rotterdam, met betrekking tot zijn belastingen;
een, van Mevr. D. van Herwaarden te Asperen, met betrekking tot haar belastingen;
een, van C. Gijsberts te Nijmegen, met betrekking tot een uitkering;
een, van Mevr. W. Chr. Coolsma te Zoetermeer, met betrekking tot huursubsidie;
een, van J. B. Eman te Wilnis, met betrekking tot inzage in bevolkingsregister;
een, van Mevr. M. Verhoef te Amersfoort, met betrekking tot haar belastingen;
een, van mevr. S. B. Jansen te Woudenberg, met betrekking tot haar belastingen;
een, van mevr. W. J. C. Leenhouts te De Meern, met betrekking tot haar belastingen;
een, van M. Wijbenga te Groningen, met betrekking tot een leverantie;
Deze adressen zijn gesteld in handen van de commissie voor de Verzoekschriften;

8. de volgende brieven:
 tien, van de Secretaris-Generaal van het Europees Parlement, ten geleide van een aantal notulen van het Europees Parlement;
 een, van de Voorzitter van het Europees Parlement, over verzoekschriften gericht tot dat parlement.

Deze brieven liggen op de griffie ter inzage;

9. de volgende brieven e.a.:
 een, van COSBO Nederland, t.g.v. het verslag 'Samen in Nederland, Oud en Jong';
 een, van de FVNO, over de ontwikkeling voor de krijgsmacht inzake ADV;
 het boekje 'Advies Vrouwen en Ontwikkeling' van de Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking;
 het jaarverslag 1984 van de Stichting Centraal Administratiekantoor AWBZ;
 het rapport 'Gezinsvorming door jonge migranten'; verslag van de evaluatiestudie van het WODC;
 een, van de Anti-Vivisectie-Stichting, over het onbedweldigd ritueel slachten voor de export;
 een, van M. J. Koet, over de plaatsing van kruisraketten;
 een, van J. L. H. C. Schreuders, over AOW-premies voor overheids-personeel;
 het jaarverslag 1984 van Informatie- en Documentatiecentrum voor de Vrouwenbeweging;
 het jaarverslag 1984 van het Spoorwegpensioenfonds;
 een, van FNV-afd. Delft, over executies in Indonesië;
 een, van het gemeentebestuur van Winschoten, over de woningdelersnorm;
 een, van P. van Duyghuyzen, over Halcion;
 een, van M. J. C. van Reijen, over de opheffing van vrijwillige verzekering;
 een, van de Nederlandse federatie van belastingconsulenten, ten geleide van een studie 'Nieuw feit en administratieve boete';
 een, van de stichting Kamp- en reiswerk VCJC, over intrekking van hun subsidie;
 een, van de Stichting buitenverblijven te Austerlitz, over intrekking van haar subsidie;
 een, van het Stedelijk overleg stadsvernieuwing, over verhoging van griffierechten;
 drie, van de Nationale ombudsman, ten geleide van een aantal openbare rapporten;

een, van J. P. Gijtenbeek, over ziektekostenverzekering;
 een, van de P.v.d.A., federatie Leeuwarden, over de nota Museum-beleid;
 het W.O.D.C.-rapport 'Jeugddelinquentie II';
 een, van het gemeentebestuur van Rotterdam, over de financiële problematiek van die stad;

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage. Kopie is gezonden naar de betrokken commissies.

10. de volgende brieven e.a.:
 een, van E. Sandifort-Dresselhuys, over reclame van de tabaksindustrie;
 een, van C. J. M. Litmaath, over de naturalisatie-procedure;
 een, van A. Brouwer-Draaisma, over een eerherstel voor Prins Bernhard;
 een, van de dorpsraad van Brouhuys, over de vestiging van een mestvergistingsfabriek;
 het jaarverslag 1984 van het Rijksinkoopbureau;
 een, van de SVR-externe betrekkingen, over het niet uitbrengen van een advies stelselwijziging in juli;
 een, van het gemeentebestuur van Ammerzoden, over de gemeentelijke herindeling;
 het jaarverslag 1984 van Natura Artis Magistra;
 een, van H. C. Oranje, over de situatie in Zuid-Afrika;
 een, van de Stichting Natuur en Milieu, over controle van grote projecten;
 een, van de Stichting Centraal Comité Anti-Bulderbaan, t.g.v. de oriënteringsnota Zestienhoven;
 een, van de SVR, t.g.v. adviezen;
 een, van H. R. Martina, over het aanwenden van belastinggelden voor nucleaire wapens;
 een, van J. Hondsmark, t.g.v. een klacht over de regering in Suriname;
 een, van P. Bovendeert, over economische emancipatie der Nederlandse streken;
 een motie van het gemeentebestuur van Lemsterland, inzake het visserij-beleid;
 een, van CNV-jongerenorganisatie, over de positie van Tamil-vluchtelingen;
 een, van de Gereformeerde Kerk Haarlem-Oost, over een kwestie met de Ontvanger der belastingen;
 een, van de Stichting Nationaal Revalidatie Fonds, t.g.v. het boekje 'Doodgewoon, geen misverstanden rondom uw laatste wil';
 het jaarverslag 1984 van de Stichting Centraal Administratie Kantoor AWBZ;

een, van de SVR-externe betrekkingen, over het veroorzaken van spanningen door het tempo van wijzigingen in sociale zekerheid;
 een, van de Werkgroep Vreemdeling, over Tamil-vluchtelingen;
 een, van Gedeputeerde Staten van Gelderland, t.g.v. een tweetal moties;
 een, van het gemeentebestuur van Wymbritseradeel, over de superheffing;
 een, van het gemeentebestuur van Ooststellingwerf, over de superheffing;
 twee, van het AAF, AOF en AWF, t.g.v. een persbericht;
 een, van de TH-Delft, over het nieuwe stelsel van studiefinanciering;
 een, van de Nationale Nederlandse Moeslimstichting, t.g.v. notulen;
 een, van de SVR, t.g.v. adviezen;
 een, van J. C. Haije, over de lokatiekeuze voor een kerncentrale;
 een, van C. H. Vermeer, over het nemen van atoomproeven;
 een, van M. Verhoeff, over staatssecretaris Koning van Financiën;
 een, van het Waterschap Het Vrije van Sluis, over wijzigingen in het heffingssysteem van de Wet Verontreiniging Oppervlaktewateren;
 een, van het gemeentebestuur van Schiedam, over opheffing en bekostiging van Openbaar Lichaam Rijnmond;
 een, van H. M. Kloosterman, over de uitvoering van de Ziekenfondswet;
 een, van de Stichting De Rozenknop, over vergoeding van rechtshulp;
 een, van Michel G. R. Bosio, over zijn faillissement;
 een, van mevr. G. Waterbolk, over de apartheid in Zuid-Afrika;
 een, van A. J. Nannes, over zijn financiële positie;
 een, van W. S. van Leeuwen, over schoolvervoersvoorziening;
 een, van Havenschap Delfzijl, t.g.v. notulen;
 een, van F. Jongen, over een verzoek van Europese medisch-polemologische organisaties;
 een, van het gemeentebestuur van Spijkenisse, over de opheffing van Openbaar Lichaam Rijnmond;
 een, van de Koninklijke Nederlandse Militaire Bond Pro Rege, t.g.v. een brochure;
 een, van E. Kruzenga, over zijn visie op de kabinetsbezuinigingen;
 een, van het gemeentebestuur van Ruurlo, over retourverpakkingen;
 het jaarverslag 1984 van het Produktschap voor Gedistilleerde Dranken;
 een, van het gemeentebestuur van Zaanstad, over onbeloonde arbeid door uitkeringsgerechtigden;

een, van H. Jonkers, t.g.v. een boodschap aan president Reagan en Gorbatsjov;

een, van de Coördinatiecommissie wetenschappelijk onderzoek kinderbescherming, t.g.v. het rapport 'Alternatieve sancties voor jeugdigen: organisatie en uitvoering';

een, van het College van Bestuur van de RU te Amsterdam, inzake de afkondiging van een totaal handels-embargo tegen Nicaragua;

het jaarverslag 1984 van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds;

een, van de ESD, over de energiekostprijs per 1-1-1988;

een, van B. Kruzenga, over zijn financiële positie;

een, van het gemeentebestuur van Nijefurd, over de superheffing in de landbouw;

een, van de SVR-externe betrekkingen, over schoolvervoer van gehandicapten;

een, van drs. D. Schepers, over een stichting voor voorlichting van wetenschap en technologie;

een, van G. C. E. Mannessen c.s., over de heffing van zuiveringslasten;

een, van de RIWA, over de bouw van een kerncentrale te Moerdijk;

het jaarverslag 1984 van de Voorlopige Nationale Havenraad;

een, van de minister van Landbouw en Visserij, over de superheffing;

het jaarverslag 1984 van de Stichting 1940-1945;

het boekwerk 'Waarde en rol van methoden bij onderzoeksprogrammering' van de RAWB;

een, van de NJN en de ACJN, over het verdrongen land van het Markiezaat van Bergen op Zoom;

een, van het gemeentebestuur van Ammerzoden, over gemeentelijke herindeling Bommelerwaard;

een, van het gemeentebestuur van Gaasterlan-Sleat, t.g.v. een motie inzake de superheffing;

een, van het gemeentebestuur van Finsterwolde, over de vestiging van kerncentrales in het Eems-Dollard-gebied;

een, van Karen Bost c.s., over de Nobelprijs voor B. Geldof;

de brochure 'Een groot karwei in kort bestek' van de Herinrichtingscommissie Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën;

een, van het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam, over Nicaragua;

een, van het gemeentebestuur van Warffum, over de gemeentelijke indeling Waddenzee;

een, van de S.V.R., over de stelselherziening;

een, van E. Uringa, over vermeende strafbare feiten;

een, van R. L. Woltz, over het inkomen van A.O.W.'ers;

een, van A. van Wijngaarden c.s., over de bestuurlijke toekomst van Rijnmond;

een, van de stichting gewetensopbouw, over het geweten van Nederland;

een, van P. Claes, over het Geingsgebied;

twee, van de Raad van het eilandgebied Aruba, een over wijziging van het Statuut en een over de datum van onafhankelijkheid;

het jaarverslag 1984 van het Hoogheemraadschap Delfland;

het jaarverslag 1984 van het sportcentrum Friesland;

een, van de Raad van Kerken, over de noodtoestand in Zuid-Afrika;

een, van J. Kooij, over invaliditeitspensioen van ambtenaren;

het jaarverslag 1984 van het Nederlands astmacentrum Davos;

een, van het gemeentebestuur van Abcoude, over een klacht over het weigeren van informatie;

een, van het gemeentebestuur van Beverwijk, over Tamils;

een, van het gemeentebestuur van Valburg, over het structuurschema openlucht recreatie;

het jaarverslag 1984 van het Nederlandse Rode Kruis;

drie adviezen van de S.V.R., te weten:

een, over de uitwerking van de verzwaarde dageneis voor de WW en WWV;

een, over de intrekking erkenning bedrijfsvereniging voor het Kledingsbedrijf;

een, over nadere regelen maximumdagloon en WAO-franchise;

een, van C. A. Klooster, over Klaas de Jonge;

twee, van E. Vermeer, over ex-rijksgenoten en Bouterse;

een, van W. G. du Crocq, over het A.B.P.;

het jaarverslag 1984 van de Raad voor de Casinospelen;

een vergelijkend overzicht uitvoer van pluimveehouderijproducten;

een, van N. G. van der Mark, over de A.O.W.-operatie;

een, van B. L. M. Delpout, over kruisvluchtwapens;

een, van het gemeentebestuur van Skarsterlân, over de superheffing;

een, van J. Hondsmark, over het behoud van de Antillen door Nederland;

een, van de L.S.V., over de specialistenbepaling;

een, van R. Zwijgers, over de inspectie geestelijke gezondheidszorg;

een, van H. Molema, over de gang van zaken bij de bejaardenhuisvesting in de 'Marius ten Cate Hof';

een, van de Nationale Moesliemstichting, ten geleide van notulen;

een, van mevrouw Polman, over het begrip passende arbeid;

een, van het comité Transvaal krotvrij, over de situatie in Zuid-Afrika;

het jaarverslag 1984 van de samenwerkende Kamers van Koophandel en fabrieken in Noord-Holland;

een, van K. de Vries, over de gang van zaken binnen de kerk;

een, van het gemeentebestuur van Heumen, over opslag van kernafval;

het jaarverslag 1984 van het A.B.P.;

een, van W. Woltz, over Japanse experimenten op gevangenen;

een, van de S.V.R., ten geleide van het advies 'Tijdelijke regeling (AAW) schoolvervoer gehandicapten';

een, van F. Leenders, over de Gezondheidswet voor dieren;

een, van D. J. van der Poll, over zijn persoonlijke omstandigheden;

een, van het gemeentebestuur van Grave, over auteursrecht/kabeltelevisie;

een, van het gemeentebestuur van Kerkrade, over de 'Vlaamse trein';

een, van de belangenverenigingen bij de zeemacht, over het 'marineplan';

een, van J. Donkhorst, over een eventuele kandidatuur van de heer Wolfensperger;

een van H. E. M. Palman, over zijn belastingen;

een, van de F.N.V., afd. Stadskaanaal, over bezuinigingen technisch onderwijs;

een, van E. Kruzenga, over zijn uitkering;

het jaarverslag 1984 van het R.C.C.;

het jaarverslag 1984 van de F.N.V.;

de brochure 'Onderzoeksadviesing door sectorraden';

een, van C. M. Molenaar-Roovers, over Tamils;

een, van M. F. J. Wellink, over rioleringsaansluitingen;

een, van Paul Somohardjo, over zijn persoonlijke omstandigheden;

een, van de R.O.Z., over het woningbouwprogramma;

het jaarverslag 1984 van het Nederlands Spaarbankverbond;

het advies van de R.A.R.O., over ruimtelijke ordening en milieubeleid;

een verkennende studie 'Het werkgelegenheidswonder in de V.S.: mythe of werkelijkheid';

een, van T. Jager, over vereffening van een oude schuld;
een, van de S.V.R., over effecten van de wet Ketenaansprakelijkheid op het werken met (malafide) koppelbazen;
het rapport van de Staatscommissie Euthanasie;
een afschrift van een brief van staatssecretaris De Graaf aan het gemeentebestuur van Abcoude;
een, van het R.O.W., over de W.O.A.U.;
een, van W. Blijdorp, over het beheer van pensioengelden;
een, van het comité symposium kustlocatie, ten geleide van een uitnodiging;
een, van het gemeentebestuur van Enkhuizen, over de gemeentefonds-begrotingen 1985 en 1986;
een, van LAWINE, over het reizen van buitenlandse partners van E.E.G.-burgers binnen de E.E.G.;
het halfjaarlijks overzicht van het produktschap voor Pluimvee en eieren;
een, van J. Blöte, over het vliegen met U.L.V.'s;
een, van H. C. Oranje, over S.D.I.; het kwartaalverslag april t/m juni van de K.L.M.;
een, van C. J. M. Litmaath, over de Nederlandse rechtstaat;
een, van J. W. ter Bals, over voorlichting door ambtenaren van E.Z.;
een, van E. van der Kolk, over aanslag verontreinigingsheffing;
een, van de V.B.V., over een forum;
het W.O.D.C.-rapport over de Wet Ketenaansprakelijkheid;
het R.A.W.B.-rapport 'Documentatie- en studiecetrum Japan';
een, van de VEWIN, over wijziging van de Waterleidingswet;
een, van Van der Meer Sr., over berichtgeving van het A.N.P.;
het jaarverslag 1984 van de N.E.O.M.;

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage;

11. de volgende proefschriften:

'Waterrecht en Waterschapsrecht' door W. F. A. Heemskerk;
'Milieuprotest in Rijnmond' door C. J. B. Boender;
'Financiën en financiers van de Nederlandse spoorwegen 1837-1890' door W. van den Broeke;
'De macht van de vanzelfsprekendheid in relaties tussen vrouwen en mannen' door A. E. Komter;
'Recente ontwikkelingen in de belastingheffing van ondernemingen' door H. M. N. Schonis;

'Rondhangen als tijdverdrijf' door J. L. Hazekamp;
'Industrial price formation' door C. Zeelenberg;

Deze proefschriften zijn opgenomen in de bibliotheek van de Kamer.